

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Економіка і управління

Том 32 (71). № 1, 2021

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Головний редактор:

Горник Володимир Гнатович – доктор наук з державного управління, доцент, директор Навчально-наукового інституту управління, економіки та природокористування Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.

Члени редакційної колегії:

Белякова Оксана Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри «Менеджмент та підприємництво на морському транспорті» Азовського морського інституту Національного університету «Одеська морська академія».

Бойченко Еліна Борисівна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри публічного управління та економіки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.

Кисельов Володимир Борисович – доктор технічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту муніципального управління та міського господарства Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.

Корнєєв Володимир Вікторович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів та обліку Навчально-наукового інституту управління, економіки та природокористування Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.

Кравченко Сергій Олександрович – доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри публічного управління та економіки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.

Кузьминчук Наталія Валеріївна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та підприємництва економічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Медведєв Микола Георгійович – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри загально-інженерних дисциплін та теплоенергетики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.

Кучабський Олександр – доктор габілітований, професор кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща).

Міхальські Томаш – доктор габілітований, професор кафедри океанографії Гданського університету (Польща).

Хлобистов Євген Володимирович – доктор економічних наук, професор, Вища школа економіки та гуманітаристики в м. Бельсько-Бяла (Польща).

**Затверджено до друку та поширення через мережу Інтернет відповідно до рішення вченої ради
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
(від 03 лютого 2021 року протокол № 6)**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ серія КВ № 15716-4187Р від 28.09.2009 року)

Видання входить до категорії «Б» «Переліку друкованих фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» на підставі Наказу МОН України від 17 березня 2020 року № 409 (Додаток 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.econ.vernadskyjournals.in.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2523-4803 (print)
ISSN 2707-1103 (online)

© Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2021

ЗМІСТ

1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Краус Н.М., Краус К.М., Манжура О.В.

УПРАВЛІННЯ ІНСТИТУТОМ ДОВІРИ:

ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ СТРУКТУРИ І МЕТОДИ ПОКРАЩЕННЯ.....1

2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Остапенко Т.Г.

РОЗВИТОК НАНОТЕХНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ЯК ФАКТОР АКТИВІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ТОРГОВЕЛЬНИХ ВІДНОСИН.....9

3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Соколова О.М.

КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ

ДОСЛІДЖЕННЯ СЕКТОРАЛЬНИХ СПІВВІДНОШЕНЬ ЕКОНОМІКИ.....20

Харченко Т.Б.

ЕКОЛОГІЧНА ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

ЯК ОСНОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....26

4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Гоголь М.М., Масіна Л.О.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

ЗА УМОВ ВИКОРИСТАННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ОБЛІКУ І ЗВІТНОСТІ.....32

Гринчишин Я.М.

СТРАТЕГІЧНИЙ ПІДХІД

ДО АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ.....38

Гуцуляк В.Р.

ВПЛИВ БІЗНЕС-ЕТИКИ

НА ЕФЕКТИВНІСТЬ МЕНЕДЖМЕНТУ КОМПАНІЇ.....42

Коробка С.В.

ВПЛИВ ЛОКДАУНУ НА ДІЯЛЬНІСТЬ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА.....46

Чагайда А.О., Тарасюк Г.М., Соколовська І.О.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ

НОВІТНІХ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ У ЗАКЛАДАХ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ.....51

5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Костецька І.І., Стрільчук Р.М.

КООПЕРАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ

СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ: ПРИКЛАДИ ПОЛЬЩІ.....58

6. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Петровська І.О., Шостак Л.Б.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАВДАНЬ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

В УМОВАХ ОБМЕЖЕННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ.....63

7. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Оляднічук Н.В., Підлубна О.Д.

УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ Й АУДИТУ РОЗРАХУНКІВ

ЗА ВИПЛАТАМИ ПРАЦІВНИКАМ.....71

CONTENTS

1. ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

Kraus Nataliia, Kraus Kateryna, Manzhura Oleksandr

MANAGEMENT OF THE INSTITUTE OF TRUST:

PRINCIPLES OF STRUCTURE BUILDING AND METHODS OF IMPROVEMENT.....1

2. WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Ostapenko Tetiana

NANOTECHNOLOGICAL RESEARCH DEVELOPMENT

AS A FACTOR OF ACTIVISATION OF INTERNATIONAL TRADE RELATIONS.....9

3. ECONOMY AND OPERATION OF NATIONAL ECONOMY

Sokolova Olga

CATEGORIAL APPARATUS

FOR THE STUDY OF SECTORAL RELATIONS OF THE ECONOMY.....20

Kharchenko Tetiana

ENVIRONMENTAL INNOVATION ACTIVITIES

AS A BASIS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT.....26

4. ECONOMY AND ENTERPRISE MANAGEMENT

Gogol Marina, Masina Lydmila

CONCEPTUAL APPROACHES TO THE SUPPORT MANAGEMENT SYSTEM

UNDER THE USE OF INTERNATIONAL ACCOUNTING

AND REPORTING STANDARDS.....32

Grynychshyn Yaroslav

STRATEGIC APPROACH TO CRISIS MANAGEMENT OF ENTERPRISES.....38

Hutsuliak Viktoriia

INFLUENCE OF BUSINESS ETHICS

ON THE EFFICIENCY OF COMPANY MANAGEMENT.....42

Korobka Svitlana

THE INFLUENCE OF LOCKDOWN ON THE ACTIVITIES OF SMALL ENTERPRISES.....46

Chahaida Andrii, Tarasiuk Halyna, Sokolovska Iryna

DEVELOPMENT TRENDS AND PROSPECTS

FOR THE INTRODUCTION OF THE NEWEST FOOD PRODUCTS

IN THE INSTITUTIONS OF THE HOSPITALITY INDUSTRY.....51

5. DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE POTENTIAL AND REGIONAL ECONOMY

Kostetska Iryna, Strilchuk Ruslan

COOPERATION AS A TOOL FOR RURAL DEVELOPMENT:

EXAMPLES OF POLAND.....58

6. MONEY, FINANCES AND CREDIT

Petrovska Iryna, Shostak Lilia

ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT TASKS

IN CONDITIONS OF LIMITED FINANCIAL RESOURCES.....63

7. ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

Olyadnichuk Natalia, Pidlybna Olga

IMPROVEMENT OF ACCOUNTING AND AUDIT

OF CALCULATIONS FOR PAYMENTS TO EMPLOYEES.....71

1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/71-1-1>

УДК 330.837:330.341.1

Краус Н.М.

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри фінансів та економіки,
Київський університет імені Бориса Грінченка

Краус К.М.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри управління,
Київський університет імені Бориса Грінченка

Манжура О.В.

доктор економічних наук, доцент, проректор,
Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»

Kraus Nataliia, Kraus Kateryna

Borys Grinchenko Kyiv University

Manzhura Oleksandr

Poltava University of Economics and Trade

УПРАВЛІННЯ ІНСТИТУТОМ ДОВІРИ: ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ СТРУКТУРИ І МЕТОДИ ПОКРАЩЕННЯ

У статті розглянуто інститут довіри крізь призму діджиталізації та визначено її важливу роль в управлінні на різних рівнях економічної агрегації. Зроблена спроба представити загалом зміст новітніх цифрових технологій Big Data в системі управління довірою. Запропоновано авторське бачення механізму формування та управління довірою клієнтів на основі діджиталізації, визначення його характеристик та виявлення контенту. Автори висловили думку, що сьогодні: більшість рішень інвесторів базуються на довірі; визначальна роль у розбудові довіри до компанії належить топ-менеджменту, але важливо, щоб кожен в організації навчився будувати довіру; довіра або недовіра існує на всіх рівнях взаємодії: всередині організації, ринку, суспільства, країни і за її межами. Виявлено співвідношення інституційної та міжособистісної довіри з позиції діджиталізації економіки. Представлено рейтинг довіри інституту до державних інституцій в окремих країнах світу у 2011 та 2018 роках.

Ключові слова: довірчий менеджмент, довірчий менеджмент в організації, інститут довіри, міжособистісна довіра, недовіра.

Постановка проблеми. Нерідко довіру ототожнюють із репутацією, принципи якої базуються на відповідності дій суб'єктів господарювання очікуванням від неї з боку стейкхолдерів. В основі довіри лежить здатність чесно і прозоро вести бізнес, якісно та вчасно виконувати зобов'язання, вибудовувати корпоративну культуру. Вагомість довіри як одного із стратегічного активів будь-якого суб'єкта господарювання підтверджується тим, що зміцнення довіри серед споживачів та зовнішніх зацікавлених сторін є сьогодні одним із найбільших пріоритетів.

Слід також зазначити, що довіра водночас стосується не лише корпоративного бренду, продуктованих товарів і

послуг, що надаються, чи людей, які представляють певний суб'єкт господарювання. Довіра має місце у сфері даних та аналітики (D&A). Підтвердженням цьому є факт, що бізнес нині у всьому світі здійснює безпрецедентні інвестиції в нові технології. Маємо змогу спостерігати тенденції масового експериментування та поглинання в різних галузях: від банківського й страхового секторів до сфери телекомунікацій, охорони здоров'я, виробництва та туризму. Організації, які готові до зрушень, використовують дані, складну аналітику, робототехніку і штучний інтелект (ШІ) для створення нових цінних пропозицій та бізнес-моделей. Тож для розбудови довіри потрібно активно використовувати аналі-

тичні дані. Але хто повинен відповідати за таку аналітику? Якого формату потребує ефективне управління великими даними? На чиїх плечах має лежати відповідальність за якість і ефективність даних та аналітики?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З дослідженням загальних аспектів механізму формування інституту довіри пов'язані імена О. Голобородько [1], О. Дзюблюка [2], О. Кучабського [3], О. Колісника [4], Дж. Лоурі [5], П. Леоненко [6], В. Мельника [7], В. Нападистої [8], М. Пасічного [9], С. Погорілого, Ф. Теніс [10], Дж. Стігліца [11], М. Чабанова [12], В. Яременко [13], Ф. Фукуяма [14] та інших. Але водночас значна кількість проблем, таких, наприклад, як головні причини втрати довіри, роль і значення, принципи побудови та структура інституту довіри, його складники, залишаються недостатньо дослідженими й вимагають глибокого вивчення. До того ж відсутнє чітке розуміння заходів захисту персональних даних як запорука успіху побудови інституту довіри.

Формулювання цілей статті. Запропонувати авторське бачення заходів поліпшення довіри до даних та аналітики, визначити основні елементи інституту довіри і його структуру. Визначити роль та значення інституту довіри для компаній. Дослідити принципи побудови інституту довіри. Визначити головні причини втрати довіри.

Виклад основного матеріалу. Вчений зі світовим ім'ям Ф. Теніс ще наприкінці XIX ст. виявив, що за певних умов «довіра» з особистісної, психологічної якості індивідуума трансформується в самостійний соціальний чинник, здатний істотно впливати на певні суспільні групи чи суспільство загалом. Називаючи виявлений феномен матеріалізованою або «уречевленою довірою», Ф. Теніс уперше застосував цей термін під час концептуалізації таких понять, як «спільність», «грумада» і «суспільство» [10, с. 219].

Поліаспектність феномену суспільної довіри до реформування системи управління зумовлює тематичну номенклатуру його дослідницького поля. Досліджуючи феномен суспільної довіри до інститутів розвитку, науковці 1) розглядають причини її кризи; 2) обґрунтовують потреби відновлення простору цієї довіри в українському соціумі; 3) пропонують механізми підвищення рівня довіри до владних інституцій та суб'єктів економічної діяльності [8, с. 212].

Нині ключовими складниками інституту довіри є:

1. Підтвердження клієнту на практиці того факту, що компанія дбає про нього і розуміє його інтереси.
2. Діяльність компанії зрозуміла клієнтам, оскільки надається пояснення, чому здійснили ті чи інші кроки.
3. Нульова толерантність до корупції та максимально прозора діяльність.

Головні причини втрати довіри в сьогодишніх складних умовах господарювання, що викликані цифровізацією та посткоронавірусним етапом розвитку України, наведено на рис. 1.

Довіра і недовіра існують на всіх рівнях взаємодії: всередині організації, ринку, суспільства, країни та поза їх межами. Проте сьогодні потреба у довірі розширюється до довіри до машин, алгоритмів і аналітики даних. Довіра є визначальним фактором успіху або провалу організації [15] (рис. 2).

Визначальна роль у побудові довіри належить топ-менеджменту, але важливо, щоб кожен в організації навчався того, як будувати довіру. Отже, відповідальність за розбудову відповідної культури лежить на плечах керівництва, а вже потім – кожного співробітника, який повинен розуміти та підтримувати цю культуру [16]. Крім того, важливо знаходити час на аналіз, щоби зрозуміти, що є чинниками формування довіри для ділових партнерів, співробітників та колег зі всього світу. На окремих ринках важливо створити відносини

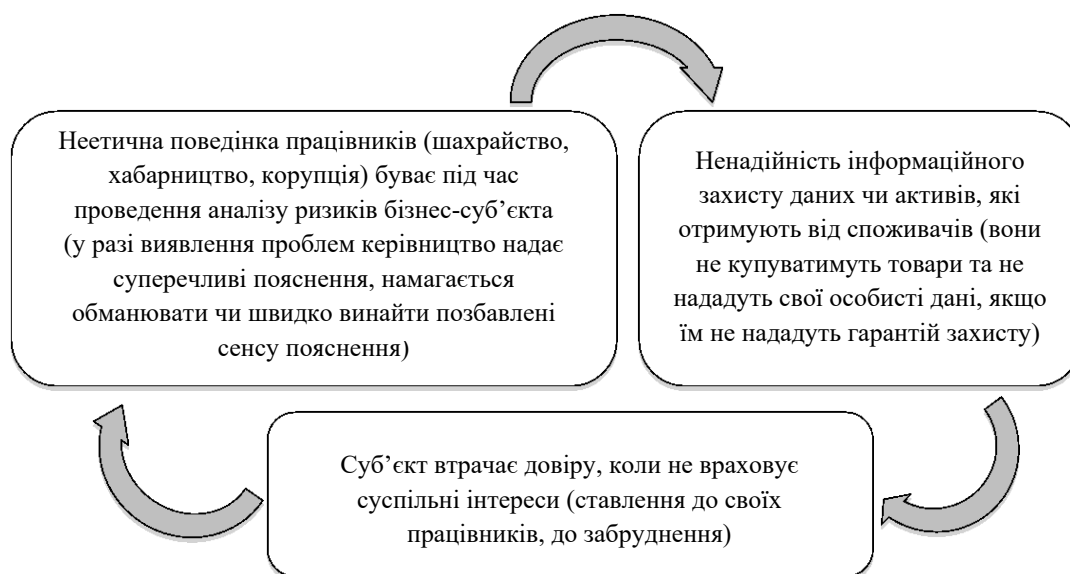

Рис. 1. Головні причини втрати довіри

Джерело: розробка авторів

поза роботою, в інших – важливіше зосередити увагу на знаннях і вражаючій презентації під час зустрічі.

Для визначення рівня довіри слід прислухатися до працівників і клієнтів, проводити анонімні дослідження та отримувати реальну оцінку ситуації з боку стейкхолдерів. Правда завжди є незручною, але вона повинна підказати, як краще змінити стан речей. Ще один результативний спосіб – гаряча лінія, яку можна застосувати в тому разі, якщо співробітники мають змогу повідомити про неправомірні дії, а роботодавець повідомляє команду про те, яких кроків він вжив, не розкриваючи конфіденційну та приватну інформацію [17]. Саме це допоможе побудувати справжню культуру довіри.

Універсальних принципів побудови ефективної взаємодії бізнесу і держави за умов трансформації немає. У кожного він свій. Довіра – це відкритість, виконання обіцянок, які даються, і прозорість бізнесу. Принципи побудови інституту довіри наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Принципи побудови інституту довіри

Принципи	Характерні складники принципів побудови довіри
Культура	Якість – це відповідальність кожного Глобальні політики Культура надання консультацій Етика та незалежність
Співробітники	Рекрутмент Безупинний розвиток Продуктивність і винагорода Ресурси
Підхід	Послідовна методологія Факти та ретельні перевірки Ефективні інновації Інноваційні заходи та технології
Моніторинг	Програми забезпечення якості та комплаєнсу Аналіз основної причини Зовнішній зворотний зв'язок та діалог Коригуючі дії

Джерело: розробка авторів

Довіра – це тоді, коли клієнт може вирішити свої питання з компанією максимально швидко, не контактуючи з нею віч-на-віч, а через телефон, Інтернет або мобільний додаток, а також впевненість, що якщо він звернувся, то проблема гарантовано вирішиться [18].

Але нині компанії зіштовхуються з тим, що в Україні чимало людей не знають про онлайн-рішення – особисті кабінети на сайтах компаній. Щоправда, й цифрові рішення для клієнта в сучасній компанії теж ще не досконалі. Тому довіру і культуру взаємодії за допомогою технологій ще потрібно формувати. Авторське розуміння структури інституту довіри наведено на рис. 3.

Отже, довіра є основою відносин, вона будується довго, а руйнується миттєво. Матрична структура базових складників інституту довіри, серед яких – якість, ефективність, чесність, стійкість, наведена в таблиці 2.

У часи цинізму і зневіри довіра до організації життєво необхідна для залучення клієнтів. Наявність соціальних медіа та цілодобового висвітлення новин вимагає посилення управління ризиками – організації більше не можуть собі дозволити робити речі, якими не можуть пишатися [19].

Довіра всередині компанії вибудовується за рахунок таких особливих характеристик: бізнес має більш високі цілі, ніж просто заробляти гроші; справедливість – ключовий фактор; міжособистісні стосунки базуються на довірі; середовище дає можливість почуватися самим собою без страху; немає розбіжностей між словом і ділом; спілкування – відкрите та інформативне; правила однакові для всіх; довіра між різними підрозділами та всередині них; лідери заохочують встановлення атмосфери довіри; лідери як взірць дотримання цінностей організації; підрозділи та робочі групи мають можливість побачити, як вони впливають на клієнта; захист персональних даних (таблиця 3).

Спробуємо також дати відповідь на питання, чи можна довіряти Digital-технологіям. Стосовно довіри глобальної варто зазначити, що захист приватного

Таблиця 2

Основні складники інституту довіри

<p>Складник 1 – Якість</p> <p>Організаціям необхідно забезпечити, щоб і вхідні дані, і аналітичні моделі відповідали контексту, в якому використовуватимуться інсайти. У багатьох випадках це починається з питань якості взятих за основу даних. Відповідно до того, як аналітика стає все складнішою, а машини починають самостійно навчатися, питання якості актуалізується щодо моделей та алгоритмів.</p>	<p>Складник 2 – Ефективність</p> <p>Ефективність визначається тим, наскільки моделі досягають бажаних результатів, задовольняють керівників, які ухвалюють рішення, покладаються на згенеровані інсайти. Коли аналітика вважається неефективною або використовується у неналежному контексті, це може швидко зруйнувати довіру.</p>
<p>Складник 3 – Чесність</p> <p>У контексті аналітики, що заслуговує на довіру, чесність означає етичне використання, починаючи з дотримання законодавства про конфіденційність особистих даних і закінчуючи менш очевидними сферами, такими як етика профілювання та передбачення поведінки. Ця точка перебуває у зоні зростаючого занепокоєння клієнтів і стає предметом уваги регулюючих і директивних органів, які прагнуть оцінити «добросовісність» аналітичних підходів.</p>	<p>Складник 4 – Стійкість</p> <p>Стійкість пов'язана з довгостроковою оптимізацією джерел даних та аналітичних моделей. Добре відомий приклад – кібербезпека, але керівникам компаній слід подумати над тим, як змінюються використання їх джерел даних і цифрова інфраструктура. Такого роду стійкість важлива, бо аналітика стає спроможною до самонавчання і набуває рис взаємозалежності її компонентів, використовуючи інтегровані алгоритми з метою отримання вхідних даних.</p>

Джерело: розробка авторів

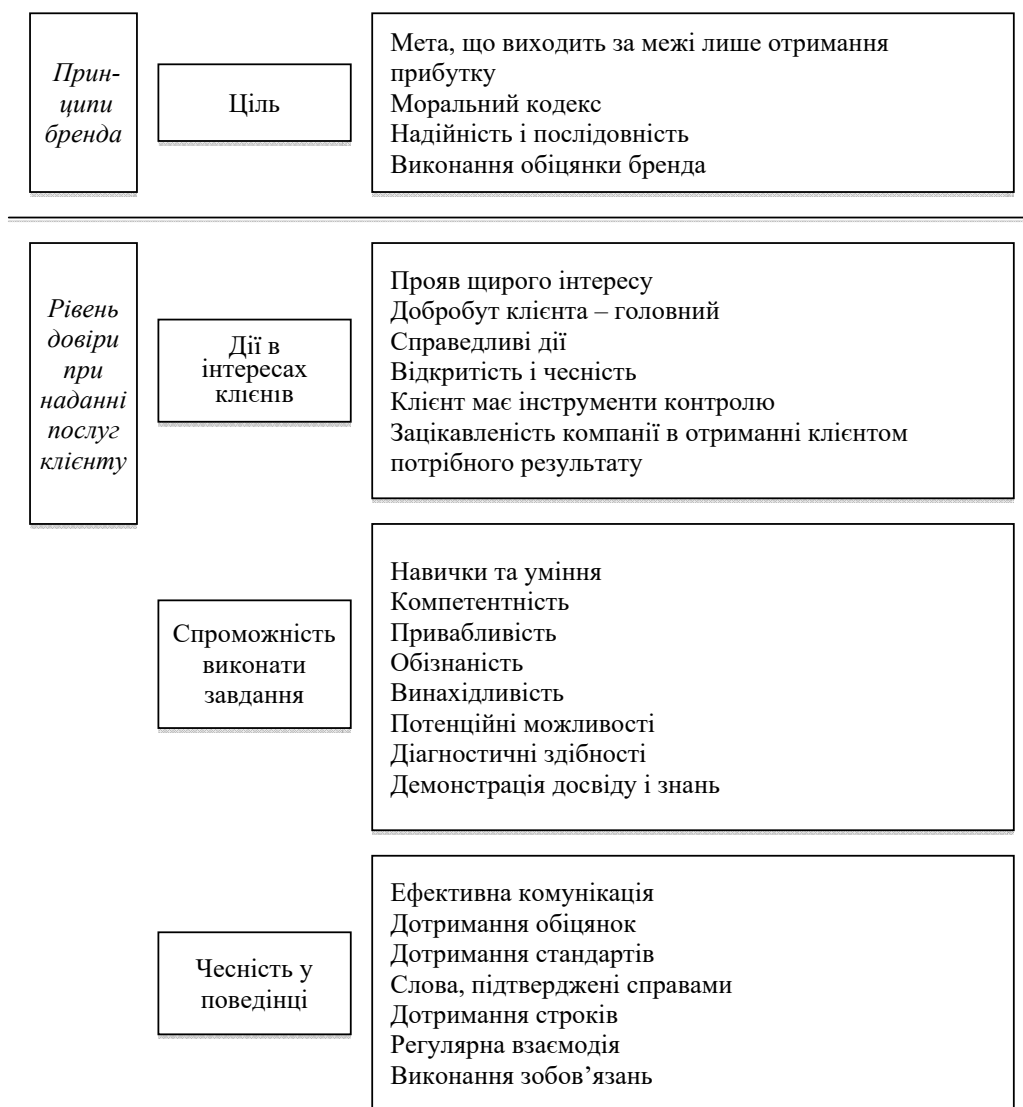

Рис. 3. Структура інституту довіри

Джерело: розробка авторів

життя й інформації є фундаментальним людським правом (право на незалежне судове розслідування; універсальне право на повідомлення; завершений юридичний процес; сучасний регламент захисту комерційних даних; нові міжнародні угоди; прозорість і доступність – право знати).

Кібербезпека – відповідальність за безпеку людей лежить на ІТ-секторі. Етика штучного інтелекту (справедливість, надійність і безпека, особисті дані і безпечність, широка участь, прозорість, відповідальність) (табл. 4).

В частині довіри на рівні локальних можливостей йдеться про:

- нові способи роботи із замовниками;
- трансформація бізнес-моделей;
- локальні розробники і рішення.

Відповідаючи на питання довіри Digital-технологіям, не можна оминати соціальні проблеми, які мають місце в формуванні інституту довіри, а саме:

– прогалини в знаннях (платформа і рішення для цифрової трансформації; створення партнерства для інноваційних розробок; навчання з метою забезпечення нових знань, необхідних на сучасному ринку праці; технології для вирішення соціальних проблем);

– доступ до Інтернету;

– AI for Good (al for Earth – біорозмаїття, водні ресурси, сільське господарство, клімат; al for Accessibility – працевлаштування, спосіб життя, комунікації і зв'язок; al for Humanitarian Action – природні і кліматичні катастрофи, потреби дітей, біженці і нужденні люди, права людини).

Висновки. У будь-яких людських стосунках одним із бар'єрів може стати відсутність конструктивізму, небажання почути опонента або ж відшукати «здоровий» компроміс. Вкрай важливо бути конструктивними та політично нейтральними. Зосереджуватися на фактах і аргументах. Максимально прибирати емоції. Водночас пріоритетними є об'єктивність

Захист персональних даних як запорука побудова довіри

Дії, що спрямовані на захист персональних даних	Характерні особливості та шляхи реалізації
Сформулюйте чітке повідомлення про захист персональних даних	1. Дотримуйтеся прозорості. 2. Будьте прямими, зрозумілими та чесними щодо даних, які ви збираєте, щоб клієнти точно знали, на що вони погоджуються. 3. Обмежте юридичну термінологію, приберіть дуже довгий, стереотипний текст і намагайтеся бути настільки зрозумілими, ніби намагаєтесь пояснити свою політику 5-річній дитині. 4. Нині 57% людей у світі не читають політику про захист та обробку персональних даних або лише поверхово проглядають її під час реєстрації на веб-сайті.
Поясніть, як ви захищаєте дані споживачів	1. Робіть це чітко, детально і часто. Сильні системи кібербезпеки для запобігання витоку даних та хакерським атакам є найефективнішим способом формування довіри споживачів до компанії. 2. Споживачам потрібно знати, як ви оцінюєте ризики безпеки та конфіденційності даних, види контролю, що застосовуються для забезпечення дотримання відповідних законів та правил.
Керуйте очікуваннями своїх клієнтів	Чим чіткіше ви пояснюєте, що може очікувати споживач (наприклад, персоналізовані пропозиції, доступ до надійних партнерів або, якщо ви продаватиме їхні дані, то важливо визначити, коли і як це відбуватиметься), тим вищого рівня прозорості ви досягаєте і запобігаєте ситуаціям, пов'язаним із втраченою або зменшеною рівня довіри.
Застосовуйте принципи прозорості та конфіденційності з третіми сторонами	Якщо ваша організація збирає або отримує дані через джерела третіх сторін або передає дані партнерам чи третім сторонам, усвідомлюйте важливість конфіденційності. Будьте відвертими з клієнтами щодо того, де і як ви отримуєте або передаєте дані та персональні дані, а також вимагайте від будь-якого партнера, постачальника або третьої сторони відповідати необхідним стандартам та рівню прозорості. Визначте, де починається та закінчується ваша відповідальність за дані, отримані від третіх сторін або наданих ними, і повідомте про те, що ви будете і чого не будете з ними робити. Найголовніше, поважайте клієнта та зобов'язуйтеся швидко та без зусиль з його боку скасувати підписку за одним запитом клієнта.
Будьте відкритими та відвертими, коли справи йдуть не так	У разі витоку даних чи невідповідності публічним політикам негайно про це повідомте, поясніть, як ви працюєте, щоб вирішити цю проблему, і запевніть, що такого більше не станеться.

Джерело: розробка авторів

Шляхи покращення браку довіри до даних та аналітики

Побудова довіри до даних	Удосконалити процеси та моделі управління даними
Створити підрозділ, відповідальний за цілісність даних	Удосконалити (або схвалити) стандарти управління даними Призначити директора з питань даних (Chief Data Officer, CDO) та надати йому відповідні повноваження Усунути розрізненість даних з метою забезпечення їх цілісності та прозорості
Побудова довіри до моделей	Підвищити рівень обізнаності та розуміння аналітичних моделей Інтегрувати управління персоналом та управління машинами Зробити бізнес власником алгоритмів та аналітики Розробити механізм постійного аналізу та оцінки вхідних та вихідних даних Призначити директора з аналітики (Chief Analytics Officer, CAO) та надати йому відповідні повноваження
Побудова довіри до компетенцій персоналу у час трансформацій	Розробити надійну дорожню карту компетенцій, яка узгоджується з вашою стратегією трансформації Почати вже сьогодні навчання або найняти персонал, що має кваліфікацію/компетенції майбутнього, з метою підвищення рівня інтеграції та розуміння Оцінити ваше середовище оперування для того, щоб забезпечити залучення персоналу, що має належні компетенції Створити та заохочувати культуру аналітики та підтримувати інновації Не лишати осторонь наявний персонал, залучати його до процесу змін

Джерело: розробка авторів

та відсутність фаворитизму. Дуже сумніваюсь, що безаргументована дискусія та вперте небажання знаходити першопричини зумовлять важливі й позитивні зміни. Україна твердо стоїть на шляху змін. Безумовно, труднощі мають місце. Але так само відчутний і прогрес.

Можливість побудувати конструктивний діалог і засновані на довірі відносини є. Звісно, цей процес не буває простим. Але важливо мати чітке розуміння, що це потрібно для успіху легального бізнесу та розвитку країни. Однозначно не має бути подвійної адженди. Якщо обіцяєш, докладай максимум зусиль задля

дотримання обіцянки. Однак важливо усвідомлювати, що довіру треба заслужити не красивими обіцянками, хоча без вміння класно говорити теж нікуди. Першо-

чергово – виконувати обіцяне. Лише так вибудовується репутація, яка з плином часу дає можливість себе капіталізувати та монетизувати.

Список літератури:

1. Голобородько О.П., Краус Н.М., Краус К.М. (2019). Діагностика впливу R&D сектора вищої освіти на інновації підприємств в Україні. *Ефективна економіка*. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6817> (дата звернення: 05.01.2020).
2. Дзюблук О. Соціально-економічні засади суспільної довіри до банківського сектору. *Вісник ТНЕУ*. 2016. № 2. С. 54–69.
3. Кучабський О.Г., Погорілий С.С. Довіра до органів публічної влади як ключовий фактор ефективності системи державного управління. *Публічне управління: теорія і практика*. 2013. № 1. С. 103–108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2013_1_19 (дата звернення: 15.08.2020).
4. Колісник О.В. Контекст суспільної довіри в сучасному соціумі. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2015. № 2. С. 114–116.
5. Loury G.A. *Dynamic Theory of Racial Income Differences. Women Minorities and Employment Discrimination*. Lexington : Lexington Books, 1977. P. 153–158.
6. Леоненко П.М., Краус Н.М. Інституційні засади суспільної довіри до реформування системи управління державними фінансами. *Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., Луцьк, 7 груд. 2017 р. Ч. 1. Луцьк : РВВ Луцького НТУ*. С. 305–308.
7. Мельник В.П. Фактори довіри та недовіри в господарстві. *Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая*. 2009. № 37–1. С. 74–75.
8. Нападиста В. Феномен довіри у соціогуманітарному дискурсі сучасної України. *Наукові записки. ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2015. № 1 (81). С. 207–222.
9. Пасічний М.Д. Інституційні засади розвитку фінансового регулювання економіки. *Економічний вісник університету*. 2015. № 27/1. С. 137–144.
10. Тённис Ф. *Общность и общество. Теоретическая социология: антология*. Москва : Книжн. дом Университет, 2002. Ч. 1. С. 216–248.
11. Стігліц Дж. *Ціна нерівності*. Київ: Темпора, 2017. 508 с.
12. Чабанна М.В. Довіра до політичних інститутів: передумови та наслідки демократії. *Магістеріум. Політичні студії*. 2014. № 58. С. 8–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Magisterium_p_2014_58_4 (дата звернення: 15.09.2017).
13. Яременко В.Г. Інститут довіри в координатах мікроекономічної моделі раціонального вибору. *Наукові праці Дон НТУ. Серія: економічна*. 2009. № 37–3. С. 11–16. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Npdntu_ekon/2009_37_3/11.pdf (дата звернення: 9.09.2017).
14. Фукуяма Ф. *Довіри: соціальні добродетелі і шлях до процвітання*. Москва : ООО “Издательство АСТ” : ЗАО НПП “Ермак”, 2004.
15. Краус Н.М. *Інноваційна економіка в глобальному світі: інституціональний базис формування та траєкторія розвитку*. Київ : Аграр Медіа Груп, 2019.
16. Марченко О.В., Краус К.М., Краус Н.М. Цифрова економіка та інноваційно-підприємницький університет крізь призму конкурентоспроможності. *Ефективна економіка*. 2020. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7705> (дата звернення: 01.12.2020).
17. Марченко О.В., Краус К.М., Краус Н.М. *Інноваційне підприємництво і цифровий бізнес: науково-економічна фіча розвитку та зміни в управлінні*. *Ефективна економіка*. 2002. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7779> (дата звернення: 30.12.2020).
18. Осецький В.Л., Краус К.М., Краус Н.М. Інститут власності та довіри в національній економіці: пріоритетизація, імпульси розвитку та кристалізація обрисів. *Інфраструктура ринку*. 2020. № 39. С. 9–14. URL: http://www.market-inf.od.ua/journals/2020/39_2020_ukr/4.pdf (дата звернення: 30.12.2020).
19. Osetsyki V.L., Kraus K.M., Kraus N.M. New quality of financial institutions and business management. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. Vol. 6, no. 1, pp. 59–66. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/766> (дата звернення: 31.12.2020).

References:

1. Goloborodko O.P., Kraus N.M., Kraus K.M. (2019) Diahnostyka vplyvu R&D sektora vyshchoi osvity na innovatsii pidpriemstv v Ukraini [Diagnosis of the impact of R&D of higher education sector on enterprise innovation in Ukraine]. *Effective Economy*, no. 1. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6817> (accessed 05 January 2020).
2. Dzyublyk O. (2016) Sotsialno-ekonomichni zasady suspilnoi doviry do bankivskoho sektoru [Socio-economic principles of public confidence in the banking sector]. *Bulletin of TNEU*, no. 2, pp. 54–69.
3. Kuchabskyi O.G., Pogorilii S.S. (2013) Dovira do orhaniv publichnoi vlady yak kliuchovyi factor efektyvnosti systemy derzhavnoho upravlinnia [Trust in public authorities as a key factor in the effectiveness of public administration]. *Public administration: theory and practice*, no. 1, pp. 103–108. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2013_1_19 (accessed 15 August 2020).

4. Kolisnyk O.V. (2015) Kontekst suspilnoi doviry v suchasnomu sotsiumi [Context of public trust in modern society]. *Actual problems of philosophy and sociology*, no. 2, pp.114–116.
5. Loury G.A. (1977) Dynamic Theory of Racial Income Differences. Women Minorities and Employment Discrimination. Lexington: Lexington Books, pp. 153–158. (in English)
6. Leonenko P.M., Kraus N.M. (2017) Instytutsiini zasady suspilnoi doviry do reformuvannya systemy upravlinnia derzhavnymy finansamy [Institutional principles of public confidence in reforming public financial management system]. Proceeding of the *Actual problems of management of social and economic systems*: International Scientific-Practical Internet conference (Lutsk, Ukraine, December 7, 2017). Part 1. Lutsk: RVV Lutsk NTU, pp. 305–308.
7. Melnyk V.P. (2009) Faktori doveryi i nedoviryi v khozyaystvovanii [Factors of trust and distrust in management]. *Scientific works of DonNTU. Series: economic*, no. 37–1, pp. 74–75.
8. Napadista V. (2015) Fenomen doviry u sotsiohumanitarnomu dyskursi suchasnoi Ukrainy [The phenomenon of trust in the socio-humanitarian discourse of modern Ukraine]. *Proceedings of the IPIEND named after I.F. Kurash of the National Academy of Sciences of Ukraine*, no. 1 (81), pp. 207–222.
9. Pasichnyi M.D. (2015) Instytutsiini zasady rozvytku finansovoho rehuliuвання ekonomiky [Institutional principles of development of financial regulation of economy]. *Economic Bulletin of the University*, no. 27/1, pp. 137–144.
10. Tennis F. (2002) Obshchnost i obshchestvo [Community and society]. *Teoreticheskaya sotsiologiya: antologiya* [Theoretical Sociology: Anthology]. Moscow: Knizhn. house University. Part 1, pp. 216–248.
11. Stiglitz J. (2017) Tsina nerivnosti [The price of inequality]. Kyiv: Tempora. (in Ukrainian)
12. Chabanna M.V. (2014) Dovira do politychnykh instytutiv: peredumovy ta naskidky demokratii [Trust in political institutions: preconditions and consequences of democracy]. *Magisterium. Political Studies*, no. 58, pp. 8–14. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Magisterium_p_2014_58_4 (accessed 15 September 2017).
13. Yaremenko V.G. (2009) Institut doveryi v koordinatakh mikroekonomicheskoy modeli ratsionalnogo vybora [The institution of trust in the coordinates of microeconomic model of rational choice]. *Scientific works of Don NTU. Series: economic*, no. 37–3, pp. 11–16. Available at: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Npdntu_ekon/2009_37_3/11.pdf (accessed 09 July 2017).
14. Fukuyama F. (2004) Doverie: cotsialnye dobrodeteli i put k protsvetaniyu [Trust: Social Virtues and the Path to Prosperity]. Moscow: LLC “ACT Publishing House”: CJSC NPP “Ermak”. (in Russian)
15. Kraus N.M. (2019) Innovatsiina ekonomika v hlobalnomu sviti: instytutsiiniy bazis formuvannya ta treiekatoriia rozvytku [Innovative economy in a globalized world: institutional basis of formation and development trajectory]. Kyiv: Agrar Media Group. (in Ukrainian)
16. Marcenko O.V., Kraus N.M., Kraus K.M. (2020) Tsyfrova ekonomika ta innovatsiino-pidpriemnytskui universytet kriz pryzmy konkurentospromozhnosti [Digital economics and innovation and entrepreneurship university through the prism of competitiveness]. *Effective Economy*, no. 3. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7705> (accessed 01 December 2020).
17. Marcenko O.V., Kraus N.M., Kraus K.M. (2020) Innovatsiine pidpriemnytstvo i tsyfrovyyi biznes: naukovo-ekonomichna ficha rozvytku ta zminy v upravlini [Innovative entrepreneurship and digital business: scientific and economic features of development and changes in management]. *Effective Economy*, no. 4. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7779> (accessed 30 December 2020).
18. Osetskiy V.L., Kraus K.M., Kraus N.M. (2020) Instytut vlasnosti ta dovira v natsionalnii ekonomitsi: prioretuzatsiia, impulsy rozvytku ta krystalizatsiia obrysiv [The institution of property and trust in the national economy: prioritization, impulses of development and crystallization of outlines]. *Market infrastructure*, vol. 39, pp. 9–14. Available at: http://www.market-infr.od.ua/journals/2020/39_2020_ukr/4.pdf (accessed 30 December 2020).
19. Osetskiy V.L., Kraus K.M., Kraus N.M. (2020) New quality of financial institutions and business management. *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 6, no. 1, pp. 59–66. Available at: <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/766> (accessed 30 December 2020).

УПРАВЛЕНИЕ ИНСТИТУТОМ ДОВЕРИЯ: ПРИНЦИПЫ ПОСТРОЕНИЯ СТРУКТУРЫ И МЕТОДЫ УЛУЧШЕНИЯ

В статье исследован институт доверия сквозь призму цифровизации и определена ее важная роль в управлении на разных уровнях экономической агрегации. Сделана попытка представить в полной мере содержание новейшей цифровой технологии Big Data в системе управления доверием. Предложено авторское видение механизма формирования и управления доверием клиентов на основе цифровизации, определены его характерные особенности и раскрыто содержание. Авторами высказано мнение о том, что на сегодня: большинство решений инвесторов строятся на доверии; определяющая роль в построении доверия в компании принадлежит топ-менеджменту, но важно, чтобы каждый в организации учился тому, как выстраивать доверие; доверие или недоверие существуют на всех уровнях взаимодействия: внутри организации, рынка, общества, страны и за их пределами. Раскрыто соотношение уровня институционального и межличностного доверия с позиции цифровизации экономики. Представлен рейтинг института доверия к правительственным институтам в отдельных странах мира в 2011 и 2018 годах.

Ключевые слова: управление доверием, управление доверием в организации, институт доверия, межличностное доверие, недоверие.

**MANAGEMENT OF THE INSTITUTE OF TRUST:
PRINCIPLES OF STRUCTURE BUILDING AND METHODS OF IMPROVEMENT**

The importance of trust as one of strategic assets of any business entity is confirmed by the fact that strengthening trust among consumers and external stakeholders is one of highest priorities today. Purpose of the article is to offer the author's vision of measures to improve trust in data and analytics, to identify the main elements of the institution of trust and its structure, as well as to determine role and importance of the institution of trust for companies. The article considers the institution of trust through the prism of digitalization and identifies its important role in governance at different levels of economic aggregation. An attempt was made to present in general content of the latest digital technologies Big Data in trust management system. Author's vision of the mechanism of formation and management of trust of clients on the basis of digitalization, definition of its characteristics and revealing of content is offered. Main reasons for the loss of trust are unethical behavior of employees of the organization, the unreliability of information protection of data and assets, as well as disregard for public interests. At the same time, trust is a fundamental value of the company, which is based on four components: functioning in global markets, motivating employees, customer satisfaction and building a positive reputation. Authors expressed the opinion that: investors' decisions are based on trust; key role in building trust in company belongs to top management, but it is important that everyone in organization learns to build trust; trust/distrust exists at all levels of interaction: within organization, market, society, country and beyond. Research argues the importance of developing relationships based on trust, tools for building relationships based on trust, problems that occur in the development of long-term trust relationships in the context of digitalization on the example of success of two Ukrainian companies. Ratio of institutional and interpersonal trust from the standpoint of digitalization of the economy is revealed. Rating of the institute's trust in state institutions in some countries of the world in 2011 and 2018 is presented.

Key words: trust management, trust management in the organization, institute of trust, interpersonal trust, distrust.

2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/71-1-2>

УДК 339.9

Остапенко Т.Г.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту
зовнішньоекономічної діяльності підприємств,
Національний авіаційний університет

Ostapenko Tetiana

National Aviation University

РОЗВИТОК НАНОТЕХНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЯК ФАКТОР АКТИВІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ТОРГОВЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Актуальність досліджуваної теми визначається тим, що активізація міжнародних торговельних відносин у сучасному світі залежить від розроблення, впровадження та використання нанотехнологічних рішень, адже за умов глобалізації бути флагманом економічного розвитку означає розробляти новітні високотехнологічні рішення, до яких належать нанотехнології. Останні є складовою частиною наноекономічного процесу, до якого відносять бебіекономіку, економіку людини та економіку нанотехнологій. Метою даного дослідження є виявлення ролі та місця економіки нанотехнологій у системі міжнародних торговельних відносин. Об'єктом аналізу є розвиток нанотехнологічних досліджень в умовах активізації міжнародної торгівлі. У результаті аналізу отримано такі результати: наноекономіка є тим чинником, який надає динаміки міжнародним торговельним відносинам; міжнародна торгівля характеризується тим, що залежить та впливає на наноекономіку, впливаючи на форми та методи міжнародної торгівлі; статистика світової торгівлі засвідчує, що зростає частка країн, що розвиваються.

Ключові слова: міжнародна торгівля, глобальна економіка, наноекономіка, бебіекономіка, економіка нанотехнологій, нанотехнології.

Постановка проблеми. Сьогодні міжнародна торгівля є однією з рушійних сил процесу глобалізації економіки. Її характерними рисами є динамізм, розширення асортименту товарів та послуг на світових ринках, широкий спектр видів торговельних операцій, суб'єктна та регіональна диверсифікація. Ці особливості зумовлюють необхідність глобального управління цими процесами та посилення ролі таких міжнародних організацій, як Світова організація торгівлі, ЮНКТАД, Міжнародна торговельна палата тощо. До їхніх функцій належить розроблення норм і правил міжнародної торгівлі, форм контрактів та їх складників (зокрема, INCOTERMS'2020) та умов переговорів щодо торгівлі тими чи іншими товарами та послугами. В умовах розвитку інформаційного суспільства та формування шостого технологічного укладу відбуваються зміни в структурі міжнародної торгівлі – зростає частка високотехнологічної продукції та інформаційних послуг. Для кожної країни пріоритетним є збіль-

шення експорту інноваційних продуктів і послуг, що забезпечує конкурентні переваги на світових ринках. Розвиток інновацій, своєю чергою, потребує висококваліфікованих фахівців в інноваційних галузях, а отже, зростання витрат на освіту та підвищення кваліфікації, державних витрат на науку та ін. Саме тому людина як наночинник є вагомим фактором у розвитку міжнародних торговельних відносин. Загалом цей наночинник є фактором цивілізаційного розвитку і складається з бебіекономіки, економіки людини та економіки нанотехнологій. Остання залежить від двох попередніх, коли нанотехнологічні дослідження залежать від освіти молодого покоління та його творчих можливостей щодо продукування новітніх нанотехнологічних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах розвитку інформаційного суспільства відбувається становлення економічної теорії наноекономіки. Першим запропонував використовувати термін «наноeko-

номіка» американський економіст, лауреат Нобелівської премії з економіки Кеннет Ерроу [9]. Ключовий суб'єкт наноекономіки – це людина з її знаннями, навичками та компетенціями. У даному дослідженні автори ставлять за мету визначити вплив у глобальному світі наноекономіки на розвиток міжнародної торгівлі.

Зауважимо, що для визначення такого впливу необхідно здійснити тлумачення такої категорії, як наноекономіка. Остання є системним утворенням, яке має свою структуру. Структурою наноекономіки [10] є її будова, яка складається з елементів, суб'єктів та рівнів – центральні відносини системи наноекономіки, процесу та механізму управління та регулювання нею.

Велике значення в розвитку суспільства та економіки мають людина, її поведінка і цінності. Фахівець із наноекономіки, проблем розвитку економіки знань, інституціональної економічної теорії Г. Клейнер визначає завдання наноекономіки [5] – пояснити та прогнозувати економічну поведінку людини, визначити внутрішні та зовнішні детермінанти і фактори її поведінки в різних економічних ситуаціях, зокрема з погляду раціональності/ірраціональності. Завдяки наноекономіці стає можливим виявити вплив діяльності окремих фізичних осіб на поведінку мікроекономічних об'єктів: підприємств, домогосподарств, організацій, визначити внутрішні та зовнішні чинники поведінки покупців. У цьому сенсі наноекономіка природно доповнює мікроекономіку. Відповідно, одна з органічних тем наноекономіки – аналіз можливостей мотивації та визначення детермінант поведінки працівників та менеджерів підприємства (у контексті, наприклад, теорії X-фактора Х. Лейбенстайна), зокрема й у сфері міжнародних торговельних відносин.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є виокремлення нанотехнологічних досліджень як визначного чинника активізації міжнародних торговельних відносин та розвитку глобального середовища.

Виклад основного матеріалу. Логіка реалізації процесу наноекономіки передбачає динамічний підхід до її формування. Зміни у наноекономіці передбачають комплекс дій, які перетворюють економічну поведінку людини від народження (віку можливості сприйняття себе) до завершення активної економічної діяльності (у багатьох випадках – період виходу на пенсію). Процес наноекономіки складається з певних етапів, які перетворюють індивідуума на індивідуальність, це свого роду життєвий цикл еволюції людини як основного суб'єкта наноекономіки.

Визначивши основні елементи наноекономіки, можемо охарактеризувати її предмет: наноекономіка – це економіка людини, яка передбачає, що її продуктивною силою є окремих індивід, який розвивається у відносинах із приводу набуття навичок економічної поведінки у дітей та дорослих, метою яких є забезпечення високих показників конкурентоспроможності та поширення досвіду її набуття в економічному середовищі даної країни.

У сучасних умовах відбувається саме формування глобальної економіки нанотехнологій, яка має свої характеристики. Розуміння ознак такої економіки дасть змогу вчасно відреагувати на зміни у світі й сприйняти трансформації для розвитку національних економічних систем та їх інноваційних комплексів.

Підкреслимо, що наноекономіка включає економіку нанотехнологій як результат розвитку дитини та формування людини економічної. Це найвищий рівень творчості, коли креативна людина живе не лише заради поліпшення якості життя, а й для продукування новітніх знань, як фундаментальних, так і прикладних, які мають поліпшити якість життя суспільства.

Одним із фундаторів теорії нанотехнологій був відомий американський науковець, піонер нанотехнологій і відомий популяризатор нанотехнологій Ерік Дрекслер [4]. Питанням розвитку нанотехнологій приділяли увагу різні вчені, зокрема американські фізики Річард Фейнман [4] та Норіо Танігучі [4], автори нової теорії нанотехнологій, які відкрили новий клас з'єднань – фулерени; Роберт Керл, Харольд Крото, Річард Смоллі, які одержали Нобелівську премію 1996 р. [4]. В Україні піонером даного напрямку є академік Національної академії наук України Антон Григорович Наумоєць, який став засновником збірки наукових праць «Наносистеми, наноматеріали, нанотехнології», яка видається з 2003 р. Популяризаторами нанотехнологій стали такі вчені, як В. Кирєєв [4], що виклав історію створення та розвитку нанонауки, Ю. Свидиненко [6], який охарактеризував нові проєкти в галузі нанонауки, В. Балабанов, І. Балабанов [2], які ознайомлюють із нанонаукою та приділяють велику увагу популяризації досягнень нанотехнологій. Окрім того, поряд із нанотехнологіями розвивається та обґрунтовується такий напрям економічної науки, як наноекономіка, початківцем досліджень якої був Кеннет Ерроу [9] та продовжувачем став Г. Клейнер [5].

Із погляду прогнозування розвитку різних складників глобальної економіки слід передбачити динаміку техніко-економічного розвитку світу, країн, регіонів, галузей, підприємств та окремих індивідів. Тут можуть бути, перш за все, термінові підходи: довгостроковий, середньостроковий та короткостроковий. Довгострокова динаміка характеризується хвилеподібними змінами, коли після піднесення відбувається спад. Середньостроковий підхід визначається циклічністю в межах галузі, і короткострокова динаміка є зміною стабільності та занепаду, які відбуваються на окремих підприємствах. Варто додати і наноекономічний цикл як період життя окремої людини та покоління людей, з одного боку, та цикл життя окремого технологічного рішення, особливо нанорішення, – з іншого.

Короткостроковий цикл включає наноцикл, середньостроковий включає наноцикл та короткостроковий цикл, довгостроковий – усі варіанти економічної динаміки – від нано- через коротко- та середньострокові цикли. Техніко-економічний розвиток передбачає

весь розширений процес виробничого відтворення – від народження технологічної ідеї до споживання кінцевого продукту споживачами переважної більшості країн світу. Закономірностями довгострокового техніко-економічного розвитку є закономірності розвитку економіки на різних рівнях.

Процес розширеного виробничого відтворення описується інноваційним циклом, визначення якого було запропоноване відомим вченим Й. Шумпетером [8]. Так, інноваційний цикл є процесом створення інновацій, які є (за визначенням Й. Шумпетера) нововведеннями, що змінюють виробничу функцію, тобто призводять до одержання прибутку. Інноваційний цикл створення нанотехнологій передбачає всі етапи створення нанознань – від фундаментальних досліджень до споживання нанопродуктів, їх оригінальний зв'язок та логічна послідовність такі:

- фундаментальні дослідження в галузі нанотехнологій (наприклад, біологія нанознань);
- прикладні дослідження в галузі нанотехнологій (наприклад, нанобіотехнології);
- створення практичних нанотехнологій для вирішення певної виробничої проблеми (наприклад, створення нанотекстиля) та одержання охоронних свідоцтв (патентів та ліцензій);
- передача нанотехнологій у виробництво (наприклад, технологія нанотекстиля має бути впроваджена на текстильних фабриках із модернізацією технологічних виробничих ліній);
- поширення (дифузія) нанотехнологій в економічному середовищі національних економік та у світі (наприклад, розповсюдження нанотекстильних технологій на більшості текстильних підприємств країни);
- здійснення виробництва новітнього нанопродукту на основі нанотехнологій (наприклад, на основі текстильної технології виготовляється нанотканина, яка може налаштовуватися на зміни стану здоров'я людини, що носить цю тканину);
- налагодження системи продажів (розподілу та обміну) нанопродукту із забезпеченням каналів просування цих товарів (наприклад, реклама та зв'язки з громадськістю як напрями просування новітніх товарів на ринку, доведення до споживача позитивних та негативних властивостей нанопродукту);
- споживання нанопродуктів кінцевими споживачами (наприклад, використання нанотканини швейними фабриками та одягу – споживачами такого одягу) та дифузія нанопродуктів у споживчому середовищі країни та світу.

Наноекономіка впливає на розвиток міжнародної торгівлі в кількох аспектах. Розглянемо інноваційну специфіку основних напрямів міжнародних торговельних зв'язків.

Міжнародна торгівля сировиною включає, за визначенням ООН, торгівлю матеріалами, отриманими з навколишнього середовища, та напівфабрикатами, використання яких не придатне для кінцевого споживання. У світі є тенденція щодо скорочення сировинних

товарів, оскільки вони є вичерпними. Тому інноваційний складник у торгівлі сировиною передбачає винайдення нових матеріалів – заміників природних ресурсів за допомогою, зокрема, нанотехнологій. З іншого боку, наноекономіка також впливає на міжнародну торгівлю сировинними товарами, оскільки зумовлює застосування ресурсозберігаючих технологій. Розробниками останніх є окремі індивіди, які одержали базову освіту та змогли розробити такі технологічні рішення, що вплинули на створення заміників та заощадження реальних природних ресурсів.

На розвиток міжнародної торгівлі товарами широкого вжитку також впливає наноекономіка з двох протилежних боків. Так, із боку пропозиції все більше пропонуються товари, у виробництві яких використовуються провідні інновації-процеси і застосовується ефект масштабу, коли ефективно виготовляти продукцію у великій кількості, що призводить до здешевлення витратів. Відомо, що інновація – це нововведення, що призводить до отримання прибутків. І саме такі інновації розробляються інноваторами та суб'єктами наноекономіки.

Нанотехнології продукуються у світі різними виробниками з різних країн і передбачають певну кількість нанопродуктів, що засвідчує табл. 1.

Як видно з табл. 1, найбільшу кількість нанопродуктів винайдено у сфері електроніки – 2 051, а також у медицині та виробництві косметичних виробів – 999 і 811 відповідно. Кількість країн – виробників нанотехнологій становить від 11 до 41. Зауважимо, що така статистика стає підґрунтям для активізації міжнародного обміну технологіями.

Відомо, що рівень розвитку країн та їх залучення до міжнародного торговельного і технологічного обміну залежать від рівня розвитку таких галузей, як галузі машинобудування. Машинобудівні виробництва підпорядковані міжнародним коопераційним відносинам, коли виробництво окремих вузлів та деталей розміщується в різних країнах світу, а збирання готового виробу є прерогативою певної однієї країни. Такі торговельні відносини формуються на основі одиначної спеціалізації і наноспеціалізації також. Наноспеціалізація є виділення окремого етапу в розвитку наноекономіки, коли певні країни виділяють сфери, в яких дана держава має конкурентні переваги під час вироблення певної продукції. Так, Сінгапур має переваги в електроніці, тому розвиває активну шкільну освіту в галузі інформатики та математики. А для США важливими є сфери в галузі фізики, математики та біології. Наноспеціалізація починається зі школи, продовжується в університетах та активізується у виробничій системі певної держави. З іншого боку, економіка нанотехнологій є також відповідальною за наноспеціалізацію, адже винайдення й упровадження новітніх технологічних рішень сьогодні багато в чому залежать від нанотехнологічного складника у цих винаходах.

Міжнародна торгівля послугами є центральною ланкою міжнародних економічних відносин. За визна-

Данні про нанотехнологічні продукти у 2019 р.

Сільське господарство Продукти 225 Компанії 65 Країни 23	Автомобілебудування Продукти 564 Компанії 151 Країни 33	Будівництво Продукти 661 Компанії 272 Країни 36
Косметичні вироби Продукти 811 Компанії 209 Країни 29	Електроніка Продукти 2051 Компанії 102 Країни 16	Охорона навколишнього середовища Продукти 531 Компанії 220 Країни 33
Продукти харчування Продукти 331 Компанії 127 Країни 23	Побутова техніка Продукти 284 Компанії 88 Країни 18	Медицина Продукти 999 Компанії 296 Країни 36
Інші Продукти 436 Компанії 192 Країни 29	Нафтопереробка Продукти 303 Компанії 110 Країни 26	Видавнича справа Продукти 139 Компанії 58 Країни 19
Відновлювальна енергетика Продукти 468 Компанії 150 Країни 27	Спорт та фітнес Продукти 149 Компанії 37 Країни 11	Текстильна промисловість Продукти 722 Компанії 434 Країни 41

Джерело: складено автором за даними [13]

ченням ЮНКТАД і Світового банку, послуга – це зміна в положенні однієї інституціональної одиниці під впливом на неї іншої. Послуги, якими торгують, приносять великі статки власникам. Так, за згаданим визначенням було зроблено класифікацію послуг, які можуть бути предметом міжнародної торгівлі, їх виділяють 11 груп.

Таким чином, наноскладник у торгівлі послугами є вирішальним, адже суб'єктом такої міжнародної торгівлі є саме людина, а об'єктом можуть виступати нанотехнології у послугах. Актуальним питанням сьогодні є можливість удосконалення процесу зміни в положенні інституціональної одиниці. Так, якщо йдеться про вдосконалення наноскладника туристичних послуг, то передусім звертається увага на модернізацію інфраструктури у наданні цих послуг. Якщо йдеться про вдосконалення фінансових послуг, то їх поліпшення може передбачати перехід на електронні носії та використання гаджетів у здійсненні цих послуг (коли не виходячи з дому можна здійснити фінансові

відносини з контрагентом з іншої країни тощо). Слід відзначити, що зараз відбувається індивідуалізація міжнародної торгівлі послугами, коли наночинник стає основним в активізації цих відносин.

Налагодження експортних чи імпортних відносин між країнами зумовлене розвитком експортних виробництв, попитом споживачів та виробників, зростанням доходів населення. Коли йдеться про імпорт продукції, то для споживача важливе співвідношення «ціна – якість», що й визначає надходження товарів до даного ринку.

Важливо відзначити, що світова торгівля, яка одночасно є рушійною силою і показником розвитку процесу глобалізації економіки, динамічно розвивається. Так, за даними ЮНКТАД, світовий експорт товарів лише за період 2013–2018 рр. зріс на 9,7%, а імпорт – на 10,1% (табл. 2). При цьому міжнародні торговельні відносини динамічно розвиваються як у країнах із розвинутою економікою, так і в країнах, що розвиваються. Особливо це помітно на показниках країн, що перейшли до ринку, де зростання експорту становило

Таблиця 2

Світова торгівля товарами за групами країн

Групи країн	Експорт					Імпорт				
	Обсяг, млрд дол.				% щорічні зміни, 2013-2018	Обсяг, млрд дол.				% щорічні зміни, 2013-2018
	2011	2013	2016	2018		2011	2013	2016	2018	
Світ:	18339	18951	15986	19453	9,7	18416	18966	16450	19774	10,1
Країни, що розвиваються:	7899	8436	6988	8657	10,0	7342	8013	6591	8322	11,0
Африка	611	591	349	484	14,7	567	640	494	576	11,6
Америка	1111	1118	886	1086	9,2	1094	1168	932	1123	10,8
Азія й Океанія	6178	6727	5754	7087	9,8	5678	6205	5166	6623	11,0
Країни з перехідною економікою	811	806	448	674	22,7	587	616	376	492	9,4
Країни з розвинутою економікою	9629	9708	8550	10122	8,7	10486	10336	9183	10980	9,4

Джерело: складено автором за даними [12]

22,7% та 9,4% по імпорту. Значне зростання спостерігалось в країнах, що розвиваються, у яких за цей період темпи росту експорту й імпорту становили 10%. У країнах Африки це зростання було особливо помітним та становило 14,7% по експорту та 11,6% по імпорту. Водночас зростання обсягів світової торгівлі у цей період було характерним і для інших регіонів світу. У цих країнах спостерігаються паростки розвитку наноекономіки, коли якісна шкільна освіта має продовження у закладах вищої освіти в провідних освітніх центрах світу. Зараз є така можливість для багатьох країн, що розвиваються. Так, наприклад, Екваторіальна Гвінея має такі позитивні тенденції розвитку і направляє студентів на навчання, зокрема і в Україну [12]. Окрім того, студенти подібних країн намагаються отримати першій трудовий досвід і перенести його у свої країни з налагодженням створення системи наноекономіки та формування нанотехнологій.

В умовах розвитку постіндустріального суспільства в економіці більшості країн світу набули стрімкого розвитку сектор послуг і міжнародна торгівля послугами.

Азії та Океанії та розвинуті країни мають позитивні тенденції зростання щорічних обсягів торгівлі послугами. Як видно з табл. 3, основними постачальниками послуг у світі є країни з розвинутою економікою – 67,9% світового експорту та 59,4% імпорту. На країни, що розвиваються, припадає 29,7% світового експорту та 37,8% імпорту. Особливо помітний внесок країн Азії, де експорт послуг становить 24,5%.

Для більшості країн послуги є новітньою конкурентною перевагою, яку можна отримати незалежно від наявності корисних копалин та сировини. Тривалий час країни третього світу були основними постачальниками природних ресурсів на світові ринки, проте сировинні товари мають тенденцію бути вичерпними і рано чи пізно закінчуються, тому новою тенденцією для країн, що розвиваються, є розвиток сфери послуг, про що й свідчить статистика.

За даними Світової організації торгівлі, у структурі світового експорту послуг найбільшу частку

становлять комерційні послуги (будівельні, страхові, фінансові, платежі за використання інтелектуальної власності, телекомунікаційні, комп'ютерні, інформаційні), на які припадає 53,8%, на послуги, пов'язані з поставкою товарів, – 3,7%, транспортні – 17,6% та на подорожі – 24,9% [14]. При цьому спостерігається щорічне зростання світового експорту таких послуг, як: подорожі; послуги, пов'язані з поставкою товарів; телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги; персональні, культурні та рекреаційні послуги; персональні, культурні та рекреаційні послуги. Водночас у структурі сфери послуг зменшується частка транспортних послуг, послуг із будівництва та фінансових послуг, що пов'язано з тим, що країни все частіше використовують внутрішні резерви для здійснення цих послуг. Отже, експортуються більше інтелектуальні послуги, які мають бути забезпечені відповідними фахівцями та бебіекономічним чинником у розвитку наноекономіки, адже необхідно мати університетську освіту для здійснення високотехнологічних послуг та бути конкурентоспроможними у глобальному середовищі. Персональні послуги також мають тенденцію до зростання, що засвідчує актуалізацію наночинника, коли, скажімо, у міжнародному середовищі можна купити туристичний тур, в якому зацікавлена саме дана особа, чи здійснення грошового переказу в такий спосіб, як це найбільш вигідно саме даній людині.

Слід зауважити, що розвиток наноекономіки є прогресивним, коли, наприклад, на освіту у світі витрачається 7 554 670 535 дол. США щорічно, і цей показник поступово зростає [14]. Інформаційна економіка, яка є підґрунтям для активізації наноекономіки, засвідчує, що така техніка, як комп'ютер, стає необхідним персональним гаджетом і темпи продажу яких також постійно мають тенденцію до зростання: на 01.01.2019 продано 13 290 559 штук. Можливість здійснювати свою роботу on-line приваблює спеціалістів з усього світу щодо створення нововведень у різних сферах життя. Так, на ту ж дату було визначено, що є 4 123 064 956 користувачів Інтернету. Персоналізація

Таблиця 3

Світова торгівля послугами за групами країн

Групи країн	Експорт						Імпорт					
	Обсяг, млрд дол.				Частка в світ. експ., % (2018)	Темп зрост., % (2018)	Обсяг, млрд дол.				Частка в світ. імп., % (2018)	Темп зрост., % (2018)
	2011	2013	2016	2018			2011	2013	2016	2018		
Світ:	4406	4841	4879	5845	100,0	7,7	4221	4726	4797	5604	100,0	7,4
Країни, що розвиваються:	1242	1354	1436	1738	29,7	9,3	1525	1745	1818	2118	37,8	8,1
Африка	98	99	96	118	2,0	9,4	171	177	144	178	3,2	11,9
Америка	154	170	171	190	3,3	1,7	210	236	203	222	4,0	0,9
Азія й Океанія	989	1125	1169	1430	24,5	10,4	1144	1333	1471	1718	30,7	8,7
Країни перехідної економіки	116	137	107	137	2,3	12,4	143	194	126	158	2,8	7,8
Розвинуті економіки	3048	3310	3337	3970	67,9	6,8	2613	2787	2853	3327	59,4	7,0

Джерело: складено автором за даними [12]

діяльності за допомогою світової мережі засвідчує, що людина стає дійсно центром економічного життя й є суб'єктом та об'єктом економічного розвитку.

Вебсайт STAT-NANO засвідчує статистичні дані щодо реєстрації патентів різних країн в установі USPTO, що наводить табл. 4. Дані таблиці фіксують, що флагманами розвитку технологій є три регіони: Північна Америка, Південно-Східна Азія та Європа. США традиційно розробляють більшу кількість технологій та патентують їх у своїй країні та за кордоном. Це країна, що здійснює інноваційний пошук та стимулює його на підприємствах, в університетах та державних установах.

Існує також рейтинг цитування наностатей, це показник, що засвідчує використання міжнародних статей, опублікованих у різних країнах світу, для винайдення наукових висновків та новизни у поточних дослідженнях. Так, табл. 5 засвідчує поточне цитування в різних країнах світу на одну наностаттю.

Дані табл. 5 свідчать, що є країни, які здійснюють активний пошук у сфері нано. І тут виділяються такі держави, як Албанія, Саудівська Аравія та Кувейт. Напевне, здійснюючи пошук сьогодні, ці країни стануть активними розробниками нанотехнологічних рішень завтра. Україна у цьому переліку займає лише 91-е місце, і це стає проблемою для інноваційного

позиціонування нашої держави в глобальному середовищі.

Існують також дані щодо кількості наностатей на ВВП країн, зокрема кількості статей на мільярд доларів. Так, найбільший показник мають Південна Корея – 4,67, Сінгапур – 4,04 та Словенія – 3,94. У цьому переліку Україна посідає 15-ту позицію (2,48), а США – 44-ту (1,25) [13]. Це відносний показник, який визначає активність творчого пошуку у сфері нанотехнологій та можливість їх фінансування з боку держбюджету. Проте є країни, що на 100% фінансують нанотехнологічні дослідження з іноземних джерел.

Перелік країн, що повністю одержують фінансування нанотехнологічного пошуку з-за кордону: Афганістан, Албанія, Болівія, Киргизстан, Ліхтенштейн, Панама, Парагвай, Сенегал, Таджикистан, Туркменістан; 80-ту позицію посідає Україна (60,12%); 82-ту – США (57,57%) [13].

Як бачимо, країни, що розвиваються, стають реципієнтами міжнародних грантів та допомоги, яка спрямовується на розвиток нанотехнологічної творчості. Провідні країни самостійно намагаються вирішити питання фінансування за рахунок вітчизняних коштів.

Міжнародна торгівля активізується й завдяки товарам та послугам, що приходять із наносфери, зокрема це медицина, біологія, електроніка тощо. Активізація

Таблиця 4

Всього патентів в USPTO (патентів)

Країна	2015	2016	2017	2018	2019
1.США	164900	170000	180500	177600	198700
2.Японія	55300	52961	53365	50900	57400
3.Південна Корея	20700	22600	23500	22700	24700
4.Китай	8700	10900	14000	16100	22200
5.Німеччина	16600	16500	17200	16200	17700
6.Тайвань	13100	12800	12600	11600	12400
7.Франція	7100	6700	6900	6400	7100
8.Великобританія	4700	4800	5400	5400	6400
9.Канада	5500	5000	5400	5000	6000
10.Швейцарія	4900	4600	4900	4500	5200
49. Україна	13	17	27	32	38

Джерело: складено автором за даними [13]

Таблиця 5

Поточне цитування на наностаттю (кількість цитувань на статтю)

Країна	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1. Албанія	4,00	2,00	2,00	4,00	24,00	5,00
2. Сінгапур	44,08	38,44	28,26	20,70	12,43	4,25
3. Саудівська Аравія	27,50	28,70	22,13	16,11	11,22	3,75
4. США	34,93	29,29	22,46	15,45	9,41	3,33
5. Австралія	33,01	27,88	23,21	16,54	10,55	3,29
6. Кувейт	25,13	22,10	14,30	7,49	5,91	3,16
7. Швейцарія	39,81	30,68	23,58	16,24	8,94	3,14
8.Китай	26,92	23,77	19,57	14,24	9,21	3,10
9.Ісландія	19,69	12,20	12,58	11,35	5,56	2,90
10.Люксембург	24,87	17,09	15,33	13,26	6,11	2,87
91. Україна	9,09	9,04	6,15	4,22	3,03	1,03

Джерело: складено автором за даними [13]

Продовження таблиці 6

1	2	3	4	5	6	7
2011	46,61	14,02	49,88	1,56	1,65	22378435
2012	40,94	15,03	54,83	2,05	1,78	22759031
2013	34,93	9,09	44,02	1,77	1,79	23439269
2014	29,29	9,04	38,04	1,28	2,09	23828450
2015	22,46	6,15	28,26	1,31	2,81	21163574
2016	15,45	4,22	20,7	1,33	2,71	20745422
2017	9,41	3,03	12,47	1,31	2,63	22845476
2018	3,33	1,03	4,25	1,25	2,48	24971375

нотехнологічного пошуку всередині різних за економічним розвитком країн стає поштовхом для обміну відповідними товарами та знаннями щодо їх виготовлення та дифузії у світовому економічному просторі. Тут відбувається наноспеціалізація держав, яка призводить до підвищення та підігріву економічного розвитку та стимулювання інноваційної активності у світі у цілому.

Загалом наноспеціалізацію можна вважати спеціалізацією окремої країни на основі виокремлення продукції, виготовленої на базі нанотехнологічних рішень та на основі використання такого чинника виробництва, як праця. Непрямі чинники можуть охарактеризувати наноспеціалізацію України у глобальному середовищі.

Наноспеціалізація визначається тим, що Україна має активну імпорتنу позицію, і для цього є всі передумови. Стабільний імпорт забезпечувався не менш стабільним попитом, і фахівців для розвитку імпортозаміщення щодо цих галузей не вистачало. Сьогодні ситуація дещо змінилася, коли вже розвиваються галузі саме цих напрямів і є більш ефективними, ніж імпорт, зокрема з Китаю.

Важливим аспектом досліджуваної проблеми, на нашу думку, є також таке. Наноекономіка впливає на розвиток світової торгівлі так, що результат наноекономіки у вигляді нанотехнологій формує міжнародний торговельний оборот (сума експорту й імпорту). Для визначення впливу нанотехнологічних рішень із провідних країн світу на світову торгівлю застосуємо факторний аналіз.

Побудова лінійної регресійної моделі

Залежна змінна – експорт та імпорт товарів та послуг у світі.

$$Y - \text{Exp.}$$

Вектор незалежних змінних – середнє цитування на наностаттю у США, середнє цитування на наностаттю в Україні, середнє цитування на наностаттю в Сінгапурі, кількість наностатей від ВВП (статей на млрд. \$) у США, кількість наностатей від ВВП (статей на млрд. \$) в Україні.

$$X - (\text{Cit_USA}; \text{Cit_Ukr}; \text{Cit_Sing}; \text{Val_USA}; \text{Val_Ukr}).$$

Модель лінійної регресії має вигляд:

$$\text{Exp} = a_0 + a_1 \cdot \text{Cit_USA} + a_2 \cdot \text{Cit_Ukr} + a_3 \cdot \text{Cit_Sing} + a_4 \cdot \text{Val_USA} + a_5 \cdot \text{Val_Ukr}.$$

Дані досліджувалися за 2008–2018 рр.

Таблиця 6

Вихідні дані для побудови лінійної регресійної моделі

year	Cit_USA	Cit_Ukr	Cit_Sing	Val_USA	Val_Ukr	Exp
1	2	3	4	5	6	7
2008	61,04	19,68	49,25	3,02	1,78	19746104
2009	56,73	22,01	49,68	2,62	1,96	15817345
2010	54,69	16,54	54,88	2,15	1,59	18834249

Результати дослідження:

$$\text{Exp} = 36014669 - 135690 \cdot \text{Cit}_{\text{USA}} - 361845 \cdot \text{Cit}_{\text{Ukr}} + 72157 \cdot \text{Cit}_{\text{Sing}} + 839936 \cdot \text{Val}_{\text{USA}} - 4779573 \cdot \text{Val}_{\text{Ukr}}$$

Call:
lm(formula = Exp ~ Cit_USA + Cit_Ukr + Cit_Sing + Val_USA + Val_Ukr, data = REG_1)

Residuals
1 2 3 4 5 6 7
8 9
1552399 -952816 -1940901 738177 567472
-654156 1228577 712991 -1303962
10 11
-225790 278010

Coefficients:

	Estimate	Std. Error	t value	Pr(> t)
(Intercept)	36014669	7237949	4.976	0.00419 **
Cit_USA	-135690	155196	-0.874	0.42195
Cit_ukr	-361845	369919	-0.978	0.37291
Cit_Sing	72157	103455	0.697	0.51660
Val_USA	839936	2224630	0.378	0.72125
Val_Ukr	-4779573	2203596	-2.169	0.08225 .

Signif. codes: 0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1

Residual standard error: 1564000 on 5 degrees of freedom

Multiple R-squared: 0.8217, Adjusted R-squared: 0.6433

F-statistic: 4.607 on 5 and 5 DF, p-value: 0.05951

Результати показують достатньо низьку якість моделі, відсутні статистично значимі коефіцієнти, коефіцієнт детермінації – 0,82 достатньо високий, що свідчить про наявність лінійного зв'язку між факторними та цільовою змінними.

Перевіримо модель на наявність гетероскедастичності, мультиколінеарності та автокореляції.

Перевірка на наявність гетероскедастичності за допомогою тесту Бройша-Пагана:

Графік дисперсії залишків моделі зображено на рис. 1.

Non-constant Variance Score Test
variance formula: ~ fitted.values
Chisquare = 0.9057871, Df = 1, p = 0.34123

Тест показує, що дисперсія залишків постійна і гетероскедастичність відсутня.

p = 0.34123, що дає нам прийняти гіпотезу про гомоскедастичність.

Перевірка на наявність мультиколінеарності моделі за методом Белсі:

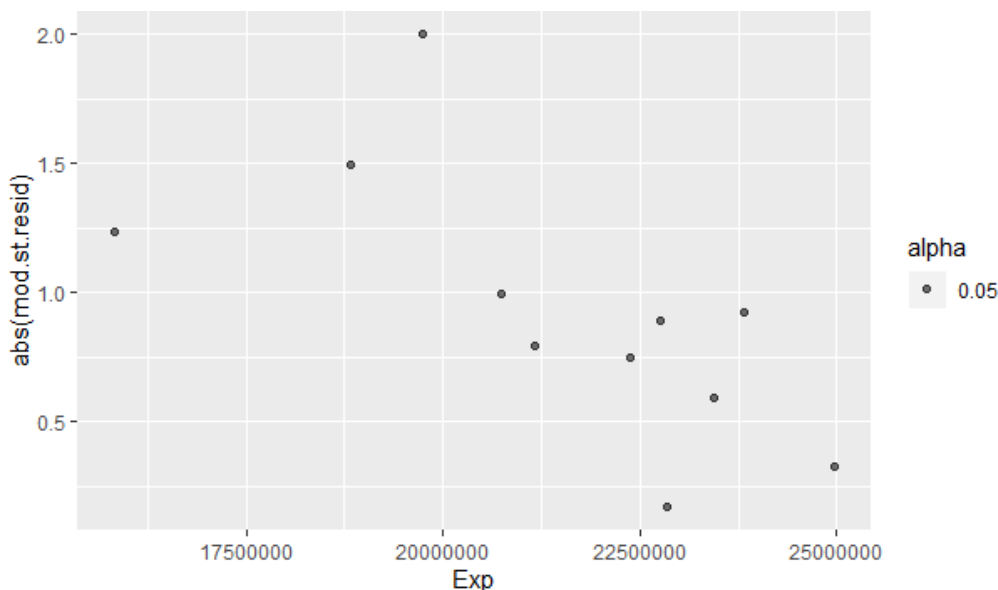

Рис. 1. Графік дисперсії залишків моделі

Розглянемо кореляційну матрицю X:

	Cit_USA	Cit_Ukr	Cit_Sing	Val_USA	Val_Ukr
Cit_USA	1.0000000	0.9754418	0.9301247	0.8595734	-0.8263133
Cit_Ukr	0.9754418	1.0000000	0.8910277	0.8896721	-0.7731513
Cit_Sing	0.9301247	0.8910277	1.0000000	0.6859749	-0.8611813
Val_USA	0.8595734	0.8896721	0.6859749	1.0000000	-0.6297131
Val_Ukr	-0.8263133	-0.7731513	-0.8611813	-0.6297131	1.0000000

Спостерігаючи високий парний коефіцієнт кореляції ($> 0,6$) між усіма парами змінних, можна дійти висновку, що мультиколінеарність у системі присутня.

Overall Multicollinearity Diagnostics

MC Results detection

Determinant X'X :	0.0002	1
Farrar Chi-Square:	63.6764	1
Red Indicator:	0.8385	1
Sum of Lambda Inverse:	91.7517	1
Theil's Method:	1.2031	1
Condition Number:	46.3514	1

1 --> COLLINEARITY is detected by the test

0 --> COLLINEARITY is not detected by the test

По всіх індикаторах тесту Белсі підтверджується наявність мультиколінеарності.

Перевірка на наявність автокореляції залишків за методом Дарбіна-Уотсона:

Побудуємо графік стандартизованих залишків моделі:

lag	Autocorrelation	D-w	Statistic	p-value
1	-0.1341932	2.06495	0.298	

Alternative hypothesis: rho != 0

Результати тесту Дарбіна – Уотсона та значення p-value = 0.298 підтверджують наявність автокореляції залишків у моделі.

Лістинг (R):

#завантаження пакетів

install.packages('foreign')

library(foreign)

install.packages('Hmisc')

library(Hmisc)

install.packages("car")

library("car")

install.packages("gclus")

library(gclus)

install.packages("ggm")

library(ggm)

install.packages("mctest")

library(mctest)

```
REG_1 <- read_excel("C:/Users/ASUS1/Desktop/REG.xlsx",
+ col_types = c("blank", "numeric", "numeric",
+ "numeric", "numeric", "numeric",
+ "numeric")) #імпортуємо дані з файлу
```

```
mod <- lm(Exp ~ Cit_USA + Cit_Ukr + Cit_Sing + Val_USA + Val_Ukr, data = REG_1); #побудова лінійної регресії для ВВП
summary(mod); #вивід описової статистики для моделі
```

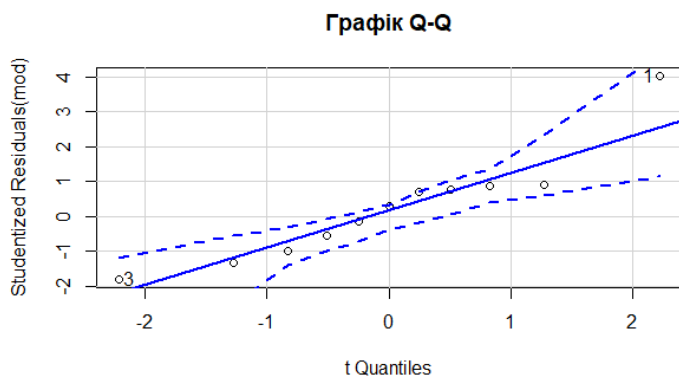

Рис. 2. Графік стандартизованих залишків моделі

```
res<-residuals(mod) #побудова залишків моделі
COR_X<-cor(REG_1[2:6]) #кореляційна матриця для
незалежних змінних
COR_XY<-cor(REG_1[2:7]) #кореляційна матриця для
всіх змінних
#визначення гетероскедастичності за допомогою тесту
Бройша-Пагана
mod.st.resid <- rstandard(mod) #будуємо стандартизовані
залишки
qplot(Exp,abs(mod.st.resid),data=REG_1,alpha=0.05) #буду-
ємо графік залишків
bptest(mod,studentize=FALSE) #застосовуємо тест
Бройша-Пагана
ncvTest((mod)) #застосовуємо тест Бройша-Пагана
spreadLevelPlot(mod)
#визначення мультиколінеарності моделі за методом
Белсі
eigprop(REG_1[2:6], Inter=TRUE, prop=0.7)
omcdiag(x=REG_1[2:6], y=REG_1[7], na.rm = TRUE, Inter =
TRUE, detr = 0.01, red = 0.5, conf = 0.95, theil = 0.5)
#визначення автокореляції залишків моделі за мето-
дом Дарбіна-Уотсона
qqPlot(mod, labels = row.names(REG_1), simulate = TRUE,
main = 'Графік Q-Q')
durbinWatsonTest((mod))
```

Побудована модель засвідчує існування взаємозв'язку між світовим експортом та імпортом та умовами розвитку нанотехнологічних досліджень. Так, зростання світової торгівлі напряму залежить від нанотехнологічного пошуку передусім в економічно розвинутих країнах світу.

Україна сьогодні будує власні традиції в різних галузях промисловості і сільського господарства. І досвід країн з інноваційними економіками особливо сприятливий для розвитку наноспеціалізації. Так покоління металургів, які працювали за різних часів у цій галузі виробництва, формували і формують традиції саме сталеварів. І важливо підтримати таких фахівців на різних стадіях наноекономіки – від профорієнтації у школах до підтримки інноваційних ідей щодо поліпшення процесу сталеваріння на підприємствах України. З іншого боку, необхідна підтримка і новітніх для України галузей, таких як текстильна. Звісно, практика виробництва тканин є в історії нашої наноекономіки, адже з давніх часів відомі технології виробництва

льону чи вовни на домашніх ткацьких приладах. Сьогодні ці традиції необхідно відродити та впровадити в національну легку промисловість.

Висновки. Наноекономіка є тим чинником, який персоналізує міжнародні торговельні відносини. Наноекономіка є економікою людини і визначає центральною ланкою всіх економічних відносин саме людину. Наноекономіка має структуру, що складається з елементів, суб'єктів та рівнів. До елементів наноекономіки відносять бебіекономіку, економіку людини та економіку нанотехнологій, яка розглядається як набуття навичок економічної людини дитиною, що навчається. Економіка людини є системою прийняття економічних рішень за будь-яких обставин життя. А економіка нанотехнологій є економікою розроблення та впровадження нововведень з ознакою нано (це технологічні рішення у розмірі 10-9).

Міжнародна торгівля характеризується тим, що залежить та впливає на наноекономіку, впливаючи на форми та методи міжнародної торгівлі. Так, форми міжнародної торгівлі залежать від наноекономіки, коли людський чинник визначає, які саме торговельні відносини необхідно здійснювати – чи торгівлю сировиною, товарами широкого вжитку, машинотехнічною продукцією або послугами.

Статистика світової торгівлі засвідчує, що зростає частка країн, що розвиваються. Світ має декілька осередків розвитку, це не лише БРІК чи Південна Африка, а й Центральна Африка, Південна Азія, півні осередки у Латинській Америці. І всюди людина є центральною ланкою економічного розвитку, коли підвищуються стандарти освіти. Молодих людей відправляють на навчання до країн із розвинутою освітньою системою. Ці країни поступово налагоджують і впроваджують саме систему нанотехнологічних рішень у своїх країнах, починаючи з умов народження маленьких громадян, їх первинних навичок та знань у дошкільному закладі, школі та університеті та продовжуючи роботою як фахівця в певній сфері та роботою як інноватор-підприємець.

Наноекономічний чинник є провідним у розвитку та активізації міжнародних торговельних відносин. Країни, що мають повну систему нанотехнологічних рішень, інтенсивно завойовують ніші у глобальному торговельному середовищі. Це стає ваговим підґрунтям їх прискореного соціально-економічного розвитку.

Список літератури:

1. Бажал Ю. Інформаційна економіка. URL: http://www.ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2430/Bazhal_Informatsiyna_economica.pdf (дата звернення: 11.12.2020).
2. Балабанов В., Балабанов И. Нанотехнологии. Правда и вымысел. Москва : ЭКСМО, 2017. 530 с.
3. Бураковський І. Теорія міжнародної торгівлі. Київ : Основи, 1996. 241с.
4. Киреев В. Нанотехнологии: история возникновения и развития. *Наноиндустрия*. 2008. № 2. С. 2–10.
5. Клейнер Г.Б. Наноэкономика. *Вопросы экономики*. 2004. №12. С. 1–17.
6. Свидиненко Ю. Нанотехнологии в нашей жизни. *Наука и жизнь*. 2018. № 1. С. 13–31. URL: <http://www.nkj.ru/archive/articles/1239/> (дата звернення: 18.12.2020).

7. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее. Москва : Классика XXI, 2007. 421 с.
8. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Москва : Прогресс, 1982. 455 с.
9. Arrow K. Reflection of the essays. In: Arrow and the Foundations of the Theory of Economic Policy / ed.: G.R. Feiwel. L. : Macmillan, 1987. № 12. P. 1–17.
10. Ostapenko T.G. Structure of Nano-Economy as a Composition of the System of International Economic Relations. *Journal SEPIKE*. 2018. Edition 20. P. 136–144.
11. The Creative Economy. *BusinessWeek* (Special double issue. The 21st century corporation), 28 august 2000. P. 1–5.
12. Handbook of Statistics 2017 – UNCTAD. URL: <http://www.unctad.org> (дата звернення: 16.12.2020).
13. Statistical Review of Nanotechnologies. URL: <http://www.statnano.com> (дата звернення: 14.12.2020).
14. WTO. World Trade Statistical Review 2019. New-York, 2020. P. 560.

References:

1. Bazhal Yu. Informaziyna Economica [Information Economy]. Available at: http://www.ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2430/Bazhal_Informatsiyna_economica.pdf (accessed 11 December 2020)
2. Balabanov V., Balabanov I. (2017) Nanotachnologii: Pravda I Vymysel [Nanotechnologies: Truth and Fiction]. Moscow: ECSMO, 520 p.
3. Burakovskiy I. (1996) Teoria mizhnarodnoi torgivli [International Trade Theory]. Kyiv: Osnovy, 241 p.
4. Kireev V. (2008) Nanotachnologii: Istoria Voznekoveniya i Razvitiya [Nanotechnologies: History of Beginning and Development]. *Nanoindusntiya*, no. 2, pp. 2–10.
5. Kleyner G.B. (2004) Nanoeconomica [Nanoeconomy]. *Voprosy ekonomiki*, no. 12, pp. 1–17.
6. Svidinenko Yu. (2018) Nanotachnologii v Nashey Zhysni [Nanotechnologies in our life]. *Nauka i zhysn'*, no. 1, pp. 13–31.
7. Florida R. (2007) Kreativnyi Class: Ludi Kotorye Meniaut Budushee [Creative class: individuals changed future]. Moscow: Izdatelskiy dom “Classica XXI”, 421 p.
8. Shumpeter I.A. (1982) Teoriya Economicheskogo Razvitiya [Theory of Economic Development]. Moscow: Progress, 455 p.
9. Arrow K. (1987) Reflection of the essays. In: Arrow and the Foundations of the Theory of Economic Policy / Ed.: G.R. Feiwel. L.: Macmillan. No. 12, pp. 1–17.
10. Ostapenko T.G. (2018) Structure of Nano-Economy as a Composition of the System of International Economic Relations. *Journal SEPIKE*. Edition 20, pp.136–144.
11. The Creative Economy. *BusinessWeek* (Special double issue. The 21st century corporation), 28 august 2000. P. 1–5.
12. Handbook of Statistics 2017 – UNCTAD. Available at: <http://www.unctad.org> (accessed 16 December 2020).
13. Statistical Review of Nanotechnologies. Available at: <http://www.statnano.com> (accessed 14 December 2020).
14. WTO. World Trade Statistical Review 2019. New-York, 2020. P. 560.

РАЗВИТИЕ НАНОТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ КАК ФАКТОР АКТИВИЗАЦИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ТОРГОВЫХ ОТНОШЕНИЙ

Актуальность исследуемой темы определяется тем, что активизация международных торговых отношений в современном мире зависит от разработки, внедрения и использования нанотехнологических решений, ведь в условиях глобализации быть флагманом экономического развития означает разрабатывать новые высокотехнологические решения, к которым относятся нанотехнологии. Последние являются составляющей наноэкономического процесса, к которому относят бебиэкономiku, экономiku человека и экономiku нанотехнологий. Целью данного исследования является выявление роли и места экономики нанотехнологий в системе международных торговых отношений. Объектом анализа является развитие нанотехнологических исследований в условиях активизации международной торговли. В результате анализа были получены такие результаты: наноэкономика – это такой фактор, который влияет на динамику международных торговых отношений; международная торговля зависит и влияет на наноэкономiku; статистика мировой торговли свидетельствует об увеличении доли развивающихся стран.

Ключевые слова: международная торговля, глобальная экономика, наноэкономика, бебиэкономика, экономика нанотехнологий, нанотехнологии.

NANOTECHNOLOGICAL RESEARCH DEVELOPMENT AS A FACTOR OF ACTIVISATION OF INTERNATIONAL TRADE RELATIONS

The relevance of the research topic is determined by the fact that the intensification of international trade relations in the modern world depends on the development, implementation and use of nanotechnology solutions. After all, in the context of globalization, being the flagship of economic development means developing the latest high-tech solutions,

which include nanotechnology. The latter are part of the nanoeconomic process, which includes: baby economy, human economy and the economy of nanotechnology. The purpose of this study is to identify the role and place of the economy of nanotechnology in the system of international trade relations. The object of analysis is the development of nanotechnology research in the context of intensifying international trade. The following methods were used as research methods in the article: structural analysis, systems approach, comparison, observation, economic and mathematical methods, in particular; factor analysis. As a result of the analysis, the following results were obtained: nanoeconomy is the factor that gives dynamics to international trade relations; international trade is characterized by the fact that it depends on and affects the nanoeconomy, influencing the forms and methods of international trade; world trade statistics show that the share of developing countries is growing. International trade is intensified, in particular, due to goods and services coming from the nanosphere, including medicine, biology, electronics, etc. The intensification of nanotechnology search in countries with different economic development is the impetus for the exchange of relevant goods and knowledge on their manufacture and diffusion in the world economic space. Here is the nanospecialization of states, which leads to increased and heated economic development and stimulate innovation activity in the world as a whole. Recently, new centers of development have emerged, including not only the BRIC countries or South Africa, but also Central Africa, South Asia, and certain centers in Latin America. And everywhere man is the central link of economic development, when the standards of human development are raised.

Key words: *international trade, global economy, nanoeconomy, babyeconomy, nanotechnology economy, nanotechnologies.*

3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/71-1-3>

УДК 330.341.4:330.1

Соколова О.М.

кандидат економічних наук, доцент,
докторант кафедри економіки підприємств,
Університет державної фіскальної служби України

Sokolova Olga

University of the State Fiscal Service of Ukraine

КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕКТОРАЛЬНИХ СПІВВІДНОШЕНЬ ЕКОНОМІКИ

У статті розкрито сутність основних категорій теорії секторальної структури. Висвітлено тлумачення категорій «структура», «сектор економіки», «структурні зміни», «структурні зрушення» у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі. Розглянуто категорію структури з погляду пропорцій та соціально-економічних відносин. Наголошено, що структуру можна розглядати як сукупність взаємопов'язаних секторів, які формують секторальну структуру національної економіки. Проаналізовано різні тлумачення поняття «сектор економіки» у науковій літературі та зроблено узагальнення. Висвітлено методологічні підходи до структурування економіки у секторальному розрізі. Доведено, що секторальна структура схильна до змін у процесі економічного розвитку. Динаміка секторальної структури економіки розкривається через категорії «структурні зміни» та «структурні зрушення», їх взаємозв'язок та взаємозалежність.

Ключові слова: структура економіки, сектор, секторальна структура економіки, структурні зміни, структурні зрушення, системний підхід.

Постановка проблеми. Національна економіка являє собою складну багаторівневу систему, розвиток якої забезпечується відповідними пропорціями секторів і галузей економіки країни. Оптимальність структурних пропорцій, збалансованість різних економічних явищ та процесів сприяють підвищенню конкурентоспроможності економіки України на внутрішньому та світовому ринках. Секторальна структура відображає стадійність економічного розвитку та розкриває його особливості на певному етапі. Аналіз секторальних співвідношень дає змогу виявити закономірності та тенденції, що відбуваються в загальній динаміці розвитку економіки країни. При цьому важливим питанням є визначення категоріального апарату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні основи дослідження секторальної структури економіки заклали такі вчені, як Д. Белл, М. Кастельс, К. Кларк, М. Порат, А. Фішер, Ж. Фурастьє. Різноманітні аспекти дослідження структури економіки, структурних трансформацій, структурної

політики розкрито у працях В. Бодрова, А. Ігнатюк, М. Кизима, Л. Лазебник, К. Наконечної, А. Павлюк, Л. Шинкарук, Т. Шинкоренко та ін. Ґрунтовний аналіз секторальної структури економіки через призму кількісних та якісних характеристик зроблено українськими вченими Старостіною, Е. Прушківською, А. Ходжаян, Т. Трубнік та ін. Незважаючи на значний доробок із даної проблематики, потребує подальшого поглибленого дослідження категоріальний апарат секторальних співвідношень економіки.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження категоріального апарату секторальних співвідношень економіки у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі, визначення точок їх взаємозв'язку та взаємозалежності в контексті структурної трансформації національної економіки.

Виклад основного матеріалу. В економічній науці склалася традиція розгляду секторальної структури або через пропорції як кількісне співвідношення між елементами, або через відносини як взаємозв'язок між пропорціями. Основним методологічним підходом

у дослідженні структури національної економіки, її секторів та секторальних співвідношень є системний підхід.

Системний підхід до дослідження різних явищ і процесів реалізується в межах загальної теорії систем, яка була започаткована Людвігом фон Берталанфі [2]. Він ґрунтується на принципах цілісності, системності, структурності, ієрархічності. Системний підхід визначає структуру як сукупність стійких зв'язків між елементами системи, які забезпечують її цілісність [8, с. 109]. Якщо склад системи відповідає на питання «з чого вона складається», то структура – «як вона влаштована».

Із методологічного погляду структура економіки детермінує певне економічне ціле, яке складається з частин та елементів і визначає сукупність їх відносин. Вона відображає форму розташування елементів, характер взаємодії їх боків і властивостей. Структура характеризується неоднорідністю, відповідною ієрархією та пропорціями між її складниками. Водночас елементи системи формуються з частин, що володіють усіма системними ознаками. Усім наявним системам притаманна структура. Вона є однією з основних характеристик системи, визначальним чинником її функціонування.

У науковій літературі існує багато підходів до визначення структури. У найбільш загальному плані структура (від лат. *structura* – побудова, розміщення) – це відносно сталий порядок внутрішніх просторово-часових зв'язків системи між її елементами та взаємодії їх із зовнішнім середовищем, а також упорядкованість відносин, які пов'язують елементи системи, що разом забезпечують рівновагу, спосіб організації, тип зв'язків і визначають функціональне призначення системи [3, с. 37].

Економічну специфіку структури досліджував Л. Казинец, який трактував її як склад досліджуваного цілого, вираженого у відносних величинах [5]. Тобто категорія «структура» співвідноситься з категоріями «частина» і «ціле», характеризує спосіб взаємозв'язків елементів системи та їх упорядкованість. Для характеристики структури застосовують відносні показники, які можна розрахувати як частку кожної частини у цілій сукупності.

Французький економіст Ф. Перу, представник структурного напрямку, визначає структуру економічної одиниці як сукупність пропорцій та відносин, що характеризують цю одиницю в даних умовах і в даний момент. Науковець визначає пропорції як відносну величину та вагомість елементів, які є складниками економічної одиниці. Відносини мають подвійний характер: по-перше, відносини між елементами, які становлять єдине ціле, і, по-друге, відносини між єдиним цілим та іншими економічними одиницями [15, с. 228].

Структуру економіки можна розглядати через поняття «галузь», «регіон», «сектор», «сфера національного господарства», «технологічний уклад», «інсти-

туційна одиниця» тощо. Так, К. Наконечна визначає структуру економіки країни як співвідношення, що відображає взаємозв'язки та взаємозалежності між окремими частинами економіки, окремими її секторами, галузями тощо [6, с. 326].

Ж. Ломм, представник інституційно-соціологічного напрямку, досліджуючи сутність категорії «структура», вважає, що її слід вивчати через відносини. На його думку, структура певної соціально-економічної сукупності – це «стан» відносин (внутрішніх і зовнішніх, кількісних і якісних), що визначають дану сукупність шляхом подвійного виміру: за часом – «періоди, терміни» (які самостійно визначають незворотність і безперервність змін), а також у просторі – «простір, місце» (які самостійно визначають «відповідність») [14].

Французький економіст і політик Р. Барр розглядає структуру не тільки з погляду пропорцій, а й через соціально-економічні відносини. Для більш повної інтерпретації структури він використовує два припущення: а) концептуальний характер аналізу: передбачає організацію дослідження структури за критеріями, вибраними дослідником залежно від мети, яку він переслідує; б) детермінанти структури: час (короткостроковий і довгостроковий період); характер змін (повільні, поступові, різкі, мутації, дискретні); стадії прогнозування (*ex post* та *ex ante*). Р. Барр розглядає структуру через діяльність простих та комплексних економічних одиниць (домогосподарства, фірми, галузі, сектору, країни), а також через структури «обрамлення» (демографічні, соціальні, інституціональні, ментальні), тобто ті, які утворюють навколишнє економічної діяльності. Учений зазначає, що між економічними структурами та структурами «обрамлення» встановлюються відповідні відносини, які створюють взаємну сумісність (або несумісність), що має рішуче значення для економічного зростання та прогресу [1, с. 192–194].

Отже, структура економіки – це співвідношення між її елементами, поєднаними між собою стійкими зв'язками, взаємозалежністю, соціально-економічними відносинами, що діють у певному інституціональному середовищі. Системний підхід до дослідження структури економіки дає змогу отримати уявлення про її внутрішню організацію, пропорції між взаємопов'язаними елементами (формами власності, галузями, секторами тощо). Виражені в абсолютних і відносних величинах співвідношення між певного типу взаємопов'язаними елементами економіки дають змогу кількісно та якісно оцінити структуру економіки певної країни.

Структуру можна розглядати як сукупність взаємопов'язаних секторів, що утворюють мезорівні, мезоланки та формують секторальну структуру національної економіки. Єдності у розумінні такого поняття, як «сектор економіки», у науковій літературі не досягнуто. Сектор як науковий термін походить від латинського слова *sector* – розсікаючий. Про багатозначність поняття «сектор» свідчить велика кількість визначень, які надаються різними енциклопедіями. Проте першочергове трактування зводиться до того, що це складова

частина чого-небудь. В Економічній енциклопедії за редакцією С.В. Мочерного зазначається, що сектор – це велика, складова частина економіки [4, с. 342].

Із методологічного погляду сектор розглядається як частина національної економіки, що має певні соціальні, економічні та інституційні ознаки. Науковими підрозділами Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) сектор економіки визначається як група організацій, підприємств, що задіяні у подібних видах економічної діяльності [12]. Т. Трубнік визначає категорію «сектор економіки» як певну складову частину національної економіки, що об'єднує інституційно-господарські одиниці з подібними характеристиками функціонування [9, с. 77]. Американський економіст Р. Хайльбронер пропонує вважати сектором підрозділ економічної діяльності (наприклад, вугледобувний сектор) або групу видів економічної діяльності (наприклад, сектор послуг) або ж структуру групи видів економічної діяльності [13]. Отже, аналіз наведених визначень указує на те, що сектор як економічна категорія – це структурний складник національної економіки, що виокремлює певну сукупність видів економічної діяльності на основі спільних галузевих, технологічних, інституційних та інших характеристик.

В економічній літературі є декілька методологічних підходів до структурування економіки у секторальному розрізі:

- виокремлення пріоритетного сектору відповідно до історичного розвитку національної економіки (теорія «трьох секторів»);
- залежно від відносин власності, що склалися у національній економіці: приватний, корпоративний, державний;
- за суспільним поділом праці: реальний і фінансовий;
- за інституційними одиницями: сектор нефінансових корпорацій, сектор фінансових корпорацій, сектор загального державного управління, сектор домашніх господарств, сектор некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства.

Класифікація структури економіки в розрізі трьох секторів була запропонована науковцями А. Фішером, К. Кларком і Ж. Фурастьє. Структуру економіки вони розділили на первинний (сільське господарство), вторинний (промисловість) і третинний (сфера послуг) сектори. Висунули гіпотезу про випереджаюче зростання у майбутньому частки третинного сектору та його домінування порівняно з двома першими секторами. Чинниками, які впливають на зміну секторальної структури економіки, вчені вважали техніко-економічні особливості галузі, продуктивність праці, технічний прогрес. У подальшому Д. Белл розвив теорію «трьох секторів», додавши у структурування економіки четвертинний (торгівля, фінансова і страхова діяльність) і п'ятиринний (охорона здоров'я, освіта, наука, державне управління) сектори. М. Порат розділив усю економіку на шість секторів: сектор первинної інформації (галузі, що виробляють інформаційні машини та нада-

ють ринкові інформаційні послуги); сектор вторинної інформації (суспільний); сектор третинної інформації (приватний); четвертинний – приватний сектор, що виробляє товари; п'ятиринний – інфраструктурний сектор (будівництво доріг, комунікацій тощо); шестиринний – сектор домашнього господарства. Учений установив, що відбувається не просто абсолютне й відносне зростання двох перших секторів (первинної та вторинної інформації), а й формування на їх основі нового типу економіки – інформаційної.

За формами власності у найбільш загальному плані розрізняють приватний, корпоративний та державний сектори економіки. Така структуризація зроблена відповідно до суб'єктної структури власності: індивідуальна (одноосібна, сімейна); корпоративна (акціонерна, пайова, кооперативна, громадських організацій тощо); державна (загальнодержавна, муніципальна). Зазначимо, що основою ефективної структури економіки є точне визначення прав власності. Специфікація прав власності підштовхує економічних агентів до прийняття найбільш раціональних управлінських рішень. Цивільний кодекс України виділяє такі права власності: право приватної власності, право державної власності, право комунальної власності (ст. 325, 326, 327) [11].

У сучасних наукових дослідженнях секторальних співвідношень набув розвитку методологічний підхід виділення у структурі економіки реального та фінансового секторів. Якщо роздивитися їх у межах теорії «трьох секторів», то основу реального сектору доіндустріальної економіки становлять сільськогосподарське виробництво та галузі з видобутку корисних копалин; фінансовий сектор характеризується нерозвиненістю. Реальний сектор економіки індустріального типу базується на машинному виробництві та випуску продукції з високим ступенем обробки. Фінансовий сектор відіграє допоміжну роль, надаючи кредити суб'єктам реального сектору. У міру того як зростає роль підсектору послуг реального сектору, з'являються особливі інструменти фінансового сектору, який завдяки своїй мобільності та впливу на рух капіталу різко відокремлюється від реального.

Трендом розвитку реального сектору постіндустріальної економіки є значне зростання частки наукоємних виробництв у загальній структурі та поширення нових технологій. Електронні інформаційні та комунікаційні технології особливо сильно вплинули на третинний сектор, де взаємодія агентів ринкового господарювання не завжди вимагає безпосереднього переміщення товарів. Фінансовий сектор значною мірою став функціонувати відокремлено від розвитку відтворювальних процесів, у тому числі в реальному секторі. За допомогою даного секторального структурування національної економіки, на нашу думку, можна пояснити посилення дивергенції реального і фінансового секторів у часі та просторі.

Структурування економіки за інституційними одиницями формує її інституційний сектор. Він представлений групою інституційних одиниць одного типу.

Інституційні одиниці відносяться до певного сектору відповідно до характеру їхньої економічної діяльності. Економіка країни у цілому складається із сукупності інституційних одиниць резидентів, які групуються у п'ять інституційних секторів відповідно до їхніх функцій, поведінки і цілей, при цьому кожна інституційна одиниця у цілому повинна бути віднесена тільки до одного із цих секторів:

– сектор нефінансових корпорацій – включає інституційні одиниці, що зайняті виробництвом ринкових товарів і нефінансових послуг;

– сектор фінансових корпорацій – включає інституційні одиниці, які надають фінансові послуги, включаючи послуги з фінансового посередництва;

– сектор загального державного управління – включає інституційні одиниці, які, окрім виконання політичних функцій, регулювання економіки та перерозподілу доходу й багатства, надають послуги для індивідуального або колективного споживання на неринковій основі;

– сектор домашніх господарств – включає інституційні одиниці, що складаються з однієї особи або групи осіб. Головним призначенням сектору є забезпечення робочою силою та здійснення кінцевого споживання;

– сектор некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства – включає інституційні одиниці, які зайняті наданням неринкових послуг для домашніх господарств або суспільству в цілому; їхні ресурси формуються за рахунок добровільних внесків [7].

Усі складники секторальної економіки глибоко взаємозв'язані, взаємодіють та постійно змінюються. Секторальна структура більшою мірою схильна до змін у процесі економічного розвитку, що пояснюється її динамічністю та рухливістю.

Динаміка структури економіки виражається через такі основні категорії, як структурні зміни та структурні зрушення. Секторальна структура відображає стадійність економічного розвитку та розкриває його особливості на певному етапі. Отже, з погляду оцінки цивілізаційного руху національної економіки доцільно

розглядати динаміку секторальних співвідношень. Такий підхід дає можливість з'ясувати відповідність національної господарської системи певній стадії розвитку та виявляти полюси зростання в кожному секторі.

Структурні зміни – це кількісні зміни пропорцій/співвідношень у структурі економіки. У широкому розумінні структурні зміни визначаються як зміна положення того чи іншого виду економічної діяльності в рамках національного господарства або галузі промисловості в рамках промислового комплексу за певний проміжок часу. Як зазначає А. Ходжаян, «у результаті односпрямованої дії структурних змін їхній вплив на економічний розвиток посилюється і в результаті ефекти синергізму призводять до нової якості економічної системи» [10, с. 51].

Структурні зміни, які спричиняють якісні зміни у структурі економіки, називаються структурними зрушеннями. У процесі еволюційного розвитку структурні зрушення виступають як своєрідні чинники прогресу і водночас є його реципієнтами [3, с. 38]. Тобто структурні зміни визначають кількісні характеристики, а структурні зрушення є якісними змінами взаємозв'язків між елементами економічної системи в розрізі різних підходів до структурування національної економіки. Структурні зрушення є обов'язковим атрибутом розвитку будь-якої економічної структури, виступаючи як чинником, так і результатом її розвитку.

Висновки. Секторальна структура відображає співвідношення між секторами економіки, що мають спільні характеристики та цілі, функції та поведінку. Під час дослідження секторальних співвідношень, на нашу думку, доцільно виділяти мезорівень (галузь, комплекс) та макрорівень. Мезорівень дає змогу виявляти переважно пропорції між секторами, тобто з погляду структурних змін, а макрорівень дає можливість характеризувати якісні структурні зрушення в національній економіці. Дослідження структурних зрушень у розрізі секторів національної економіки є основою для визначення пріоритетних напрямів структурної політики.

Список літератури:

1. Барр Р. Политическая экономия : в 2-х т. Москва : Международные отношения, 1995. Т. 1. 608 с.
2. Берталанфи фон Людвиг. Общая теория систем – критический обзор. Исследования по общей теории систем : сборник переводов. Москва : Прогресс, 1969. С. 23–82.
3. Гусев В.О., Соколова В.О. Управління структурними зрушеннями та інноваційно-інвестиційними процесами в економіці України : навчальний посібник. Київ : НАДУ, 2011. 284 с.
4. Економічна енциклопедія : у 3-х т. / ред. С.В. Мочерний. Київ : Академія, 2000. Т. 3. 864 с.
5. Казинец Л.С. Темпы роста и структурные сдвиги в экономике (Показатели планирования и анализа). Москва : Экономика, 1981. 184 с.
6. Наконечна К.В. Особливості національної структури економіки та проведення національної структурної політики в Україні. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2016. Вип. 246. С. 325–333.
7. Про затвердження Класифікації інституційних секторів економіки України : Наказ Державної служби статистики України від 03.12.2014 № 378. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0378832-14>.
8. Сурмин Ю.П. Теория систем и системный анализ : учебное пособие. Киев : МАУП, 2003. 368 с.

9. Трубнік Т. Методологічні аспекти статистичного аналізу розвитку секторальної структури національної економіки. *Економічний аналіз*. 2012. Вип. 10. Ч. 2. С. 76–82.
10. Ходжаян А. Поняття структури і структурних трансформацій у системі економічних процесів. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2017. № 4 (12). С. 42–54.
11. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435- IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
12. Glossary of Statistical Terms. Organization of Economic Cooperation and Development. URL : <http://stats.oecd.org>.
13. Heilbroner R., Milberg W. The Making of Economic Society. 11th ed. Prentice Hall (N.J.), 2001. 224 p.
14. Lhomme J. Matériaux pour une théorie de la structure économique et sociale. *Revue économique*. 1954. Vol. 5. P. 843–880.
15. Perroux F. Cours d'économie politique. T. 1 : Systèmes et structures économiques. Paris : F. Loviton, 1947. 315 p.

References:

1. Barr R. (1995) *Politicheskaya ekonomiya: v 2-h t.* [Political Economy: in 2 volumes]. Moscow : Mezhdunarodnye otnosheniya (in Russian).
2. Bertalanfi fon Lyudvig (1969) *Obshaya teoriya sistem – kriticheskij obzor. Issledovaniya po obshej teorii sistem : sbornik perevodov* [General systems theory - a critical review // Studies in general systems theory: a collection of translations]. Moscow: Progress. (in Russian)
3. Gusev V., Sokolova O. (2011) *Upravlinnia strukturnymy zrushenniamy ta innovatsijnoinvestytsijnymy protsesamy v ekonomitsi Ukrainy* [Structural Shift Management and Innovation and Investment Processes in the Ukrainian Economy]. Kyiv: NADU. (in Ukrainian)
4. Mochernyi S.V. (ed.) (2000) *Ekonomichna entsyklopediia: u 3 tomakh* [Economic Encyclopedia: in 3 volumes]. Kyiv: Akademiia (in Ukrainian).
5. Kazinec L.S. (1981) *Tempy rosta i strukturnye sdvigi v ekonomike (Pokazateli planirovaniya i analiza)* [Growth rates and structural changes in the economy (Indicators of planning and analysis)]. Moscow: Ekonomika. (in Russian)
6. Nakonechna K.V. (2016) *Osoblyvosti natsionalnoi struktury ekonomiky ta provedennia natsionalnoi strukturnoi polityky v Ukraini* [Features of the national structure of the economy and implementation of the national structural policy in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy*, vyp. 246, pp. 325–333. (in Ukrainian)
7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2014) *Pro zatverdzhennia Klasyfikatsii instytutsiinykh sektoriv ekonomiky Ukrainy* [On approval of the Classification of Institutional Sectors of the Economy of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0378832-14>.
8. Surmin Yu.P. (2003) *Teoriya sistem i sistemnyj analiz* [Systems theory and systems analysis]. Kiev: MAUP. (in Ukrainian)
9. Trubnik T. (2012) *Metodolohichni aspekty statystychnoho analizu rozvytku sektoralnoi struktury natsionalnoi ekonomiky*. [Methodological aspects of statistical analysis of the development of the sectoral structure of the national economy]. *Ekonomichnyi analiz*. Vyp. 10, Ch. 2, pp. 76–82. (in Ukrainian)
10. Khodzhaian A. (2017) *Poniattia struktury i strukturnykh transformatsii u systemi ekonomichnykh protsesiv* [The concept of structure and structural transformations in the system of economic processes]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, no. 4 (12), pp. 42–54. (in Ukrainian)
11. Verkhovna Rady Ukrainy (2003) *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy* [Civil Code of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
12. Glossary of Statistical Terms. Organization of Economic Cooperation and Development (2002). Available at: <http://stats.oecd.org>
13. Heilbroner R., W. Milberg. (2001) *The Making of Economic Society*. 11th ed. Prentice Hall (N.J.), 224 p.
14. Lhomme J. (1954) *Matériaux pour une théorie de la structure économique et sociale*. *Revue économique*, vol. 5, pp. 843–880.
15. Perroux F. (1947) *Cours d'économie politique*. T. 1: Systèmes et structures économiques. Paris: F. Loviton, 315 p.

КАТЕГОРИАЛЬНЫЙ АППАРАТ ИССЛЕДОВАНИЯ СЕКТОРАЛЬНЫХ СООТНОШЕНИЙ ЭКОНОМИКИ

В статье раскрыта сущность основных категорий теории секторальной структуры. Наведено толкование категорий «структура», «сектор экономики», «структурные изменения», «структурные сдвиги» в отечественной и зарубежной научной литературе. Рассмотрена категория «структура» с точки зрения пропорций и социально-экономических отношений. Отмечено, что структуру можно рассматривать как совокупность взаимосвязанных секторов, которые формируют секторальную структуру национальной экономики. Проанализированы различные толкования понятия «сектор экономики» в научной литературе и сделано обобщение. Рассмотрены методологические подходы к структурированию экономики в секторальном разрезе. Доказано, что секторальная структура подвержена изменениям в процессе экономического развития. Динамика секторальной структуры экономики раскрывается через категории «структурные изменения» и «структурные сдвиги», их взаимосвязь и взаимозависимость.

Ключевые слова: структура экономики, сектор, секторальная структура экономики, структурные изменения, структурные сдвиги, системный подход.

CATEGORIAL APPARATUS FOR THE STUDY OF SECTORAL RELATIONS OF THE ECONOMY

The article reveals the essence of the main categories of the theory of sectoral structure. The interpretation of the categories structure, sector of economy, structural changes, structural changes in domestic and foreign scientific literature is covered. It is proved that the main methodological approach in the study of the structure of the national economy, its sectors and sectoral relations is a systems approach. All existing systems have a structure. It is one of the main characteristics of the system, a determining factor in its functioning. The category of structure in terms of proportions and socio-economic relations is considered. It is emphasized that the structure can be considered as a set of interconnected sectors that form the sectoral structure of the national economy. Different interpretations of the "sector of the economy" in the scientific literature are analyzed and generalizations are made. Methodological approaches to structuring the economy in the sectoral context are highlighted: in accordance with the historical development of the national economy (the theory of "three sectors"); by forms of ownership (private, corporate, state); by social division of labor (real and financial); by institutional units (sector of non-financial corporations, sector of financial corporations, sector of general government, sector of households, sector of non-profit organizations serving households). The characteristics of each subsector of the sectoral structure are given. All components of a sectoral economy are deeply interconnected, interacting and constantly changing. It is proved that the sectoral structure is subject to changes in the process of economic development. The dynamics of the sectoral structure of the economy through the categories of structural changes and structural changes, their relationship and interdependence are revealed. It is emphasized that structural changes determine quantitative characteristics, and structural changes are qualitative changes in the relationship between the elements of the economic system in terms of different approaches to structuring the national economy. Structural shifts are a mandatory attribute of the development of any economic structure, acting as a factor and result of its development.

Key words: structure of economy, sector, sectoral structure of the economy, structural changes, structural shift, systems approach.

Харченко Т.Б.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри екологічного менеджменту та підприємництва,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Kharchenko Tetiana

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ЕКОЛОГІЧНА ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОСНОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Статтю присвячено дослідженню механізмів забезпечення сталого розвитку та аналізу наявного стану, динаміки, проблем та перспектив упровадження екологічних інновацій на підприємствах. Розглянуто сутність екологічних інновацій та проаналізовано тенденції їх упровадження на підприємствах. Проаналізовано обсяги витрат на екологізацію діяльності підприємств України. Із метою розвитку процесів екологізації запропоновано забезпечити низку економічних умов: підвищення якості інфраструктурного забезпечення екологічної сфери; удосконалення механізмів функціонування мережі інституційних елементів; розвиток страхового ринку, зокрема в контексті страхування діяльності підприємств; розвиток ринку нетрадиційних джерел енергії, створення пільгових умов для підприємств, що переходять на отримання енергії з альтернативних джерел; створення вертикально інтегрованих об'єднань екологічно орієнтованих підприємств та ін.

Ключові слова: інновації, екологічні інновації, чинники забезпечення екологічних інновацій, інноваційна діяльність підприємства, сталий розвиток, принципи сталого розвитку.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку багатьох країн світу характеризується підвищенням темпів економічного зростання, прискоренням темпів інноваційного та інвестиційного розвитку, підвищенням якості людського потенціалу. Це викликано посиленням процесів глобалізації, інформатизації економіки, розвитком інтеграційних процесів у сферах виробництва, розподілу та споживання. Водночас характерною рисою сучасного етапу є загострення екологічних проблем, зростання рівня забруднення довкілля, що знову ж таки носить глобальний характер та вимагає активізації зусиль усіх країн для вирішення проблеми. Ще донедавна вважалося, що високі показники валового внутрішнього продукту є основою добробуту населення держави та формування довгострокової економічної стратегії розвитку. Проте сучасний етап розвитку більшості країн світу довів, що досягнення високих показників економічного та соціального розвитку ставить під загрозу можливість існування людської цивілізації взагалі. Для вирішення проблеми більшість урядів та ділових кіл країн-лідерів упровадила принципи сталого розвитку в урядові програми як на національному, так і на міжнародному рівні. Досягнення принципів сталого розвитку, відмова від досягнення високих показників економічного зростання за рахунок майбутніх поколінь, припинення процесів виснаження природних ресурсів можливі лише за рахунок упровадження ефективної інноваційної політики на засадах екологізації.

Для України, економіка якої переживає кризові потрясіння, вкрай важливо забезпечити високі темпи економічного зростання та екологічну стійкість, при цьому не припустившись помилок. Це можливо шляхом поєднання зарубіжного досвіду та власної специфіки проведення економічних реформ. Варто зазначити, що впровадження екологічних інновацій не гарантує швидкого зростання прибутковості підприємства, проте дасть змогу в подальшому забезпечити високі темпи конкурентоспроможності українських підприємств як усередині країни, так і на міжнародних ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження сутності інновацій, зокрема екологічних, оцінки ефективності інноваційної екологічної діяльності підприємств, дослідження стану та динаміки інноваційної екологічної діяльності присвячено праці багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких можна виділити таких, як: В. Божкова, Б. Буркинський, В. Голук, Б. Данилишин, В. Дергачова, С. Дорогунцов, О. Жилінська, С. Ілляшенко, Т. Карпівченко, Л. Мельник, О. Прокопенко, Ю. Сагайдак, М. Ситницький, І. Скороход, О. Оліх, Н. Ребрина, В. Трегобчук, М. Хвесик та ін. Серед зарубіжних учених питанням оцінки ефективності екологічних інновацій присвячено праці П. Джеймса, М. Мідзінські, Р. Кемпа, А. Рейда, К. Фаслера, Т. Фоксона та ін.

І. Скороход та Н. Ребрина вважають, що метою екологічно орієнтованої інноваційної діяльності підпри-

емств є впровадження екологічно чистих безвідходних та маловідходних технологій, установлення очисних споруд, виробництво екологічно чистої продукції [9].

О. Прокопенко трактує екологічні інновації як зміни у соціально-економічному розвитку системи господарювання, які поряд із позитивним соціально-економічним ефектом поліпшують стан довкілля або значно зменшують негативний вплив на нього [7].

Більшість учених наголошує на необхідності активізації інноваційної діяльності підприємств, пошуку шляхів взаємодії в системі взаємовідносин «людина – суспільство» у контексті забезпечення високої конкурентоспроможності підприємств та якості довкілля. Незважаючи на наявність великої кількості наукових розробок із заявленої проблематики, більшість питань, пов'язаних із механізмом упровадження екологічних інновацій у контексті досягнення основних принципів сталого розвитку, потребує подальшого дослідження та опрацювання.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у дослідженні ролі екологічної інноваційної діяльності підприємств у досягненні принципів сталого розвитку. Для її досягнення поставлено такі завдання: узагальнити та дослідити основні підходи до реалізації принципів сталого розвитку підприємствами України, визначити роль екологічної інноваційної діяльності підприємств у забезпеченні сталості суспільства, проаналізувати стан, динаміку та ефективність екологічної інноваційної діяльності підприємств України.

Виклад основного матеріалу. Зі збільшенням навантаження на навколишнє природне середовище, зростанням глобальних екологічних проблем увага до екологічних інновацій посилюється як усередині країни, так і на рівні світових кіл. Саме впровадження екологічних інновацій здатне забезпечити корпоративну соціальну відповідальність бізнесу, зростання його прибутковості, підвищення лояльності споживачів та в кінцевому підсумку високі показники конкурентоспроможності виробника за збереження екологічної системи. Упровадження принципів сталого розвитку у

практику господарювання економічних суб'єктів вимагає формування нових підходів до здійснення виробничої діяльності, оцінки її впливів на довкілля. Із метою оцінки ефективності впровадження екологічних інновацій, екологізації економіки на міжнародному рівні розроблено та впроваджено низку показників. Одним із них є Індекс екологічної ефективності (Environmental Performance Index – EPI) – комплексний показник оцінки екологічної політики держави та її окремих суб'єктів. Індекс розраховується за 24 показниками ефективності по десятих категоріях, що охоплюють стан здоров'я, навколишнє середовище та життєздатність екосистеми. Ці показники дають змогу оцінити, наскільки країни досягли встановлених цілей екологічної політики. Дотичним до екології є Глобальний індекс екологічно чистих інновацій (Global Cleantech Innovation Index), який було створено у 2012 р. Індекс розраховується по 40 країнах світу як зважена сума оцінок двох груп показників: наявні ресурси та умови для проведення інновацій (Inputs to Innovation) та досягнуті практичні результати здійснення інновацій (Outputs of Innovation). Підсумковий індекс являє собою співвідношення витрат на розвиток інновацій та отриманого ефекту (табл. 1) [5].

Протягом багатьох років лідером рейтингу залишається Швейцарія: у 2012 р. показник становив 76,2%. Україна ж у 2019 р. посіла 109-е місце, опинившись між Туреччиною (108) та Гватемалою (110). Найнижчі сходинки в рейтингу займають Пакистан (169), Індія (177) та Бурундія (180). Низькі рейтингові показники вимагають посилення уваги держави до дотримання принципів сталого розвитку, наприклад захист біорізноманіття, скорочення викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря, скорочення обсягу відходів тощо.

Упровадження екологічних інновацій у практику діяльності українських підприємств дасть змогу забезпечити довгострокову конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішньому ринках, сформують екологічну свідомість споживачів та у цілому забезпечать

Таблиця 1

Індекс екологічної ефективності та глобальний індекс екологічних чистих інновацій, 2017–2019 рр.

Індекс екологічної ефективності (2019 р.)					Глобальний індекс екологічно чистих інновацій (2017 р.)	
Рейтинг	Країна	Охорона довкілля	Санітарний стан довкілля	Життєздатність екосистеми	Країна	Значення показника
Значення показника						
1	Швейцарія	87,42	93,57	83,32	Данія	4,07
2	Франція	83,95	95,71	76,11	Фінляндія	3,96
3	Данія	81,60	98,20	70,53	Швеція	3,86
4	Фінляндія	81,30	94,80	72,13	Канада	3,76
5	Нідерланди	80,60	94,63	70,27	Японія	3,78
6	Японія	80,56	90,61	70,17	США	3,59
7	США	80,51	89,93	69,89		
44	Білорусь	63,54	78,64	60,10		
109	Україна	109	52,87	45,16		

Джерело: складено автором за даними [5; 6]

створення кліматично дружнього середовища. У більшості наукових джерел виділяють два основні варіанти впровадження екологічних інновацій:

1. Із метою мінімізації негативного впливу на довкілля.

2. Як побічний ефект досягнення основної мети підприємницької діяльності – максимізації прибутку.

Здійснюючи екологічну інноваційну діяльність, підприємство доводить, що захист навколишнього природного середовища є невід’ємною частиною його бізнес-стратегії. Нині екологічні інновації є потужним інструментом, що дає змогу компаніям зменшувати витрати та виходити на нові ринки.

До екологічних інновацій, як правило, відносять такі процеси [2]:

- розроблення, створення й упровадження нових технологічних процесів і циклів розроблення та погодженого розвитку всіх функціональних ланок із добутку ресурсів, їх перероблення, використання відходів і відтворення цих ресурсів;

- розроблення й використання ресурсозберігаючої техніки, розроблення та впровадження маловідходних і безвідходних технологій, що забезпечують комплексне освоєння природних ресурсів, розроблення біотехнологій;

- освоєння нових територій, а також розширення тих, що діють з урахуванням екологічної безпеки населення й виробництва;

- розроблення та випуск нових екологічно чистих продуктів і створення потужностей для їх виробництва, розроблення варіантів використання нових та поновлюваних джерел енергії;

- упровадження нових організаційних форм, включаючи вдосконалення організаційно-територіальної структури потенційно небезпечних виробництв із метою зниження їх екологічної небезпеки;

- формування нового мислення у розробників інновацій із погляду необхідності їх екологізації через упровадження обов’язкової екологічної освіти.

Бізнес під екологічними інноваціями розуміє виробничі процеси екологічного спрямування, інноваційні продукти, що базуються на природних речовинах, методи та інструментарій управління, зорієнтовані на

запобігання забрудненню довкілля підприємством та досягнення принципів сталого розвитку.

Для українських підприємств, на жаль, характерна низька інноваційна активність. Серед основних причин, що стримують упровадження екологічних інновацій у практику діяльності підприємства, можна виділити: недосконалість та низьку ефективність упровадження механізмів стимулювання екологічно орієнтованої інноваційної діяльності та екологічного споживання; інертність споживачів; відсутність підтримки з боку держави та недостатність наших знань про екосистему. А до стимулюючих чинників можна віднести екологічну глобалізацію та посилення міжнародних вимог до продукції. Україна має достатньо можливостей для формування потужного ринку екологічних інновацій. У найближчі кілька років в Україні, за даними фахівців, пріоритетними інвестиціями у розвиток екологічно-безпечних технологій мають бути інвестиції у сферу відновлюваних джерел енергії (майже 70% загальних інвестицій), сферу охорони атмосферного повітря (приблизно 18%) та сферу охорони надр і раціонального використання земель та збереження заповідного фонду (10–12%). Надзвичайно перспективним вважається використання біопалива та біогазу. Екологічні інновації допомагають вирішувати протиріччя, що виникають через капіталомісткі природоохоронні заходи, економічно недосконалі заборони та санкції, які лише погіршують фінансове становище вітчизняних підприємств та звужують можливості успішного функціонування та розвитку.

Аналіз поширеності екологічних інновацій свідчить про те, що їх упровадження у практику діяльності більшості бізнес-структур відбувається переважно у визначеній кількості країн, які довготривало займають лідируючі позиції у світовому рейтингу конкурентоспроможності. В оприлюдненому рейтингу інноваційних країн традиційно першу десятку формують Китай, Швейцарія, Швеція, США, Нідерланди, Великобританія, Фінляндія, Данія, Сінгапур та Німеччина. У верхній двадцятці до перших десяти країн наближається Республіка Корея. За результатами інноваційної діяльності Україна посіла 45-у позицію, а також увійшла до групи економік, які успішно проявили себе

Таблиця 2

Загальна характеристика показників інноваційної діяльності українських підприємств, 2015–2019 рр.

Рік	Кількість упроваджених у виробництво нових технологічних процесів, одиниць	Обсяг витрат на інновації, млн грн	Частка кількості інноваційних підприємств у загальній кількості промислових підприємств	Кількість працівників, зайнятих у виконанні наукових досліджень та розробок, осіб
2015	1217	13813,7	15,2	122504
2016	3489	23229,5	16,6	97912
2017	1831	9117,5	14,3	94274
2018	2002	12180,1	15,6	88128
2019	2318	-	13,8	79262

Примітка: дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: сформовано автором на основі [3]

в інноваційній сфері в 2020 р. Також Україна посіла другу позицію серед 10 країн із найкращим результатом у своїй категорії – серед країн із рівнем доходу нижче середнього [8].

Аналіз статистичних даних свідчить проте, що для України практична реалізація курсу на широке використання інноваційних рішень продовжує залишатися стратегічним пріоритетом розвитку (табл. 2).

Дані аналізованого періоду свідчать, що 2016 р. був найсприятливішим роком здійснення інноваційної діяльності для українських підприємств. Обсяг фінансування інноваційної діяльності у 2017 р. у цілому по Україні зменшився як номінально, так і у відсотках – з 4,6% до 1,4%. Але фінансування інноваційної діяльності підприємствами високо- та середньотехнологічного секторів промисловості у подальші роки відновилося та в 2019 р. зросло порівняно з 2016 та 2017 рр. на 0,1 та 0,9 відповідно (у відсотках до ВВП). Високотехнологічний сектор витрачає найвищу частку свого ВВП на інновації протягом періоду 2011–2017 рр., окрім 2015–2016 рр., коли підприємства металургійного комплексу (середньонизькотехнологічний сектор) придбали нове обладнання за рахунок власних коштів. У 2017 р. відбулося скорочення кількості підприємств промисловості, що провадили інноваційну діяльність (на 9% порівняно з 2016 р., до 16,2% усіх промислових підприємств), що відбулося внаслідок значного скорочення інноваційно активних підприємств у середньотехнологічному секторі (на 18% порівняно з 2015 р.). У високотехнологічному секторі фіксується зростання інноваційної активності підприємств, яка є найбільшою серед технологічних секторів. Частка доданої вартості у випуску продукції з 2015 р. є найбільшою серед відповідної частки всіх технологічних секторів, при цьому показники критерію «глобальні знання» характеризують Україну як країну зі значним кадровим потенціалом [1].

Причому високі показники конкурентоспроможності протягом останніх років традиційно демонструють галузі, які досягають високих показників прибутковості переважно за рахунок екстенсивних чинників виробництва, що потребує відносно невисокого рівня інноваційної активності і ґрунтується на експорті сировинних товарів та продукції нижчих виробничих переліків. Щоб зайняти стабільне конкурентне становище на ринку, Україні необхідно в найкоротші строки забезпечити структурну перебудову економіки в напрямі підвищення частки виробництв із високим рівнем доданої вартості, сформувати конкурентоспроможні інноваційно орієнтовані промислові бізнес-структури.

На жаль, для українських підприємств запровадження екологічних інновацій не завжди є в пріоритеті, оскільки призводить до зростання витрат на екологічну модернізацію виробництва. У результаті знижуються прибутковість підприємства та ініціативність товаровиробників щодо підтримання принципів сталого розвитку. Глобальний європейський зелений

курс, який вступив у дію із січня 2021 р., передбачає запровадження низки ініціатив, основними з яких є:

- прийняття низки стратегій (розумної секторальної інтеграції, промислової стратегії, плану дій із кругової економіки, реформування будівельної галузі, стратегії щодо хімічних речовин, стратегії щодо біорізноманіття);

- ухвалення «Кліматичного закону» та нових редакцій регламентів і директив у сферах енергетичного оподаткування, транспорту, сільського господарства, відходів;

- фінансові інструменти, зокрема механізм так званого «справедливого переходу» [4].

Українські бізнес-структури змушені будуть адаптувати власні умови виробництва під вимоги Європейського співтовариства шляхом запровадження екологічних інновацій як умови поліпшення екологічної ситуації за рахунок зниження шкідливих викидів. Екологічні інновації забезпечують поступовий перехід до сталого розвитку та досягнення його принципів. Навіть у разі відсутності швидких змін екологічні показники діяльності бізнес-структур завдяки їх запровадженню підвищуються, що в сукупності формує комплексну промислову спрямованість до закріплення принципів сталого розвитку. У разі ж запровадження комплексного підходу забезпечується зміна усієї системи функціонування підприємства з формуванням сучасних принципів корпоративної культури.

Проте основними чинниками, що стримують поширення запровадження екологічних інновацій у практику господарювання економічних суб'єктів в Україні, є такі:

- відсутність достатньої кількості фінансових ресурсів у суб'єктів господарювання для здійснення екологічних інновацій;

- зменшення видатків державного бюджету на фінансування науки, як наслідок, зменшення кількості нових технологічних процесів, запроваджених у виробництво;

- недостатність стимуляційних заходів із боку державних органів влади щодо інноваційної екологізації виробництва;

- відсутність розвиненого ринку екологічних інновацій та ефективних механізмів взаємодії держави та підприємницьких структур;

- підвищення складності технологічних процесів та збільшення кількості відходів, що потребують утилізації;

- недосконалість природоохоронного законодавства.

Для стимулювання запровадження екологічних інновацій у практику діяльності підприємств необхідно здійснити низку заходів, основними з яких є такі:

- підвищення якості інфраструктурного забезпечення екологічної сфери з метою поліпшення взаємозв'язків між різними суб'єктами ринкових відносин;

- удосконалення механізмів функціонування мережі інституційних елементів, таких як екологічні технопарки, бізнес-інкубатори, центри трансферу технологій тощо;

– пришвидшення розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, що зумовить швидке зростання капіталізації компаній, які працюють у цій сфері, що сприятиме розвитку глобалізації;

– розвиток страхового ринку, зокрема в контексті страхування діяльності підприємств у разі втрат від розроблення та впровадження екологічних інновацій і ліквідації наслідків для довкілля в результаті порушення довкілля;

– розвиток ринку нетрадиційних джерел енергії, створення пільгових умов для підприємств, що переходять на отримання енергії з альтернативних джерел;

– створення вертикально інтегрованих об'єднань екологічно орієнтованих підприємств, які б передбачали виробників екологічної сировини, кінцевої продукції, енерго-, ресурсозберігаючих, екологічно безпечних технологій;

– формування ефективної програми розвитку, підтримки та впровадження екологічних інновацій у промисловості.

Реалізація запропонованих заходів дасть змогу Україні досягнути принципів сталого розвитку, забезпечити стимулювання впровадження екологічних інновацій на підприємствах, підвищити економічний інтерес підприємств до їх впровадження.

Висновки. Упровадження екологічних інновацій у більшості розвинених країн є ефективним інструментом вирішення як екологічних, так і економічних проблем, інструментом досягнення принципів сталого розвитку. Такі інновації здатні вирішити питання зменшення споживання обмежених природних ресурсів, забезпечити збереження навколишнього середовища, забезпечити підвищення прибутковості підприємницької діяльності та сформувані коло екологічно свідомих споживачів. Упровадження принципів екологізації в діяльність підприємств за ефективного державного стимулювання інноваційних розробок дасть змогу забезпечити дієвий механізм раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища.

Список літератури:

1. Аналітична довідка: стан інноваційної діяльності у сфері трансферу технологій в Україні за 2018 рік. Київ, 2018. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/innovatsiitransfertehnologiy/2019/07/03/stan-innov-diyaln-2018f.pdf> (дата звернення: 24.12.2020).
2. Андреева Н.Н. Экологические инновации и инвестиции: сущность, системология, специфика взаимодействия и управления. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. № 2. Т. 2. С. 207.
3. Упровадження інновацій на промислових підприємствах. Державна служба статистики України. Київ, 2020. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2021).
4. Зелене завдання: як Україні знайти своє місце у кліматичній політиці ЄС. Київ, 2019. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2020/01/27/7105594/> (дата звернення: 20.12.2020).
5. Маркевич К. Зелені інвестиції у сталому розвитку: світовий досвід та український контекст : наукова доповідь. Центр Разумкова. Київ : Заповіт, 2019. 312 с.
6. Позиції України в рейтингу екологічної ефективності. Київ, 2018. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciyi-ukrayiny-v-reytingu-ekologichnoyi-efektyvnosti-u-2018-goci> (дата звернення: 12.12.2020).
7. Прокопенко О.В. Екологізація інноваційної діяльності: мотиваційний підхід : монографія. Суми : Університетська книга, 2008. 392 с.
8. Рейтинг інновацій 2020 та криза COVID: Україна посіла 45-е місце та Китай у лідерах. Київ, 2020. URL: https://innovation.24tv.ua/reytingu-innovatsiynih-krayin-ukrayina-novini-ukrayini-i-svitu_n1438009 (дата звернення: 03.01.2021).
9. Скороход І.С., Ребрина Н.Г. Дослідження факторів впливу на екоінноваційну діяльність підприємств в умовах транскордонного співробітництва. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014. Вип. 2 (106). С. 264–273.

References:

1. Analitichna dovidka: stan innovatsiinoi diyal'nosti u sferi transferu tekhnologii v Ukraïni za 2018 rik (2018) [Analytical reference: the state of innovation in the field of technology transfer in Ukraine in 2018]. Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/innovatsiitransfertehnologiy/2019/07/03/stan-innov-diyaln-2018f.pdf> (accessed 24 December 2020).
2. Andreeva N.N. (2011) Ekologicheskie innovatsii i investitsii: sushchnost, sistemologiya, spetsifika vzaimodeistviya i upravleniya [Ecological innovations and investments: essence, systemology, specifics of interaction and management]. *Visnik Khmel'nits'kogo natsional'nogo universitetu*, no. 2, vol. 2, p. 207.
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2020) Vprovadzhenia innovatsii na promyslovykh pidpriemstvakh [Introduction of innovations at industrial enterprises]. Kyiv: Informatsiino-analitychne ahentstvo (accessed 03 January 2021).
4. Zelene zavdannya: yak Ukraïni znaiti svoje mistse u klimatichnii polititsi ES (2019) [Green task: how to find Ukraine its place in climate policy]. Available at: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2020/01/27/7105594> (accessed 20 December 2020).
5. Markevich K. (2019) Zeleni investitsii u stalomu rozvitku: svitovii dosvid ta ukraïns'kii kontekst: naukova dopovid' [Green investments in sustainable development: world experience and Ukrainian context: scientific report]. Tsentrazumkova, Kiev, 312 p.

6. Pozitsii Ukraïni v reitingu ekologichnoi efektyvnosti (2020) [Positions of Ukraine in the rating of environmental efficiency]. Available at: <http://edclub.com.ua/analityka/pozyciyi-ukrayiny-v-reytingu-ekologichnoyi-efektyvnosti-u-2018-roci> (accessed 12 December 2020).

7. Prokopenko O.V. (2008) Ekologizatsiya innovatsiinoï diyal'nosti: motivatsiiniï pidkhid: monografiya [Greening of innovative activity: motivational approach: monograph]. Sumi: VTD «Universitets'ka kniga».

8. Reiting innovatsii 2020 ta kriza COVID: Ukraïna posila 45 mistse ta Kitai v liderakh (2020) [Innovation rating 2020 and COVID crisis: Ukraine took 45th place and China in the leaders]. Available at: https://innovation.24tv.ua/reytingu-innovatsiynih-krayin-ukrayina-novini-ukrayini-i-svitu_n1438009 (accessed 03 January 2021).

9. Skorokhod I.S., Rebrina N.G. (2014) Doslidzhennya faktoriv vplivu na eko-innovatsiinu diyal'nist' pidpriemstv v umovakh transkordonnogo spivrobitnitstva [Research of factors of influence on eco-innovative activity of enterprises in the conditions of cross-border cooperation]. *Sotsial'no-ekonomichni problemi suchasnogo periodu Ukraïni*. Vip. 2 (106), pp. 264–273.

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК ОСНОВА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Статья посвящена исследованию механизмов обеспечения устойчивого развития и анализу существующего положения, динамики, проблем и перспектив внедрения экологических инноваций на предприятиях. Рассмотрена сущность экологических инноваций и проанализированы тенденции их внедрения на предприятиях. Проанализированы объемы расходов на экологизацию деятельности предприятий Украины. С целью развития процессов экологизации предложено обеспечить ряд экономических условий: повышение качества инфраструктурного обеспечения экологической сферы; совершенствование механизмов функционирования сети институциональных элементов; развитие страхового рынка, в частности в контексте страхования деятельности предприятий; развитие рынка нетрадиционных источников энергии, создание льготных условий для предприятий, переходящих на получение энергии из альтернативных источников; создание вертикально интегрированных объединений экологически ориентированных предприятий и прочее.

Ключевые слова: инновации, экологические инновации, факторы обеспечения экологических инноваций, инновационная деятельность предприятия, устойчивое развитие, принципы устойчивого развития.

ENVIRONMENTAL INNOVATION ACTIVITIES AS A BASIS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

The article is devoted to the study of mechanisms for sustainable development and analysis of the current state, dynamics, problems and prospects for the introduction of environmental innovations in enterprises. The current stage of development of many countries is characterized by increasing economic growth, accelerating innovation and investment development, improving the quality of human potential. This is due to the strengthening of globalization, informatization of the economy, the development of integration processes in the spheres of production, distribution and consumption. At the same time, a characteristic feature of the current stage is the exacerbation of environmental problems, increasing levels of environmental pollution, which again is global in nature and requires intensified efforts of all countries to solve the problem. With the increasing burden on the environment, the growth of global environmental problems, the attention to environmental innovation is increasing both within the country and at the level of world circles. The introduction of environmental innovations can ensure corporate social responsibility of business, increase its profitability, increase consumer loyalty and, ultimately, high indicators of competitiveness of the manufacturer while maintaining the environmental system. The introduction of the principles of sustainable development in the practice of economic entities requires the formation of new approaches to the implementation of production activities, assessment of its impact on the environment. In order to stimulate the introduction of environmental innovations in the practice of enterprises, it is necessary to implement a number of measures. The main of which are the following: improving the quality of infrastructure in the environmental sphere; improving the mechanisms of functioning of the network of institutional elements; insurance market development; development of the market of non-traditional energy sources. And they also include creation of vertically integrated associations of ecologically oriented enterprises, which would provide producers of ecological raw materials, final products, energy-, resource-saving, ecologically safe technologies. The implementation of the proposed measures will allow Ukraine to achieve the principles of sustainable development, provide incentives for the introduction of environmental innovations in enterprises, to increase the economic interest of enterprises in their implementation.

Key words: innovations, ecological innovations, factors of ensuring ecological innovations, innovative activity of an enterprise, sustainable development, principles of sustainable development.

4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/71-1-5>

УДК 631.162:657.37:657.15:631.11

Гоголь М.М.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку та оподаткування,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Масіна Л.О.

кандидат економічних наук, старший викладач,
доцент кафедри обліку та оподаткування,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Gogol Marina, Masina Lydmila

Odessa I.I. Mechnikov National University

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ ЗА УМОВ ВИКОРИСТАННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТИВ ОБЛІКУ І ЗВІТНОСТІ

Розглянуто підходи в управлінні підприємством під час використання міжнародних стандартів обліку і звітності в нашій країні. Це дослідження здійснено з метою виявлення інформаційної взаємозалежності між управлінням, обліком та звітністю за умови розвитку європейського напрямку підприємством. Встановлено, що відповідно на систему управління підприємством впливають інформаційне, фінансове, кадрове забезпечення і сучасний напрям розвитку підприємства, який дає можливість встановити доцільну систему обліку і звітності із забезпеченням закономірності зовнішніх та внутрішніх факторів впливу, якості інформаційних потоків, моделей вирішення питань і, як результат, ефективне управлінське забезпечення. Обґрунтовано доцільність ведення обліку сучасним українським підприємством за міжнародними стандартами, адже ця система обліку існує тільки у раціональній взаємодії з аналітикою даних і створенням управлінської звітності як цифрова ілюстрація результату управління підприємством.

Ключові слова: управління, облік, звітність, аналітичні показники, міжнародні стандарти, автоматизація, концепція, система.

Постановка проблеми. Останні події в економічному просторі, світовому та вітчизняному, ще раз показали, наскільки важливо вчасно володіти інформацією про зміни у фінансовому стані підприємства та вміти скерувати діяльність у певний час саме за доцільним напрямом, через систему управління, задля стабілізації економічної діяльності підприємства. Через світову пандемію більшість вітчизняних підприємств були змушені пристосовуватися до нових умов існування та часто змінювати напрям розвитку підприємства за міжнародними стандартами. Тому була пряма необхідність у чіткому, виваженому та вчасному управлінському рішенні, котре неможливо прийняти за вищевказаними вимогами, якщо управлінець (керівник) не володіє якісною інформацією з цього проблемного питання. Як відомо, бухгалтерський облік є найпоширенішим джерелом отримання інформації, але не завжди така

інформація є вчасно отриманою, через це приймаються і неефективні рішення для розвитку чи виживання підприємства. Тому тема взаємопов'язаних та взаємозалежних частин-компонентів – наукових знань та практичних навичок управління, обліку та звітності – є актуальною у сьогоденні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефективна та стабільна робота підприємства можлива лише за умови гарно сформованої системи управління, що можливо тільки за правильного теоретичного базису сформованих знань та навичок самого управління. У системі сучасних наукових знань управління розглядають як концепцію взаємопов'язаних та взаємозалежних частин-компонентів: наукових знань та практичних навичок управління різними об'єктами (особою, процесом, організацією) для забезпечення їхньої конкурентоспроможності в ринкових умовах та всебічного

задоволення потреб за використання ресурсів оптимально.

Розкриттю цього питання присвячували свої праці такі науковці, як: В.А. Верба, Т.О. Коропецька, О.А. Нігрей, М.Р. Лучко, І.Д. Бенько тощо [1, 2]. Проте, незважаючи на всі дослідження науковців, ці питання і нині залишаються дискусійними, що підтверджує необхідність вивчення вибраної теми.

Для сучасної управлінської науки за умови розвитку підприємств за міжнародними стандартами обліку, звітності тощо оптимізація якості управління повинна займати першочергову сходинку. Саме через це особливе значення має дослідження концептуальних підходів до системи управління підприємством за умов використання міжнародних стандартів обліку і звітності.

Формування цілей статті. Розглянути і проаналізувати концептуальні підходи до системи управління підприємством за умов використання міжнародних стандартів обліку і звітності в нашій країні.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сучасне підприємство структурно формується з безлічі взаємозалежних елементів, одні з яких здійснюють комерційну (поточну, фінансову, інвестиційну) діяльність, а інші – управління нею. Але всі вони знаходяться в нерозривному зв'язку і становлять у сукупності систему управління. Організація бухгалтерського обліку безпосередньо є однією з важливих частин у системі управління підприємством.

Українська економіка все тісніше інтегрується у світову. Перехід на МСФЗ – неминучий процес для будь-якого українського бізнесу. Окрім формальної необхідності надання звітності інвесторам, побудова системи обліку за міжнародними стандартами дає змогу компаніям стати прозорішими й ефективнішими.

Існуюча система організації обліку в різних країнах прагне до загальної уніфікації та стандартизації. Причиною цих процесів є світова глобалізація, механізм еволюції організації обліку на базі міжнародного обміну досвідом та ідеями, створення найбільш ідеальних бухгалтерських моделей. Важливим моментом в уніфікації організації обліку є поширення Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ), що має прогресивний характер. Міжурядові та міжнародні професійні організації з бухгалтерського обліку та звітності спрямовують свою діяльність (створюючи МСФЗ тощо) на гармонізацію принципів обліку та звітності у світовому масштабі. Це створює передумови суттєвого полегшення в діловому спілкуванні країн світу.

Незважаючи на те, що процес упровадження МСФЗ займає значний період часу (не менше року), вимагає залучення істотних фінансових, кадрових, консалтингових ресурсів, переваги від використання МСФЗ очевидні. Підприємство отримує можливість ефективно вести зовнішньоекономічну діяльність, залучати на зовнішніх ринках необхідні ресурси, вдосконалюється організаційна структура компанії загалом і бухгалтерського обліку зокрема, підвищується оперативність

прийняття рішень у сфері фінансової діяльності компанії, що сприяє її економічному зростанню.

У сучасній Україні створення системи управління та оптимальна зміна методів цього ж управління одночасно пов'язані з постійним пошуком науковців, найкращого рішення для розв'язання як економічних, так і соціально-політичних проблем. Країна потребує кардинальних змін та оновлення всіх сходинок управління, що приведе до зміни усього стилю роботи управлінського корпусу держави.

Організація управління підприємством є важливим етапом створення нових систем управління та внесення прогресивних змін у функціонування вже діючих. Одним із головних завдань управління є побудова такої системи, яка була б досить високоефективна та змогла б конкурувати в умовах ринкових відносин.

Формування ефективної системи управління на основі використання обліково-аналітичної інформації, створеної за вектором міжнародного спрямування, має підсистеми, проілюстровані на рис. 1.

У сучасному світі за умов економічної кризи, викликаній світовою пандемією, конкуренція на ринку зростає, і це рано чи пізно змусить кожне підприємство залучитися до ефективного управління завдяки спеціальним методам та формам. Українські підприємства не є винятком, адже їм доводиться конкурувати не тільки з українськими виробниками, але й із товарами західних виробників. Це передбачає конкуренцію з технологією і методами управління.

Серед ключових проблем у розвитку системи управління підприємством в Україні необхідно зазначити такі:

- удосконалення правових і функціональних засад діяльності акціонерних товариств, реалізації та захисту інтересів інвесторів і кредиторів;
- підготовка кадрів в умовах розвитку корпоративізації економіки нашої країни;
- підприємницька мотивація в корпоративному секторі.

Нині в нашій країні відзначається стійкий інтерес до комп'ютерних інтегрованих систем, здатних забезпечити ефективне управління підприємством. Все частіше обговорюються ERP, MRP, MRPII тощо.

Протягом останніх десятиліть ринок активно наповнюється програмним забезпеченням для автоматизації бізнес-процесів і управління ресурсами на підприємствах різного масштабу. В Україні широкого розповсюдження набули системи ERP класу: 1С: Підприємство і SAP.

На всіх середніх та великих підприємствах України облік автоматизовано з використанням системи 1С: Підприємство «Управління виробничим підприємством для України». Ця система нині добре вивчена, дає змогу управляти основними бізнес-процесами, отримала розширення функціоналу відповідно до галузевої специфіки діяльності підприємств, на яких вона використовується.

У грудні 2017 року на ринку України з'явилася нова система на ERP класу – BAS «ERP» (BAS розшифровано

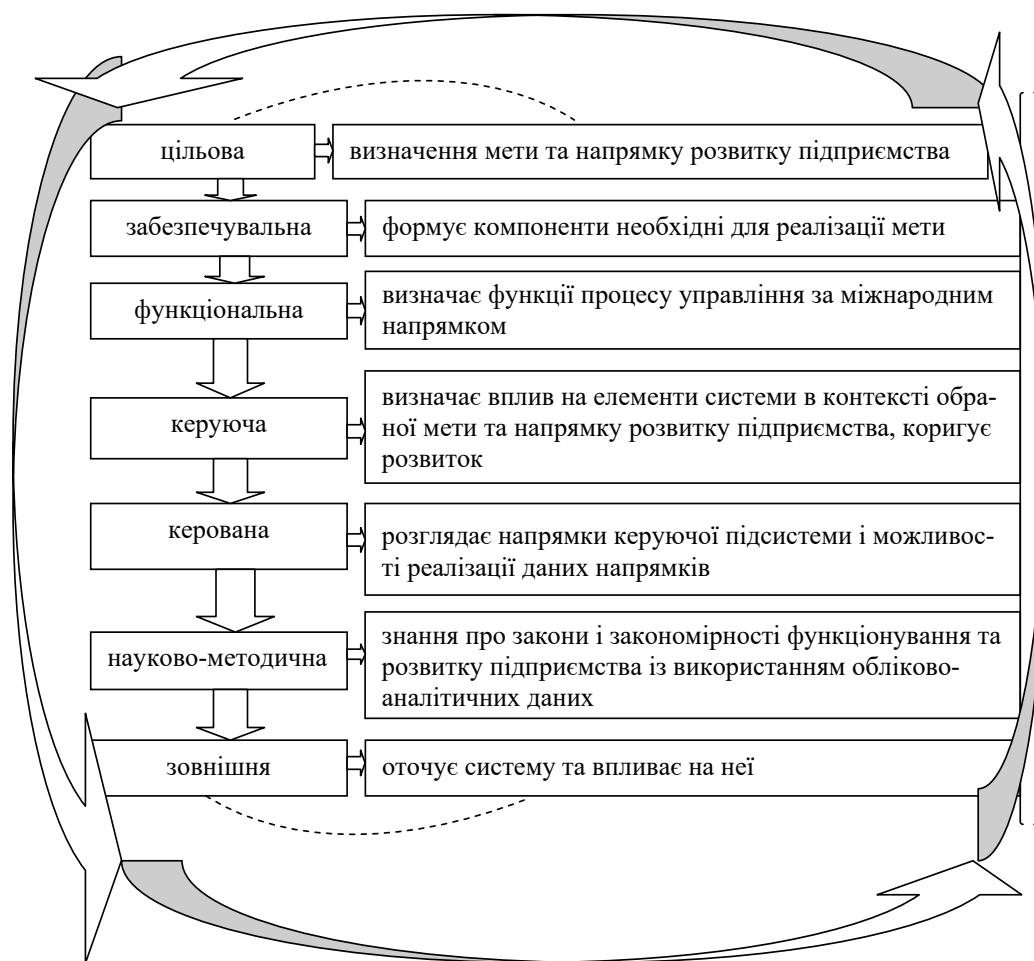

Рис. 1. Деякі складники системи управління на основі використання обліково-аналітичної інформації, створеної за вектором міжнародного спрямування

ується як Business Automation Software – програмне забезпечення автоматизації бізнесу). Саме під цим брендом тепер виходитимуть нові додатки для автоматизації обліку. Система забезпечує комплексне планування та бюджетне управління підприємством у рамках єдиного інформаційного простору. BAS «ERP» не є розвитком ІС: Підприємство «Управління виробничим підприємством для України», а розроблена з нуля, тобто є її конкурентом. Нова система значно перевершує функціонал конфігурації «Управління виробничим підприємством для України» (далі – «УВП»).

Після виходу BAS «ERP» на середніх і великих підприємствах України почали цікавитися: що ж це за система і як вона може допомогти вирішити поточні питання, бути корисною в досягненні довгострокових цілей підприємства, чим ця програма відрізняється від конфігурації «УВП» і що ж краще: добре вивчена «УВП» або нова BAS «ERP»?

Система BAS «ERP» з'явилася на ринку відносно недавно і не так поширена на підприємствах та не досить добре протестована, як «УВП». Так само кількість фахівців з BAS «ERP» менші і досвіду, відповідно, теж менше. При цьому BAS «ERP» має низку

істотних функціональних переваг. Типовий функціонал BAS «ERP» дає змогу вирішити різноманітні завдання управління й обліку без необхідності залучення програмістів із метою зміни програми під потреби конкретного підприємства [2].

Перед стартом робіт з автоматизації необхідно пам'ятати про те, що впровадження системи ERP-класу, будь то BAS «ERP» або «УВП», – це процес тривалий. Автоматизація всіх ділянок обліку на великих підприємствах може займати більше одного року. Може виникати низка питань щодо перенесення даних у нову систему, питання щодо правильного заповнення нормативно-довідкової інформації. Протягом перехідного періоду або на перших етапах роботи завжди будуть виникати складнощі у використанні системи, і до них керівникам підприємства потрібно бути готовими.

Організації процесу впровадження варто приділити особливу увагу. Від якісного опрацювання нюансів, якісно складеного графіка впровадження і неухильного його виконання залежить успішність проекту впровадження і, головне, якість експлуатації системи та ефект від її використання.

Правильний вибір ERP-системи робить позитивний вплив на якість управління бізнесом, дає можливість збільшувати рівень доходів і зменшити рівень витрат головним чином за рахунок можливості керівництву, аналітикам, менеджерам перемикання з обліку на аналіз і управління як його продовження.

Варто зазначити, що українські підприємства все частіше переходять на нові міжнародні стандарти як в обліку, так і в системі управління бізнесом.

У 2018 році професором, доктором економічних наук В.А. Вербою [1] було проведено опитування серед 150 українських підприємств, яке включало в себе питання щодо управлінських нововведень, які впроваджувалися на підприємствах (вибірки протягом останніх двох років). На вибір пропонувалися такі нововведення, як:

- розроблення стратегії підприємства;
- моделювання (формалізація) бізнес-процесів підприємства;
- впровадження бюджетування;
- впровадження системи збалансованих показників підприємства;
- впровадження системи управління якістю (ISO);
- розроблення нової системи управлінського обліку;
- нові принципи стимулювання персоналу й оплати праці;
- впровадження нових принципів підбору, навчання і кар'єрного росту персоналу;
- відкриття нових філіалів, створення дочірніх підприємств.

Професор В.А. Верба звертає увагу на низьку активність вітчизняного бізнесу під час упровадження інновацій у системі управління підприємством, більшість бояться ризиків і щоб не стало гірше, ніж є. Найактивнішими виявилися галузі НДР/консалтинг, медіа/ІТ та металургія, на кожне підприємство яких у середньому припадало 2 та більше нововведень. Найбільш поширеними виявились розроблення нових принципів стимулювання персоналу та стратегії підприємства. Найменш поширеною технологією виявилася система збалансованих показників (BSC) [1].

Для ефективного використання системи необхідно уважно підійти до питання навчання співробітників. Якісне навчання персоналу допоможе уникнути помилок і застереже від прийняття неправильних рішень на базі помилкових вихідних даних. Саме тому однією із складових частин системи управління є управління персоналом, що набуває все більшого значення як чинник конкурентоспроможності підприємства. На основі цих факторів керівники бізнесу повинні розробити кадрову стратегію для свого підприємства, що дасть змогу реалізувати поставлені цілі та підвищити ефективність організації обліку й управління підприємством загалом. Основними способами реалізації такої стратегії є: організація, позиціонування, залучення, розвиток, управління.

Світовий процес глобалізації поступово приводить до змін у всіх аспектах економічної діяльності, як на

макро- так і на мікроекономічному рівнях. Високий рівень конкуренції та інтернаціоналізації приводить до необхідності постійного забезпечення високого рівня конкурентоспроможності. Зокрема, запозичення досвіду міжнародних систем управління відкриває нові можливості на міжнародних ринках та підвищує ефективність місцевих ринків.

Сучасна криза в системі управління персоналом в організаціях та компаніях світового співтовариства, як і в самій Україні, спонукала науковців, менеджерів, обліковців знайти нові методи вдосконалення та поліпшення управління людськими ресурсами, що почне змінювати стереотипи в управлінському мисленні та дасть змогу розробити нові концептуальні підходи в менеджменті. Варто зазначити, що нові підходи до управління персоналом за межами України не одразу дали задовільні результати. Це було пов'язано з тим, що західні корпорації спочатку запозичували досвід інших країн (наприклад, Японії та США), не прагнучи використовувати цей досвід як необхідне вдосконалення у своїй системі управління персоналом, процесом ведення обліку, підприємством, що визначається соціально-економічними, організаційними та етнопсихологічними характеристиками [1].

Водночас необхідно мати на увазі й оцінювати вплив наслідків механічного копіювання досвіду західних країн на економіку нашої країни. Довгострокове захоплення українського простору, а в перспективі – поширення досвіду західних країн і вплив на інші сфери, особливо на духовну та соціальну. Так, багато українських експертів, соціологів та інших науковців підтверджують дуже інтенсивний розвиток західних традиційних цінностей. Водночас процеси глобалізації світового економічного суспільства і розвиток сучасних технологій диктують власні стандарти в управлінні персоналом. Так, для управління персоналом України, наприклад, актуальне розмежування механізму менеджменту на невидимі і видимі кінцеві результати (для підприємств різних форм власності), психологічне налаштування персоналу на підприємстві та необхідність сприйняття сучасних методів управління персоналом, вибір моделей довгострокового розвитку, що включають у себе всі нюанси чи аспекти планування майбутнього і кар'єри співробітників підприємства, формування механізму господарського мислення персоналу, зорієнтованого на кінцевого споживача.

Тому для українських підприємств стає актуальним вивчення розуміння та адаптування зарубіжного досвіду управління під себе.

За кордоном систему управління людськими ресурсами прийнято ділити на 7 пунктів: розвиток і навчання, управління, відбір та визначення на посаду, пільги і винагороди, трудові відносини, здоров'я, трудова безпека і конфіденційність.

Отже, можна відзначити, що в Україні є низка нагальних проблем, які потрібно вирішувати вже сьогодні. Значна частина цих проблем пов'язана з формуванням на підприємствах кадрового потенціалу, а саме

якісних обліковців, аналітиків тощо. За умови підвищення ефективності формування кадрового потенціалу можна знайти методи, які дозволять створювати колективи на підприємствах та з мінімальними витратами будуть приносити очікуваний прибуток. З цією метою слід використовувати досвід розвинутих країн світу. Існує декілька основних моделей менеджменту – класична Японська та Американська моделі, модель ЄС, кожна з яких має свої особливості та комбінує певні елементи з інших моделей. Між собою вони відрізняються як трактуванням діяльності, так і мотивацією працівників, а також методами взаємодії з персоналом та впливом на нього. Україна стоїть перед вибором, куди їй рухатися далі, тому, використовуючи іноземний досвід і опираючись на українські реалії та ментальні особливості, з кожної моделі слід використовувати кращі підходи, що дасть змогу досягти бажаного ефекту за найменших витрат.

Сьогодні у світовій практиці використовуються декілька основних моделей управління персоналом. Найбільш поширеною є американська модель. З іншого боку, японська модель управління персоналом користується все більшим впливом внаслідок успіхів японських товаровиробників. Разом з тим, оскільки японська модель багато в чому пов'язана з японською культурою, яка має свої унікальні відмінні особливості, не всі її елементи у сфері управління персоналом можна з успіхом поширювати на інші країни. У будь-якому разі американську і японську модель прийнято розглядати як такі, що знаходяться на різних полюсах, насамперед з погляду орієнтації на індивідуалізм (США) і колективізм (Японія). У свою чергу європейська модель також володіє важливими відмінними ознаками [2].

Сучасні підприємства – це складні динамічні системи. Вони еволюціонують із часом і включають велику кількість елементів, що реалізують різні похідні функції та функції управління. Такі господарські об'єкти мають багаторівневу структуру, а також великі зовнішні та внутрішні інформаційні зв'язки. Україна чітко розуміє важливість та необхідність комплексного підходу до автоматизації інформаційних процесів на підприємствах. На власному досвіді багато розробників зрозуміли, що ефективність автоматизації обліку та управління насамперед залежить від того, наскільки широко вона охоплює набір розрахунків, що виконуються в управлінні. Організація, яка сьогодні має одну локальну мережу із сервером та дюжиною комп'ютерів, може завтра розширитися і стати системою саморегулювання, здатною до гнучкого та швидкого оновлення принципів своєї діяльності, інтегруючи велику кількість програмних продуктів. Сучасний вітчизняний підхід

до планування й управління виробництвом будується на принципах ієрархії. На верхньому рівні ієрархії знаходиться бізнес-план підприємства, який у загальних рисах описує програму роботи підприємства на деякий майбутній період часу, включаючи його виробничу і фінансову складові частини. Бізнес-планування – це найменш формалізована частина планування. Коли виробнича програма в загальних рисах намічена, вирішуються завдання організації та забезпечення виробництва з використання формальних методик та алгоритмів.

У процесі планування велику роль відіграє стратегія позиціонування продукту. Розрізняють три стратегії:

- виробництво продукції «на склад» (make-to-stock), наприклад виробництво автомобілів;
- складання продукції «на замовлення» з типових складальних одиниць і компонентів (assemble-to-order), наприклад збірка комп'ютерів індивідуальної комплектації;
- виробництво продукції «на замовлення» за відсутності типових складальних одиниць (make-to-order).

Новий якісний етап у розвитку систем управління підприємствами виражається концепцією ERP/II.

Сучасні інформаційні системи повинні відповідати цілому набору обов'язкових вимог. Серед них насамперед слід відзначити використання архітектури «клієнт-сервер», забезпечення безпеки за допомогою різних методів контролю і розмежування доступу до інформаційних ресурсів, підтримку розподільчої обробки інформації, модульний принцип побудови з оперативно-незалежних функціональних блоків, а також підтримку технологій Internet.

Висновки. У сучасному світі завдяки економічним, історичним, політичним, соціально-культурним та іншим аспектам існує широка варіація моделей бухгалтерського обліку. Система організації обліку в різних країнах прагне до загальної уніфікації та стандартизації. Це створює передумови суттєвого полегшення в діловому спілкуванні країн світу. Однак у зв'язку з тим, що моделі обліку в різних країнах організовуються в різноманітних правових, історичних та соціально-культурних умовах, існують відмінності в орієнтирах і способах організації бухгалтерського обліку в різних країнах світу. Наявні моделі обліку в межах однієї країни також можуть варіюватися у своїй формі і вибраних методах залежно від форми власності, спеціалізації, розміру підприємства тощо. Організація автоматизованої системи збору та обробки економічної інформації також є одним із напрямів удосконалення системи управління. Це в свою чергу сприяє побудові раціональної структури управління підприємством та більш ефективному її використанню.

Список літератури:

1. Верба В.А. Детермінанти формування та тенденції розвитку консалтингового ринку в Україні. *Стратегія економічного розвитку України: збірка наукових праць*. Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. № 22–23. 2008. С. 97–104.
2. Коропецька Т.О., Нігрей О.А. Зарубіжний досвід в управлінні персоналом. *Збірник наукових праць Хмельницького кооперативного торгівельно-економічного інституту: Економічні науки*. 2018. № 13. С. 69–80.

References:

1. Verba V.A. (2008) Determinanty formuvannia ta tendentsii rozvytku konsal'tynhovoho rynku v Ukraini [Determinants of formation and development trends of the consulting market in Ukraine]. *Strategy of economic development of Ukraine: collection of scientific works*. Vadym Hetman Kyiv National University of Economic, no. 22–23, pp. 97–104.
2. Koropetska T.O., Nigrey O.A. (2018) Zarubizhnyi dosvid v upravlinni personalom [Foreign experience in personnel management]. *Collection of scientific works of Khmelnytsky Cooperative Trade and Economic Institute: Economic Sciences*, no. 13, pp. 69–80.

**КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ
К СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ В УСЛОВИЯХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ УЧЕТА И ОТЧЕТНОСТИ**

Рассмотрены подходы в управлении предприятием при использовании международных стандартов учета и отчетности в нашей стране. Данное исследование осуществлено с целью выявления информационной взаимозависимости между управлением, учетом и отчетностью при развитии европейского направления предприятием. Установлено, что соответственно на систему управления предприятием влияют информационное, финансовое, кадровое обеспечение и современное направление развития предприятия, которое дает возможность установить целесообразную систему учета и отчетности с обеспечением закономерности внешних и внутренних факторов влияния, качества информационных потоков, моделей решения вопросов и, как результат, эффективное управленческое обеспечение. Обоснована целесообразность ведения учета современным украинским предприятием по международным стандартам, ведь данная система учета существует только в рациональном взаимодействии с аналитикой данных и созданием управленческой отчетности как цифровая иллюстрация результата управления предприятием.

Ключевые слова: управление, учет, отчетность, аналитические показатели, международные стандарты, автоматизация, концепция, система.

**CONCEPTUAL APPROACHES TO THE SUPPORT MANAGEMENT SYSTEM
UNDER THE USE OF INTERNATIONAL ACCOUNTING AND REPORTING STANDARDS**

Approaches to enterprise management using international accounting and reporting standards in our country are considered. This study was carried out in order to identify the information interdependence between management, accounting and reporting in the development of the European direction of the enterprise. It is established that the enterprise management system is influenced by information, financial, staffing and modern direction of enterprise development, which allows to establish an appropriate system of accounting and reporting to ensure the regularity of external and internal factors, quality of information flows, solutions and as a result effective management support. The expediency of modern Ukrainian enterprise accounting according to international standards is substantiated, because this accounting system exists only in rational interaction with data analytics and the creation of management reporting, as a digital illustration of the results of enterprise management. In the scientific Ukrainian environment, there are ongoing discussions about the need to separate accounting and analysis into separate links of enterprise development, but in world practice they are combined into one link according to the method of conducting and calculating efficiency. The international system of accounting and reporting is more concise and understandable for the management of the firm and investors. However, most Ukrainian companies did not want to change the direction of development and only the global pandemic was the impetus for the revision of most activities and thus the formation of a management system based on international trends in accounting and reporting. The issue of the impact of accounting and reporting on enterprise management is already an established fact in the Ukrainian scientific communities. Today there are different approaches to the formation of the accounting and reporting system. They are both virtually common and almost unused. Today, the most popular in Ukraine are computer integrated systems that can provide effective enterprise management.

Key words: management, accounting, reporting, analytical indicators, international standards, automation, concept, system.

Гринчишин Я.М.

доцент кафедри фінансового менеджменту,
Львівський національний університет імені Івана Франка

Grynchyshyn Yaroslav

Ivan Franko National University of Lviv

СТРАТЕГІЧНИЙ ПІДХІД ДО АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

У статті розглядаються стратегічні підходи до антикризового управління підприємствами. Обґрунтовано важливість та обмеженість стратегій в антикризовому управлінні. Відзначено відмінність традиційного та антикризового стратегічного управління. Особлива увага звертається на антисипативне антикризове управління ризиками і невизначеностями на передкризовому етапі функціонування підприємства. При цьому визначено важливу роль інформаційного менеджменту, особливо управління обліковою інформацією. У превентивних антикризових заходах ключова роль відводиться інструментам раннього попередження про загрози функціонуванню підприємств. Ураховуючи дуалістичну природу кризи, відзначено важливість післякризового етапу для радикальних змін, збільшення інновацій і підвищення ефективності виробництва.

Ключові слова: стратегія, криза підприємств, квазістабільний стан, антикризовий менеджмент, антисипативний антикризовий менеджмент, післякризовий менеджмент.

Постановка проблеми. Турбулентне середовище, посилення конкуренції, глобалізація є передумовами виникнення криз підприємств у сучасних умовах. Потенційна можливість виникнення кризових явищ на будь-якому етапі життєвого циклу підприємства вимагає вживати своєчасних заходів щодо їх попередження та подолання. Запізнілі антикризові заходи можуть спричинити поглиблення кризи аж до банкрутства. Складність і багатогранність розвитку кризових явищ та їхнього впливу на функціонування підприємств вимагають стратегічного підходу до антикризового управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вибору стратегії антикризового управління розглядають у своїх дослідженнях вітчизняні і зарубіжні науковці О. Литовченко, І. Іртишева, С. Мінакова, М. Дітковська, О. Гудзь, В. Шконда, А. Кальянов, М. Грох, П. Стшемецький, Й. Валас-Трембач. Однак потребують уточнення проблеми вибору антикризової стратегії під час окремих етапів життєвого циклу підприємства та на різних етапах розвитку кризи. Варто зауважити, що теорія антикризового управління знаходиться на стадії розвитку, тому такі аспекти, як походження криз і дії, що здійснюються в напрямі їх подолання, ще недостатньо концептуально обґрунтовані.

Формулювання цілей статті. Мета статті – узагальнити дослідження щодо сутності стратегічного антикризового управління, його структуризації за етапами життєвого циклу підприємства і розвитку кризи.

Виклад основного матеріалу. Під стратегічним менеджментом розуміють безперервний процес, спря-

мований на досягнення цілей підприємства, що ґрунтується на аналізі зовнішнього і внутрішнього середовища. Правильний вибір стратегії підприємства, її ефективне впровадження та контроль є запорукою конкурентоздатності та розвитку підприємства у довгостроковій перспективі.

Підкреслюючи важливість стратегії в антикризовому управлінні, деякі автори вважають, що кризова ситуація на підприємстві є ознакою або слабкої стратегії, або її поганої реалізації, або того й іншого разом [1, с. 311]. Інші автори вважають, що антикризова стратегія може бути гарантом недопущення різного роду кризових ситуацій [2, с. 309]. Однак через ризики і невизначеності, які можуть згенерувати кризу, наявність стратегії не може повністю побавити підприємство криз, хоча може мінімізувати можливість їх виникнення. Жодна стратегія не може забезпечити стовідсоткового передбачення майбутнього, у тому числі уникнення кризових ситуацій [3, с. 12].

О. Литовченко відзначає, що антикризову стратегію можна вважати способом досягнення підприємством свої цілей попри вплив зовнішніх та внутрішніх чинників [2, с. 309]. Однак традиційне та антикризове управління суттєво відрізняються не лише метою, а й іншими параметрами: умовами діяльності підприємств, способом і організацією управління для досягнення цієї мети. Якщо головною ціллю підприємства, визначеною в стратегії його розвитку, може бути досягнення конкурентоздатності продукції, отримання прибутку, збільшення ринкової вартості, то спрямованість антикризової стратегії є значно вужчою. Анти-

кризові заходи, як правило, спрямовані на попередження кризи, а у разі її настання – на оздоровлення підприємства, відновлення його платоспроможності і недопущення банкрутства.

Деякі науковці вважають, що будь-яке управління повинно бути антикризовим [4, с. 5]. Не заперечуючи цього, можна вважати, що функціональні стратегії будь-якого суб'єкта спрямовані насамперед на досягнення його цілей (максимізацію ринкової вартості, прибутку, досягнення конкурентоздатності продукції тощо). Однак варто зазначити, що вплив таких умов, як турбулентне середовище, посилення конкуренції, глобалізація, зумовлює постійне перебування підприємств під впливом ризиків і невизначеностей (рис. 1). Такий стан суб'єктів можна назвати умовно стабільним, або квазістабільним. Під впливом різноманітних, передусім зовнішніх, а також внутрішніх чинників кризи можуть виникати на будь-якій стадії розвитку підприємства.

Постійне зростання різноманітних ризиків і невизначеностей вимагає адекватного реагування з боку підприємств, яке повинно здійснюватися в рамках антисипативного антикризового менеджменту (рис. 2). Важливу роль у зменшенні невизначеності у функціонуванні підприємств повинен відігравати інформаційний менеджмент, насамперед управління обліковою інформацією. Бухгалтерський облік (фінансовий, управлінський, аудит) повинен виконувати функцію не пасивного спостерігача за фінансово-господарською діяльністю підприємств, фіксатора історичної інформації про минулі події. Активізація прогностичної функції обліково-аудиторських процедур повинна давати можливість своєчасно отримувати достовірну інформацію про ризики і загрози, створювати відповідні резерви на випадок несприятливих умов діяльності. У силу певних обмежень використання обліку та аудиту у відображенні інформації відповідно до чинних стандартів (міжнародних і національних) важливе місце в управлінні невизначеностями і ризиками відводиться контролінгу.

Під час вибору антикризової стратегії та відповідних процедур необхідно враховувати такі чинники, як фаза розвитку підприємства, причини кризи, кризові

симптоми та їх діагностика, глибина кризи, тривалість кризи, поточна стратегія компанії та її адаптація до навколишнього середовища, поточна економічна ситуація, конкурентна позиція, організаційна структура, структура витрат та цін [5, с. 27]. Основними принципами системи стратегічного антикризового менеджменту підприємств, що перебувають у кризовому стані, можна вважати: ранню діагностику кризи, швидку реакцію на кризові явища, адекватність реакцій на реальні фінансові загрози банкрутства, досягнення загального потенціалу з метою подолання кризи [6, с. 49]. До особливостей антикризового управління, урахування яких підвищує ефективність управлінських та регуляторних механізмів стратегії управління підприємством, можна віднести гнучкість та адаптивність, здатність до диверсифікації й ситуаційного реагування [7, с. 167].

За отримання ранніх ознак, що сигналізують про наявність кризи, підприємство повинно мати можливість проведення превентивних заходів із метою недопущення банкрутства. Стратегія повинна передбачити наявність інструментів раннього попередження про ризики і загрози. Глибокий кризовий стан вимагає реактивних (надзвичайних) заходів оздоровлення підприємства і запобігання банкрутству. Окрім ліквідації і банкрутства, найбільш поширеними стратегіями антикризового менеджменту є захисна і наступальна. Захисна стратегія передбачає стабілізацію кризи за рахунок внутрішніх резервів (скорочення витрат, реструктуризація активів). Наступальна стратегія передбачає суттєві реструктуризаційні зміни, зміцнення підприємства за рахунок зовнішніх інвестицій, посилення в довгостроковій перспективі конкурентних переваг.

Значна частина вітчизняних науковців вважає, що антикризове управління стосується лише кризового стану підприємства [8, с. 38]. Такий підхід зумовлений однобічним підходом до розгляду кризи як до суто негативного явища. Однак наявність криз у діяльності підприємств має також позитивні наслідки, створюючи можливості впровадження якісних змін у процесах і структурі управління. Й. Трембач виділяє у складі ефективного антикризового управління такий

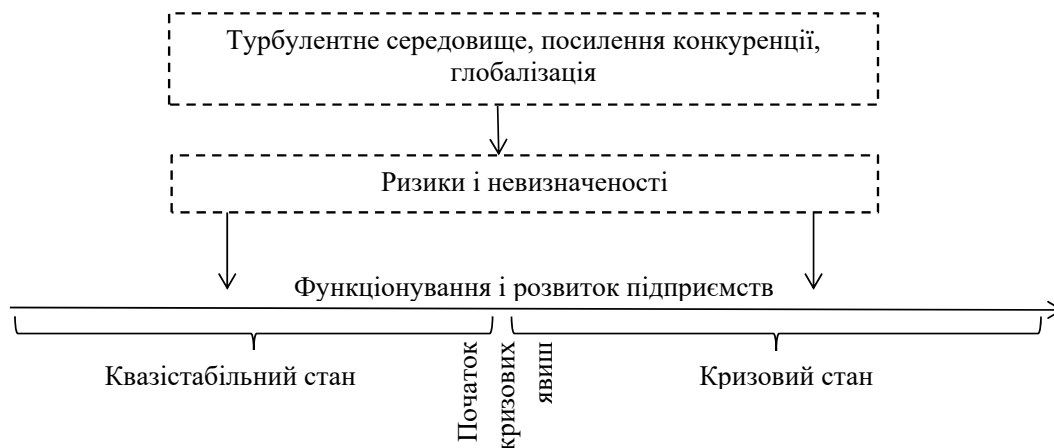

Рис. 1. Вплив ризиків і невизначеностей на функціонування підприємств

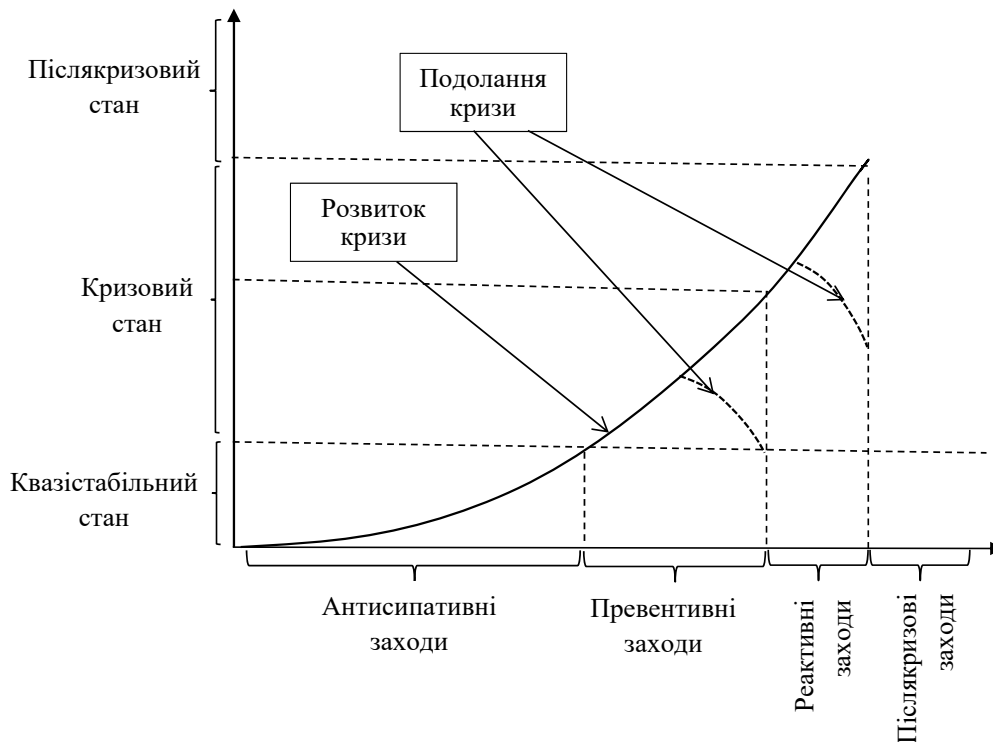

Рис. 2. Вплив розвитку кризи на застосування антикризових заходів

напрямок, як пошук нових можливостей і радикальних рішень [9, с. 64]. Даний напрям можна вважати найбільш вигідною стратегією, оскільки він сприяє поліпшенню ринкових позицій підприємства, а в перспективі – збільшенню його ринкової вартості [5, с. 27]. У зв'язку із цим свідоме створення кризових ситуацій може стати важливим інструментом підвищення ефективності управління, збільшення інновацій та прискорення змін [9, с. 64]. У результаті криза стає черговим етапом у розвитку підприємства.

Висновки. Антикризова стратегія повинна охоплювати весь період функціонування підприємств –

від створення до ліквідації. На передкризовому етапі управління ризиками і невизначеностями в діяльності підприємств повинно здійснюватися в рамках антисипативного антикризового менеджменту. Превентивні заходи повинні здійснюватися до початку відкриття справи про банкрутство. Глибокий кризовий стан вимагає реактивних (надзвичайних) заходів оздоровлення підприємства і запобігання банкрутству. На післякризовому етапі на підставі глибокого аналізу причин кризи є можливість створення умов для радикальних змін, збільшення інновацій і підвищення ефективності виробництва.

Список літератури:

1. Стратегічний менеджмент : навчальний посібник / М.П. Бутко та ін. ; за заг. ред. М.П. Бутка. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 376 с.
2. Литовченко О.Ю. Вибір та обґрунтування стратегії антикризового управління підприємством. *Бізнес Інформ*. 2012. № 12. С. 308–312.
3. Кайлюк Є.М., Андреева В.М., Гриненко В.В. Стратегічний менеджмент : навчальний посібник. Харків : ХНАМГ, 2010. 279 с.
4. Гудзь О.Є. Формування стратегії антикризового управління підприємствами. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2019. № 2 (28). С. 4–10.
5. Strzemecki P. Strategie organizacji w sytuacji kryzysowej. *Zeszyty Naukowe PWSZ w Plocku. Nauki Ekonomiczne*. 2015. T. XXII. S. 27–34.
6. Groh M. Strategic management in times of crisis. *American Journal of Economics and Business Administration*. 2014. № 6 (2). P. 49–57.
7. Шконда В.В., Кальянов А.В. Стратегії антикризового управління сучасним підприємством. *Наукові праці МАУП*. 2014. Вип. 42(3). С. 167–175.
8. Іртищева І., Мінакова С. Обґрунтування концепції стратегічної програми в антикризовому управлінні. *Економіст*. 2014. № 11. С. 38–40.
9. Ziarko J., Walas-Trębacz J. Podstawy zarządzania kryzysowego. Cz.2. Zarządzanie kryzysowe w przedsiębiorstwie. Kraków : Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, 2011. 350 s.

References:

1. Butko M.P., Ditkovska M.Yu., Zadorozhna S.M., Ivanova N.V., Oliychenko I.M., Olifrenko L.D., Pepa T.V., Povna S.V., Shabardina Yu.V., Shevchenko O.M. (2016) *Stratehichnyy menedzhment* [Strategic management]. Kiev: Tsentr uchbovoyi literatury. (in Ukrainian)
2. Lytovchenko O.Yu. (2012) *Vybir ta obgruntuvannya stratehiyi antykrizovoho upravlinnya pidpryyemstvom* [The Choice and Justification the Strategy of Enterprise Crisis Management]. *Business Inform*, no. 12, pp. 308–312. (in Ukrainian)
3. Kaylyuk Ye.M., Andryeyeva V.M., Hrynenko V.V. (2010) *Stratehichnyy menedzhment* [Strategic management]. Kharkiv: KNAMEG. (in Ukrainian)
4. Hudz O.Ye. (2019) *Formuvannya stratehiyi antykrizovoho upravlinnya pidpryyemstv* [Formation of anti-crisis management strategy of enterprises]. *Economy. Management. Business*, no. 2 (28), pp. 4–10. (in Ukrainian)
5. Strzemecki P. (2015) *Strategie organizacji w sytuacji kryzysowej* [Corporate anti-crisis strategies]. *The academic journal of the State university of applied sciences in Plock. Economic sciences*. XXII, pp. 27–34. (in Polish)
6. Groh M. (2014) *Strategic management in times of crisis*. *American Journal of Economics and Business Administration*, no. 6 (2), pp. 49–57.
7. Shkonda V.V., Kalyanov A.V. (2014) *Stratehiyi antykrizovoho upravlinnya suchasnym pidpryyemstvom* [Strategies of anti-crisis management of modern Enterprise]. *IAPM Scientific Works*, no. 42 (3), pp. 167–175.
8. Irtyshcheva I., Minakova S. (2014) *Obhruntuvannya kontseptsiyi stratehichnoyi prohramy v antykrizovomu upravlinni* [Substantiation of strategic problem concept in anti-crisis management]. *Economist*, no. 11, pp. 38–40.
9. Ziarko J., Walas-Trębacz J. *Podstawy zarządzania kryzysowego. Cz. 2. Zarządzanie kryzysowe w przedsiębiorstwie* [The basics management crisis. Part 2. Crisis management in the enterprise]. Kraków : Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego. (in Polish)

СТРАТЕГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К АНТИКРИЗИСНОМУ УПРАВЛЕНИЮ ПРЕДПРИЯТИЕМ

В статье рассматриваются стратегические подходы к антикризисному управлению предприятиями. Обоснованы важность и ограниченность стратегий в антикризисном управлении. Отмечено отличие традиционного и антикризисного стратегического управления. Особое внимание обращается на антисипативное антикризисное управление рисками и неопределенностями на предкризисном этапе функционирования предприятия. При этом отмечена важная роль информационного менеджмента, особенно управления учетной информацией. В превентивных антикризисных мерах ключевая роль отводится инструментам раннего предупреждения об угрозах функционированию предприятий. Учитывая дуалистическую природу кризиса, отмечена важность послекризисного этапа для радикальных изменений, увеличения инноваций и повышения эффективности производства.

Ключевые слова: стратегия, кризис предприятий, квазистабильное состояние, антикризисный менеджмент, антисипативный антикризисный менеджмент, посткризисный менеджмент.

STRATEGIC APPROACH TO CRISIS MANAGEMENT OF ENTERPRISES

The article substantiates the need for a strategic approach to anti-crisis management through the complexity and multifaceted development of crisis phenomena and their impact on the functioning of enterprises. The importance and limitations of strategies in anti-crisis management have been investigated. The noted features of anti-crisis management, taking into account which increases the efficiency of enterprise management strategies. The conclusion is made that it is impossible to completely prevent crises in the activities of the enterprise. Under the influence of various external and internal factors, crises can arise at any stage of enterprise development. The difference between traditional and anti-crisis strategic management is noted. An anti-crisis strategy should cover the entire period of operation of enterprises – from creation to liquidation. The factors are given, which must be taken into account when choosing an anti-crisis strategy. The main principles of strategic anti-crisis management are considered. Particular attention is paid to anti-crisis management of risks and uncertainties at the pre-crisis stage of the enterprise. At the same time, the important role of information management is determined, especially the management of accounting information, as well as controlling. The ability to timely receive reliable information about risks and threats should be ensured by activating the predictive function of accounting and auditing procedures. Preventive measures should be taken before a bankruptcy case is opened by the courts. In preventive anti-crisis measures, a key role is assigned to early warning instruments about threats to the operation of enterprises. A deep crisis state requires reactive (emergency) measures to rehabilitate the enterprise and prevent bankruptcy. The main types of strategies that can be used by enterprises in a crisis state have been determined. Taking into account the dualistic nature of the crisis, the importance of the post-crisis stage for radical changes, increased innovation and increased production efficiency was noted.

Key words: strategy, crisis of enterprises, quasi-stable state, anti-crisis management, antisipative anti-crisis management, post-crisis management.

Гуцуляк В.Р.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та менеджменту,
Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського

Hutsuliak Viktoriia

Ivan Bobersky Lviv State University of Physical Culture

ВПЛИВ БІЗНЕС-ЕТИКИ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ МЕНЕДЖМЕНТУ КОМПАНІЇ

Нині спостерігається зростаючий інтерес до бізнес-етики, тому що вона стала необхідністю у всіх бізнес-функціях в організаціях, особливо в контексті раціонального використання людських ресурсів. Людські ресурси виконують одну з найважливіших функцій у компанії для підвищення продуктивності та отримання конкурентної переваги. Отже, методи управління людськими ресурсами повинні застосовуватися на основі етичних принципів, таких як справедливість, прозорість і рівні можливості. Це дослідження спрямоване на визначення ступеня прихильності до бізнес-етики в межах діяльності з управління людськими ресурсами компанії. Результати дослідження показали, що у всіх практиках управління людськими ресурсами є високий ступінь прихильності до бізнес-етики в плані найму, відбору, навчання, оплати праці та оцінки роботи співробітників. Результати також показали, що практика бізнес-етики впливає на всі види діяльності менеджменту людських ресурсів. У кінці дослідження розроблено набір рекомендацій, які є найбільш важливими для досягнення більш високого рівня прихильності до бізнес-етики з метою поліпшення менеджменту компанії.

Ключові слова: бізнес-етика, управління людськими ресурсами, ефективність організації, компанії, практика управління людськими ресурсами.

Постановка проблеми. Проблема бізнес-етики (БЕ) останнім часом стала предметом підвищеного інтересу з боку державних і приватних компаній. Це викликає великі суперечки в університетах та академіях, а також серед менеджерів різних місцевих і міжнародних компаній, з огляду на що розвивається роль компаній, що включає стійкість, охорону навколишнього середовища, участь спільноти та дотримання вимог законодавства. Стало необхідним дотримуватися етичної поведінки на операційному та управлінському рівнях у всіх відділах компанії, що не дає їй змоги розглядати свої інтереси з матеріалістичного погляду тільки з метою досягнення прибутку. Таким чином, компанії почали просувати програми бізнес-етики в різні бізнес-функції, зокрема в контексті менеджменту персоналу.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідженням впливу бізнес-етики на систему менеджменту персоналу підприємства займалися такі вчені, як М. Пімента [1]; Ш. Жавад [2], Ф. Венделл [3], Н. Гама, С. МакКенна, А. Петріка-Харіс [4], Дж. Деслер [5] та інші.

М. Пімента [1] досліджував особливості етики під час управління трудовими ресурсами і те, як на практиці бізнес-етика може вплинути на цей процес.

Ш. Жавад [2] приділив увагу дослідженню процесу організації бізнесу з урахуванням етики.

Ф. Венделл [3] досліджував менеджмент персоналу і те, як етика загалом впливає на стратегію розвитку підприємства.

Н. Гама, С. МакКенна, А. Петріка-Харіс [4] провели теоретичний і концептуальний аналіз можливих шляхів застосування бізнес-етики у процесі управління людськими ресурсами.

Дж. Деслер [5] присвятив своє дослідження особливостям управління персоналом на підприємстві.

Відаючи належне науковому здобутку провідних учених, зазначимо, що сьогодні досі залишається не повністю розкритим питання характеристики впливу бізнес-етики на систему менеджменту персоналу підприємства.

Постановка завдання. Мета дослідження – охарактеризувати особливості впливу бізнес-етики на систему менеджменту персоналу підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бізнес-етика стала наріжним каменем у розвитку компанії, що відбивається на її репутації в суспільстві та її здатності досягати цілей. Етика стала частиною культури компанії, відбиваючи статус і амбіції людини, а також її адаптацію до суспільства, що веде до соціальної згуртованості. Бізнес-етика – це набір переконань і принципів, які визначають поведінку людини і відображаються на її діях. Етика означає процес вивчення того, що правильно і що неправильно, а бізнес-етика – це застосування етики в бізнесі.

Ділова етика – це прихильність співробітника до своїх обов'язків, повага до законів і постанов, повага до цінностей і звичаїв суспільства, справедливість і неупередженість, повага до часу, збереження робочих секретів, дотримання офіційних інструкцій і старання праця для успіху менеджменту компанії. Можна побачити, що всі визначення погоджуються з тим, що бізнес-етика – це принципи і переконання, які визначають правильне і неправильне поведіння окремих осіб у компанії, що відбивається на продуктивності людини, являє собою основу для прийняття рішень і, таким чином, впливає на виконання цілей компанії загалом.

Є декілька факторів, які сприяють формуванню етичної системи в компанії: організаційна культура, правила і закони, а також особисті цінності людини. Є чотири джерела етичної поведінки у процесі ведення бізнесу (рис. 1).

Бізнес-етика заснована на двох основних стовпах: системі самооцінок, пов'язаних з особистістю людини і її досвідом, який формується на вікових етапах; системи соціально-моральних цінностей і традицій у суспільстві.

Менеджмент персоналу став ключовим у покращенні результатів діяльності компанії, зміцненні її конкурентного становища та отриманні стійких конкурентних переваг. Управління персоналом – процес набору, навчання, оцінки працівників, уваги до їхнього здоров'я та безпеки, проблем правосуддя і трудових відносин. Управління персоналом – це діяльність із виявлення потреб компанії з відповідною кількістю та компетенцією робочої сили, що координує використання цього людського ресурсу якомога ефективніше. Менеджмент персоналу – це сукупність видів діяльності, які стосуються працівників, від планування людських ресурсів, аналізу роботи, підготовки систем відбору та набору персоналу, оцінки результатів роботи та мотивації працівників до досягнення цілей компанії. Якщо компанії хочуть отримати стійкі конкурентні переваги, їм слід зосередитись на інтелектуальному капіталі та неявних знаннях про людські ресурси, оскільки конкурентам важко наслідувати їх. Департамент персоналу, як і інші бізнес-функції, розробляє та впроваджує спеціальні стратегії, які підтримують стратегії компанії щодо поліпшення діяльності та конкурентної позиції.

Результати менеджменту компанії відображають здатність останньої досягати цілей, особливо довгострокових, таких як зростання та виживання. Результати роботи відображають ступінь досягнення компанії в контексті високої продуктивності, що супроводжується задоволенням працівників та споживачів, а також придбанням високої частки ринку, що може забезпечити належну фінансову віддачу. Ефективність менеджменту компанії також відображає, наскільки вона прихильна до етичної та соціальної відповідальності перед суспільством та середовищем, у якому функціонує.

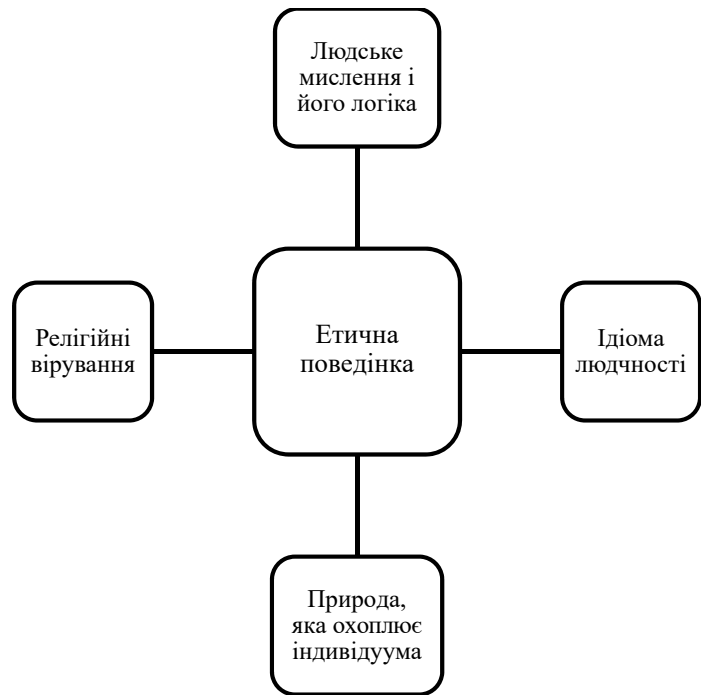

Рис. 1. Складники етичної поведінки в процесі ведення бізнесу

Для вимірювання ефективності менеджменту компанії переважно використовують вимірювальні інструменти, які є більш точними та об'єктивними. Наприклад, модель карт збалансованих відносин для вимірювання продуктивності. Складники цієї моделі були визначені у чотирьох вимірах:

1. Фінансовий вимір: відображає фінансові цілі, такі як прибутковість.
2. Вимір внутрішніх процесів: відображає результати операційної діяльності.
3. Вимір клієнта: відображає потреби та бажання клієнтів.
4. Вимір навчання та зростання: відображає ступінь, у якому компанія здатна розвивати інтелектуальні здібності та навички співробітників, та створення організаційних інновацій через розвиток організаційної структури і культури.

Практики менеджменту персоналом із позитивною поведінкою, справедливістю позитивно вплинуть на ефективність менеджменту компанії. Етична поведінка втілена у практиках управління персоналом і повинна охоплювати весь спектр підходів менеджменту персоналу, які демонструють вплив на менеджмент компанії:

1. Набір – процес залучення кваліфікованих осіб для заповнення наявних вакансій у компанії. Якщо процес набору персоналу здійснюється належним чином, це позитивно відображається на результатах діяльності компанії, залучаючи кваліфікованих осіб. Етична поведінка виникає завдяки ретельному виявленню потреб, систематичному плануванню та уникненню кумівства, щоб забезпечити рівні можливості та

соціальну справедливість для всіх членів суспільства, а також передбачає обов'язок призначити найкращу та найефективнішу людину, тобто поставити потрібну людину на правильне місце.

2. Співбесіда та відбір. Одним із аспектів підвищення етики є те, що співбесіда ґрунтується на об'єктивних принципах, які не стосуються упереджень та фаворитизму, а процедури та методи співбесіди чіткі та прозорі. Якщо компанія прагне вибрати найбільш ефективного, вона повинна забезпечити належну атмосферу, гарний час для співбесіди та добре прийняти кандидатів. Комітет повинен складатися із спеціалістів та експертів, а також враховувати об'єктивність та не перебільшення під час висування питань. Особисті тести повинні характеризуватися валідністю та надійністю. Окрім того, що компанії повинні брати до уваги правові міркування, політику та процедури зайнятості, що панують у країні, політика компанії повинна підтримувати моральні та поведінкові аспекти.

3. Навчання та розвиток. Менеджмент персоналу втілює свою етичну прихильність завдяки діяльності навчальних процесів співробітників, що позитивно відображається на інтересах людей, компаній та суспільства. Компанія займається науково-технічною діяльністю, це одне з прав працівників в компанії. Тому неправильно виключати будь-кого з цих програм з будь-яких причин, таких як стать, раса, колір шкіри, релігія, національність та інші. Програми навчання аспектів бізнес-етики розвивають навички та формують майбутнє керівництво, необхідне компанії. Однак, на жаль, деякі керівники компанії не люблять навчати та розвивати майбутніх лідерів, вважаючи, що це сприятиме їх усуненню з їхніх посад. Технічні дослідження повинні бути значущими програмами, що підвищують організаційну культуру. Компанія не повинна використовувати програми науково-технічної діяльності для розтрати ресурсів, розтрат та адміністративної корупції.

4. Заробітна плата та винагорода. Компанія прихильна до багатьох етичних аспектів цієї діяльності, оскільки вона пов'язана з добробутом суспільства та розвитком працівників і організаційною діяльністю. Передбачається, що заробітна плата та винагорода справедливі та рівні і що вони можуть мотивувати працівників та підвищують їхню відданість роботі та творчості. Відсутність прихильності до підписаного контракту, нерівність, упередженість та відсутність прозорості в системі винагород негативно впливають на

робоче середовище та паралізують здатність компанії розвиватися і впроваджувати інновації. Компанії взяли пакет непрямих компенсацій, таких як соціальне забезпечення, пенсія, страхування життя, охорона здоров'я, інвалідність та безробіття, без неупередженості та фаворитизму. Етична прихильність компанії до цих пакетів компенсацій відіграє вирішальну роль у покращенні індивідуальних показників.

5. Оцінка результатів роботи працівників: є кілька етичних форм поведінки, прийнятих компанією під час процесу оцінки, включаючи втілення суттєвих та поведінкових аспектів під час розроблення стандартів для оцінки результативності. Процес оцінки повинен бути справедливим, потрібно уникати фаворитизму, а оцінювачі не повинні зачіпатися спорідненістю, дружбаю, статтю, расою та релігією. Крім того, процес оцінки повинні робити досвідчені люди, які мають здатність до стосунків з іншими. Під час оцінки потрібно дотримуватися об'єктивності, уникати поблажливості та суворої оцінки. Не потрібно оцінювати лише за останніми результатами. Управління персоналом має використовувати сучасні критерії та методи оцінки, зрозумілі співробітнику, щоб отримати результати, які позитивно відображають поведінку особистості та впливають на результативність і, отже, на результати діяльності компанії.

Висновки з проведеного дослідження. Незалежні змінні БЕ в межах практик менеджменту персоналу в дослідженні вимірювалися з використанням всіх практик менеджменту персоналу окремо, і ця змінна рідко вивчалася в попередніх арабських дослідженнях. Оскільки організації в багатьох країнах ще не усвідомили важливу роль БЕ, це дослідження було спрямовано на прояснення концепції БЕ і її значення для організацій. Підвищення уваги до БЕ у всіх бізнес-функціях загалом і функції менеджменту персоналу зокрема як найважливішого ресурсу конкурентної переваги і поліпшення організації підприємства є запорукою успіху. Зробити БЕ частиною організаційної культури та розробити етичні кодекси, щоб спонукати співробітників дотримуватися ділової етики, потрібно для досягнення поставлених керівництвом цілей. Слід створити у вітчизняних компаніях спеціалізований відділ, контролювати дотримання окремими особами етичних стандартів і законодавчих норм, що стосуються стандартів етичної поведінки. Потрібно проводити більше досліджень про концепцію БЕ і її позитивні аспекти.

References:

1. Pimenta M. (2015) Ethics in human resource manement: a study on ethical perceptions of HRM practices (Unpublished Master Thesis). ISCTE Business School, Lisbon, Portugal, pp. 11–17.
2. Jawad Sh. (2011) Organizational behaviour in business organizations (1st ed.). Dar-Alhamed for publishing and distribution, Amman, Jordan, pp. 20–25.
3. Wendell F. (2007) Human resource management (international edition). Houghton Mifflin, Boston, USA, pp. 65–69.
4. Gama N., McKenna S., Peticca-Harris A. (2011) Ethics and HRM: theoretical and conceptual analysis: an alternative approach to ethical HRM through the discourse and lived experiences of HR professionals. *Journal of Business Ethics*, vol. 111, pp. 97–108.
5. Dessler G. (2015) Human resource management (14th ed.). Saf-fro House, London, UK, pp. 10–17.

ВЛИЯНИЕ БИЗНЕС-ЭТИКИ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ МЕНЕДЖМЕНТА КОМПАНИИ

В настоящее время наблюдается растущий интерес к бизнес-этике, так как она стала важной необходимостью во всех бизнес-функциях организации, особенно в контексте рационального использования человеческих ресурсов. Человеческие ресурсы – одна из важнейших функций в компании для повышения производительности и получения конкурентного преимущества. Итак, методы управления человеческими ресурсами должны применяться на основе этических принципов, таких как справедливость, прозрачность и равные возможности. Это исследование направлено на определение степени приверженности бизнес-этике в рамках деятельности по управлению человеческими ресурсами компаний. Результаты исследования показали, что во всех практиках управления человеческими ресурсами существует высокая степень приверженности бизнес-этике в плане найма, отбора, обучения, оплаты труда и оценки работы сотрудников. Результаты также показали, что практика бизнес-этики влияет на все виды деятельности менеджмента человеческих ресурсов. В конце исследования разработан набор рекомендаций, которые, по нашему мнению, являются наиболее важными для достижения более высокого уровня приверженности бизнес-этике с целью улучшения менеджмента компании.

Ключевые слова: бизнес-этика, управление человеческими ресурсами, эффективность организации, компании, практика управления человеческими ресурсами.

INFLUENCE OF BUSINESS ETHICS ON THE EFFICIENCY OF COMPANY MANAGEMENT

This study aimed to determine the degree of adherence to business ethics within the human resource management activities of companies. It has become necessary to adhere to ethical behavior at the operational and management levels in all departments of the company, does not allow it to consider its interests from a materialistic point of view only in order to achieve profit. Thus, companies began to promote business ethics programs across various business functions, in particular in the context of human resources management. The results of the study showed that in all human resource management practices there is a high degree of adherence to business ethics in terms of hiring, selection, training, remuneration and performance evaluation of employees. Business ethics – is the employee's commitment to their responsibilities, respect for laws and regulations, respect for the values and customs of society, justice and impartiality, respect for time, secrecy, adherence to official instructions and hard work for the success of company management. Business ethics is based on two main pillars: a system of self-assessments related to a person's personality and experience, which is formed at age stages; and the system of social and moral values and traditions in society. Keeping due to the scientific extraction of scientists, we note that today, the question of characterizing the influence of business ethics on the personnel management system of an enterprise remains fully disclosed. The purpose of the study is to characterize the features of the impact of business ethics on the personnel management system of an enterprise. Business ethics has become a cornerstone in the development of a company, which is reflected in its reputation in society and its ability to achieve goals. Ethics has become part of the culture and ethics of the company, reflecting the status and ambition of the individual, as well as his adaptation to society, leading to social cohesion. The results also showed that the practice of business ethics affects all activities of human resource management. At the end of the study, a set of recommendations was developed that are most important for achieving a higher level of commitment to business ethics in order to improve company management.

Key words: business ethics, human resource management, organizational efficiency, companies, human resource management practice.

Коробка С.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З. Гжицького
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7521-6306>

Korobka Svitlana

Lviv National University of Veterinary Medicine and
Biotechnology named after S.Z. Gzhytsky

ВПЛИВ ЛОКДАУНУ НА ДІЯЛЬНІСТЬ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

У статті розглянуто вплив локдауну на діяльність малого підприємництва. Відзначено, що слово «локдаун» увійшло в топ-10 найбільш вживаних слів у світі. Визначено особливості впровадження локдауну в Україні та його вплив на діяльність малого підприємництва. Визначено основні проблеми, з якими зіткнулися малі підприємства у зв'язку із впровадженням локдауну. Найбільш чутливими до локдауну стали малі підприємства, які безпосередньо працюють із ретейлерами у сфері туризму, ресторанного, готельного бізнесу, організації подій, галузі розваг тощо. Акцентовано увагу на тому, що малі підприємства не тільки в Україні, а й у всьому світі опинилися в умовах сповільнення економічної активності та тотальної невизначеності. Відзначено, що для уникнення «напівзаходів» необхідно враховувати думку представників малого бізнесу та відстежувати їхні потреби і проблеми. Поступове відновлення малого підприємництва можливе за рахунок: підвищення ділової активності; впровадження програм підтримки з боку держави; зосередження на створенні повноцінного циклу виробництва готової продукції на теренах власної держави з одночасним стимулюванням внутрішнього ринку і, як наслідок, створенням нових робочих місць.

Ключові слова: карантин, локдаун, COVID-19, економічна криза, мале підприємництво, ретейлери, потенціал, державна підтримка.

Постановка проблеми. Економічна криза є зворотним боком глобалізації, які вводять світ у стан турбулентності. Чергова світова економічна криза накрила світ у супроводі пандемії COVID-19. Світові економісти намагаються спроектувати сценарії розвитку подій та визначити глибину і тривалість економічної кризи. Пандемія внесла свої корективи в економічні процеси у світі, набули популярності такі терміни, як «карантин» та «локдаун». Проте підприємців здебільшого цікавлять не глобальні макроекономічні тренди, а поточні справи виживання. Малі підприємства нині перебувають у найбільш складних ситуаціях, оскільки не мають достатньої кількості фінансових ресурсів, щоб залишатися «на плаву». Стає зрозумілим і очевидним, що наслідки для українських малих підприємств можуть привести до розвитку або занепаду.

Слово «локдаун» увійшло у топ-10 слів 2020 року та стало одним із найбільш вживаних у більшості країн світу і найбільшим страхом малого бізнесу. Саме слово «локдаун» англійського походження (*lockdown* – карантин, блокування, ізоляція) – це нагальний протокол дій, який забороняє людям вільно входити або залишати певну зону. Таке «блокування» або «карантин» використовується для захисту комп'ютерної системи або людей всередині об'єкта чи зони від загрози зовнішніх подій [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування та розвитку малого підприємництва в економіці України приділяється велика увага у вітчизняній економічній літературі. В. Білик, З. Варналій, К. Ващенко, В. Воротін, Л. Воротіна, В. Збарський, О. Дем'янчук, С. Реварчук та інші аналізують різні підходи до вирішення проблем функціонування малого підприємництва в сучасних ринкових умовах. Проте питанням впливу економічної кризи та локдауну на діяльність підприємств приділено недостатньо уваги.

Формування цілей статті. Мета статті – дослідження впливу локдауну на діяльність малого підприємства.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з пандемією коронавірусної хвороби в Україні було запроваджено два локдауни. Перший повний локдаун з березня до травня 2020 року пережили не всі малі підприємства, деякі стали банкрутами, інші ж втратили свої фінансові активи і були змушені звільняти працівників або відправляти у відпустку за власний рахунок. Другий локдаун, який припадає на січень 2021 року, може поглибити наявну економічну кризу і суттєво сповільнити відновлювальний потенціал української економіки.

З початком кризи і впровадженням локдауну експерти наголошували на тому, що через пандемію найбільше постраждає саме малий підприємець. Вес-

няний локдаун вже поділив власників бізнесу на дві групи: тих, які сподіваються на завершення карантину за 2–3 тижні, а також тих, які зрозуміли, що обмежувальні заходи – це надовго, і почали пристосовуватися до нових реалій в Україні та світі.

Відомо, що виживання малого підприємництва є важливою умовою для відновлення економіки країни після кризи, оскільки мале підприємництво є основою для регіонального розвитку, створює нові робочі місця та формує міцний середній клас. Тому виживання саме цього сектору економіки залишається важливим, оскільки він є вагомим джерелом податкових надходжень до бюджетів.

Найбільш чутливими до локдауну стали малі підприємства, які безпосередньо працюють із ретейлерами у сфері туризму, ресторанному, готельному бізнесі, організації подій, галузі розваг тощо. Наприклад, малі підприємства у сфері ресторанного бізнесу за рахунок доставки й роботи «на виніс» можуть компенсувати 10–15% від простою. Проте залишаються податки, орендна плата, а також безпосередньо операційний цикл ресторану (закупівля, заготовки), який має мати безперебійний характер. Пристосуватися до змін та розробити повністю нову бізнес-модель ресторану за таких умов неможливо.

Проблеми, з якими зіткнулися власники малого підприємництва у зв'язку з COVID-19, умовно можна згрупувати таким чином:

1) малі підприємства закриваються та залишаються з проблемами невизначеності сам на сам. Це особливо гостро для готелів, кафе, ресторанів та таких послуг, як оздоровлення, догляд, фітнес чи інші професійні послуги;

2) доступ до капіталу. Підприємці мають мати певну суму капіталу для утримання «на плаву», підтримки постачання, забезпечення співробітників необхідним для віддаленої роботи, а це потребує фінансових вкладень;

3) збалансування роботи з домашнім життям – це одна з найбільших проблем для власників малого бізнесу;

4) зростання кількості безробітних, оскільки власники вимушені звільняти працівників або скорочувати кількість відпрацьованого часу, що призводить до зниження доходів.

Якщо підприємці пристосувалися до умов першого локдауну, то під час впровадження другого основний удар отримають ретейлери як споживачі продукції малих підприємств. Зимовий локдаун породить чергову хвилю безробіття, що зумовить додатковий чинник соціально-економічної напруги серед мешканців країни. Заплановане зростання тарифів на тлі зниження ділової активності та зростання бідності може стати джерелом напруги у суспільстві.

Малі підприємства по всьому світі опинилися в умовах сповільнення економічної активності та тотальної невизначеності. Тож щоб допомогти представникам малого бізнесу пройти кризу з мінімальними втратами, уряди розвинених країн впрова-

джують програми підтримки. Державні програми підтримки варіюються, однак в їх основу закладені схожі методи щодо надання додаткової фінансової допомоги, запобігання безробіттю, зменшення податкового тиску тощо [1].

З боку українського уряду прийнято низку заходів, які максимально можливо скорочують фінансові зобов'язання малого підприємництва перед орендодавцями, державою, а також введено скасування штрафних санкцій за невиконання домовленостей із фінансовими-кредиторами та партнерами. Щоб запобігти тінізації економіки в довгостроковому та короткостроковому періоді, були значно збільшені ліміти для осіб-підприємців, які працюють за спрощеною системою оподаткування.

Впроваджені заходи допомогли лише частково. Тимчасове звільнення від нарахування і сплати єдиного соціального внеску допомогло заощадити лише мінімальні кошти, в межах 1000 грн. Також відтермінування виплати за кредитами не скасувало механізм накопичення відсотків. Виходить, що чим довше підприємці затягнуть із виплатами по кредиту, тим більшу суму вони повинні сплачувати потім [2].

На період карантину також не нараховуються штрафи за несплату комунальних послуг, а виплати за іпотечними кредитами були відтерміновані. Підприємства не в стані оплачувати рахунки, заробітну платню. Невчасне вирішення цієї проблеми веде до фінансового краху, скорочення штату. Проте борги населення та несплата за послуги можуть призвести до погіршення функціонування системоутворювальних державних компаній і навіть їхнього банкрутства.

Отже, хоча українська влада й переймається проблемами малого підприємництва, масштаби державної допомоги все ж є досить скромними. Для боротьби з наслідками коронавірусу державним бюджетом передбачено 97 млрд гривень, що становить 3% ВВП країни. У межах антикризової програми допомогу зможуть отримати люди, які втратили роботу через карантинні заходи. А серед малого бізнесу, згідно з опитуванням Асоціації, близько третини підприємств були вимушені зменшити кількість своїх працівників.

Варто усвідомлювати, що проблеми малого підприємництва не є тимчасовим явищем і не зникнуть із завершенням кризи. За наявної підтримки та оптимістичного настрою у малого бізнесу в Україні є шанси подолати кризову ситуацію, хоч і зі значними втратами, оскільки це має життєво важливе значення для їх відновлення.

Державна підтримка малого підприємництва має ґрунтуватися на таких складниках:

– дозволити ФОПам не платити ЄСВ, але і для юридичних осіб треба послабити податкове навантаження у Фонд оплати праці, або ж держава нехай тимчасово візьме на себе утримування (бодай часткове) вивільнених працівників;

– тим, хто закривається, за ініціативи держави надати безвідсоткові кредити, щоб вони змогли пережити цей період;

– надати податкові канікули, оскільки немає прибутку;

– компенсувати вартість робіт консультантів, які допомагають компанії знайти нову бізнес-модель і не закритись;

– підтримати тих, хто переходить в онлайн-режим;

– не допустити значної втрати робочих місць;

– зупинити нарахування будь-яких фінансових санкцій всім суб'єктам господарювання, які мають кредити в банківських та фінансових установах [1].

Більшість пунктів із списку вже намагалися реалізувати під час першого локдауну, але не все вдалося, тому нині особливо актуальним стає питання дотримання і виконання всіх пунктів, а також найголовніше – розроблення плану виплат компенсацій та допомоги бізнесу, як зробили це більшість країн.

Зі сторони бізнесу найголовнішим питанням залишається вжиття, а також упровадження необхідних антикризових заходів; пошук нових шляхів додаткового доходу; допомога уряду та вжиття можливих заходів для зменшення поширення коронавірусної інфекції серед своїх працівників та клієнтів; зменшення соціальних зв'язків; переведення своїх працівників та свого бізнесу в онлайн-режим. Тільки спільними зусиллями держави та бізнесу можна буде пережити цю пандемію та втримати економіку держави.

Економічна криза, викликана пандемією, призводить до відсутності інвестицій в економіку, адже відомо, що кредитні ресурси для бізнесу є одними із найдорожчих в світі, а для покриття державного боргу уряд потребуватиме значних внутрішніх та зовнішніх запозичень.

У 2021 році виникнуть ризики політики протекціонізму (уряди іноземних країн намагатимуться оптимізувати власне виробництво і залучати усі наявні внутрішні ресурси, що може позначитися на цінах на сировину). Це означатиме для України скорочення надходження іноземної валюти від продажу сировини. Сільське господарство може стати «рятівним колом», проте і тут потрібно враховувати природний фактор та врожайність.

Затримка у перемовинах із МВФ щодо надання чергового траншу-кредиту – ще один «спадок» від минулого року, який закладений в бюджеті нашої країни. Відсутність траншу має негативний вплив на інвесторів бізнесу та нестиме потенційну загрозу для стабільності національної валюти і, як наслідок, скорочуватиме золотовалютні запаси Нацбанку, сприятиме прогнозам щодо дефолту України.

Відновлення малого підприємництва в нашій країні можливе за рахунок таких факторів, як [5]:

– підтримка малого підприємництва шляхом продовження програми будівництва інфраструктурних об'єктів та залучення інвестицій через приватизацію державних підприємств;

– відновлення ділової активності, а також запуск нових урядових програм із кредитування малих підприємств, що може сприяти відновленню та зростанню економіки;

– відновлення світової економіки, що може сприяти поступовому зростанню попиту на сировину. Для нашої держави це може стати додатковим стимулом для відновлення та модернізації.

Водночас необхідно розуміти, що важливо зберегти малого підприємця. З цією метою на регіональних рівнях почали впроваджувати неформальні проекти – «купуй у малого підприємця». Ретейлери як кінцеві споживачі мають розуміти, що, купуючи у малого підприємця, ми тим самим його намагаємося підтримати і врятувати від банкрутства. Діючи таким чином, ми даємо шанс малому підприємцю вижити, а в перспективі – навіть можливість подальшого розвитку. Згідно з аналітичними прогнозами, якщо карантин триватиме ще декілька місяців, то близько половини малих підприємств взагалі перестануть функціонувати. Власники мають використати цей час для трансформації, займання нової ніші або взагалі закритися та розпочати щось нове.

Висновки. Закриття економіки, всеосяжне закриття підприємств і самоізоляція населення б'ють по підприємництву, насамперед малому, яке дуже вразливе і залежить від торгівлі і купівельної спроможності населення. Для того, щоби вони могли розвиватися, їм необхідні чіткі й зрозумілі правила гри, а також можливість нормально функціонувати (під патронажем уряду й за допомогою консалтингових структур) та доводити будь-яку свою ідею до реалізації.

Отже, сучасний кризовий стан дає можливість здійснити перевірку малого підприємництва, наскільки воно гнучке та ефективне в умовах турбулентності. Це також хороша перспектива для впровадження нових технологій, для виходу з кризи оновленими і з кращими якість організації та управління. Створення сприятливих передумов для оптимізації діяльності малого підприємництва в довгостроковій перспективі може допомогти українській економіці стати більш конкурентною. Щоправда, необхідно ще запровадити велику кількість реформ, особливо сфер, які стосуються спрощення ведення підприємництва, дотримання чинного законодавства, захисту прав приватної власності.

Список літератури:

1. Бізнес під час коронавірусу: як вижити в умовах карантину. URL: <https://inteltech.com.ua/uk/blogs/biznes-pid-chas-koronavirusu-yak-vyzhyty-v-umovah-karantynu> (дата звернення 10.01.2021).

2. Еро О. Як врятувати малий бізнес в умовах карантину? URL: <https://delo.ua/opinions/jak-vrjatuвати-malij-biznes-v-umovah-karantynu-367890/> (дата звернення 10.01.2021).

3. Константинова Т.В. Савченко Т.В. Особливості управління малим бізнесом в Україні. *Економіка та управління підприємствами*. 2020. № 40. С. 233–235. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct40-41> (дата звернення 10.01.2021).
4. Локдаун. Вільна енциклопедія “Вікіпедія”: URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Локдаун> (дата звернення 10.01.2021).
5. Радчук О. Хиткий баланс: як зміниться українська економіка у 2021 році URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/01/05/kolonka/aleksandr-radchuk/ekonomika/hytkyj-balans-yak-zminytsya-ukrayinska-ekonomika-2021-roczii> (дата звернення 10.01.2021).
6. Устьян О. Маркетинг у кризу. Вживання вимагає змін. URL: <https://zmist.pl.ua/blogs/marketing-u-krizu-vizhivannya-vimagaje-zmin> (дата звернення 10.01.2021).
7. Штогрін І. Вжити у карантин: як рятується малий і середній бізнес і чого очікує від держави. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/karantyn-biznes-zbytky-dergava/30523993.html> (дата звернення 10.01.2021).

References:

1. Biznes pid chas koronavirusu: yak vyzyhyty v umovakh karantynu [Business during the corona virus: how to survive in quarantine]. Available at: <https://inteltech.com.ua/uk/blogs/biznes-pid-chas-koronavirusu-yak-vyzyhyty-v-umovah-karantynu> (accessed 10 January 2021).
2. Ero O. Yak vriativaty maliy biznes v umovakh karantynu? [How to save small business in quarantine?]. Available at: <https://delo.ua/opinions/jak-vrjativati-malij-biznes-v-umovah-karantynu-367890> (accessed 10 January 2021).
3. Konstantynova T.V. Savchenko T.V. (2020) Osoblyvosti upravlinnia malym biznesom v Ukraini [Features of small business management in Ukraine.] *Економіка та управління підприємствами*, vol. 40, pp. 233–235. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct40-41> (accessed 10 January 2021).
4. Lokdaun. Vilna entsyklopediia “Vikipediia” [Lockdown. Free encyclopedia "Wikipedia]: Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Lokdaun> (accessed 10 January 2021).
5. Radchuk O. Khytkiy balans: yak zminytsia ukrayinska ekonomika u 2021 rotsi [A shaky balance: how the Ukrainian economy will change in 2021]. Available at: <https://www.slovoidilo.ua/2021/01/05/kolonka/aleksandr-radchuk/ekonomika/hytkyj-balans-yak-zminytsya-ukrayinska-ekonomika-2021-roczii> (accessed 10 January 2021).
6. Ustian O. Marketynh u kryzu. Vyzhyvannia vymahaie zmin [Marketing in crisis. Survival requires change]. Available at: <https://zmist.pl.ua/blogs/marketing-u-krizu-vizhivannya-vimagaje-zmin> (accessed 10 January 2021).
7. Shtohrin I. Vyzhyty u karantyn: yak riatiuietsia maliy i serednii biznes i choho ochikuie vid derzhavy [Survive in quarantine: how small and medium-sized businesses are saved and what they expect from the state]. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/karantyn-biznes-zbytky-dergava/30523993.html> (accessed 10 January 2021).

ВЛИЯНИЕ ЛОКДАУНА НА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

В статье рассмотрено влияние локдауна на деятельность малого предпринимательства. Отмечено, что слово «локдаун» вошло в топ-10 наиболее употребляемых слов в мире. Определены особенности внедрения локдауна в Украине и его влияние на деятельность малого предпринимательства. Выделены основные проблемы, с которыми столкнулись малые предприятия в связи с внедрением локдауна. Наиболее чувствительными к локдауну стали малые предприятия, которые непосредственно работают с ретейлерами в сфере туризма, ресторанном, гостиничном бизнесе, организации событий, отрасли развлечений и т. д. Акцентируется внимание на том, что малые предприятия не только в Украине, но и по всему миру оказались в условиях замедления экономической активности и полной неопределенности. Отмечено, что во избежание «полумер» необходимо учитывать мнение представителей малого бизнеса и отслеживать их потребности и проблемы. Постепенное восстановление малого предпринимательства возможно за счет: повышения деловой активности; внедрения программ поддержки со стороны государства; сосредоточения на создании полноценного цикла производства готовой продукции на территории собственного государства с одновременным стимулированием внутреннего рынка и, как следствие, созданием новых рабочих мест.

Ключевые слова: карантин, локдаун, COVID-19, экономический кризис, малое предпринимательство, ретейлеры, потенциал, государственная поддержка.

THE INFLUENCE OF LOCKDOWN ON THE ACTIVITIES OF SMALL ENTERPRISES

The article considers the impact of lockdown on small business. It is noted that the pandemic has made its adjustments to economic processes not only in the world but also in the economy of our country. Terms such as “quarantine” and “lockdown” have become popular. In order to protect the health of our citizens, two lockdowns were introduced in Ukraine, which, to an indirect extent, had a negative impact on the economic population. Small business owners are interested in current survival issues, because they are in the most difficult situation. It is becoming clear and obvious that a lockdown for Ukrainian small businesses can be both an impetus for development and its decline. As small business is the basis for regional development, creates new jobs and forms a strong middle class, the survival

of this sector of the economy remains important. The spring lockdown has already divided business owners into two groups, those who hope to complete the quarantine in 2–3 weeks, as well as those who understand that restrictive measures are a long time and have begun to adapt to new realities in Ukraine and around the world. The article also highlights the main problems faced by small businesses in connection with the introduction of lockdown, namely: rent for premises and equipment; failure of terms of delivery of finished goods, raw materials, accessories; relationships with banks; delays in the export of default by foreign partners. It is noted that if during the first lockdown entrepreneurs adapted to its condition, the second will have a negative impact on retailers as consumers of small businesses, and they are unable to influence them. It will cause another wave of unemployment, which will cause an additional factor of socio-economic tension among the population. An additional source of tension in society against the background of declining business activity and rising poverty may be the planned increase in tariffs. It was emphasized that the Ukrainian Government has taken a number of measures to prevent the shadowing of the economy in the short and long term, but the implemented measures have only partially helped. Because, the temporary exemption from accrual and payment of the single social contribution helped to save only minimal funds. The main components on which the state support of small business should take place are singled out. In particular, it is noted that the gradual recovery of small business is possible due to: increasing business activity; implementation of state support programs; focusing on creating a full cycle of production of finished products in their own country while stimulating the domestic market and as a consequence of creating new jobs.

Key words: *quarantine, lockdown, COVID-19, economic crisis, small business, retailers, potential, state support.*

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/71-1-9>

УДК 640.43

Чагайда А.О.

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи,
Державний університет «Житомирська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/000-0003-1826-9545>

Тарасюк Г.М.

доктор економічних наук, професор,
декан факультету бізнесу та сфери обслуговування,
Державний університет «Житомирська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5112-102X>

Соколовська І.О.

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри індустрії гостинності та сталого розвитку,
Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1826-9545>

Chahaida Andrii, Tarasiuk Halyna

Zhytomyr Polytechnic State University

Sokolovska Iryna

V.I. Vernadsky Taurida National University

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ НОВІТНІХ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ У ЗАКЛАДАХ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ

Згідно з дослідженнями останніх років, здоров'я людини на 50–60% залежить від харчування. Визначальним є вживання доступного та безпечного білку. У зв'язку зі зміною клімату необхідно шукати альтернативні тваринним джерела білку, подібні до натурального м'яса, але виробництво яких зменшить негативний вплив на навколишнє середовище. Важливість тваринного білку в раціоні встановлена провідними організаціями з охорони здоров'я світу, однак надмірне споживання тваринного м'яса може призводити до різних неінфекційних захворювань. Понад 50 компаній світу працюють над створенням культивованого м'яса, незважаючи на дані опитувань, що свідчать про неготовність споживати такого роду продукцію (харчова неохочість, культурні особливості), деякі з них мали успіх та досвід упровадження культивованого м'яса в закладах індустрії гостинності. Отже, новітні харчові продукти дадуть змогу наблизитися до вирішення проблеми забезпечення людей звичними харчовими продуктами та зменшити негативний вплив на навколишнє середовище.

Ключові слова: заклади індустрії гостинності, тваринний білок, культивоване м'ясо, здорове харчування, захист навколишнього середовища.

Постановка проблеми. Медичні та епідемічні дослідження вказують на взаємозв'язок харчування з найбільш поширеними неінфекційними хворобами, адже здоров'я людини лише на 5–10% визначається рівнем розвитку охорони здоров'я і на 50–60% залежить від способу харчування, при цьому визначальне значення для організму має забезпечення доступним і безпечним білком. Споживання продуктів тваринного походження, у тому числі м'яса, відіграє ключову роль у розвитку і функціонуванні мозку, особливо у дітей та осіб похилого віку.

Значна частина проблем, які стосуються біологічної небезпеки продуктів харчування, пов'язана з екологією і процесами на стадії вирощування тварин, тому часто як альтернативу розглядають вегетаріанські джерела

білку. Небажання скорочувати особисте споживання м'яса обґрунтовується як елемент раціонального харчування, тому більшість споживачів не готова до компромісів і продовжує віддавати перевагу продуктам тваринного походження через задоволення, пов'язане з їх уживанням, а також соціальні, особисті та культурні цінності. Розуміння зв'язку між споживанням м'яса і зміною клімату викликає необхідність у створенні альтернативних білкових продуктів, що за своєю структурою і смаком мають бути повністю подібними до натурального м'яса, але виробництво яких зменшить негативний вплив на екологію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати узагальнень групи дослідників показують, що через кумулятивні втрати частка загальної світової

сільськогосподарської продукції, що споживається в їжу, у перерахунку на суху біомасу становить лише 6% (найвищий рівень утрат сільськогосподарської продукції пов'язаний із тваринництвом). Зменшення споживання продуктів тваринного походження до рівня, близького до потреб у поживних речовинах, відкриває значний потенціал для стійкого підвищення продовольчої безпеки зростаючого населення світу [1]. Дж. Пур і Т. Немечек зазначають складність узагальнення впливу виробництва харчових продуктів на навколишнє середовище, адже мільйони різних господарств та підприємств мають різну ефективність. На думку дослідників, новим доказом важливості зміни режиму харчування є заміна продуктів тваринного походження на овочі, що зменшить негативний вплив на навколишнє середовище [2]. Л. Себек і Е. Темме звертають увагу на занадто великий вплив споживання тваринного білка на загальну стійкість системи, а якщо врахувати, що не все остаточно буде використано для харчування, то кількість витраченого рослинного білка для останніх трьох категорій зростає майже у два рази [3].

На думку М. Спрингманна, сучасні дослідження виявили ймовірну подвійну користь для здоров'я і навколишнього середовища від скорочення частки продуктів тваринного походження в раціоні людини, що може знизити глобальну смертність і викиди парникових газів [4]. Більш високий ризик ішемічної хвороби серця пов'язують зі споживанням червоного м'яса, а заміна його у раціоні харчування на високоякісну рослинну білкову їжу, таку як горіхи, бобові та соя, знижує ризик хвороби [5]. Одним зі способів вирішення багатьох етичних і екологічних проблем є комерціалізація технології культивування м'яса, яке вирощується *in vitro* з клітин тварин [6–8]. Протириччя споживачів у відношенні до м'яса *in vitro*, на думку О. Хоккетта, полягає у тому, що, з одного боку, люди довіряють ученим, але з іншого – люди також висловлюють стурбованість та невпевненість у тому, що штучне м'ясо буде смачним, безпечним і досить корисним [9]. Споживачі не готові до компромісів, і навіть якщо новий метод виробництва є більш безпечним, відсутність природності знижує прийнятність ризику (клієнти покладаються на інформацію, що призведе до упереджених суджень і рішень) [10].

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення можливих шляхів поліпшення стану довкілля і здоров'я людей за рахунок свідомого споживання продуктів, багатих на білкові речовини. Дослідження спрямоване на аналіз сучасного стану створення альтернативних білкових продуктів, що мають хімічний склад і органолептичні властивості, подібні до натурального м'яса. та можливе використання їх у виробництві харчової продукції в закладах індустрії гостинності.

Виклад основного матеріалу. Епідемія ожиріння – одна з найсерйозніших проблем сучасного світу, яку системи охорони здоров'я намагаються вирішити шляхом зміни моделей споживання жирів і вуглево-

дів, при цьому роль білка значною мірою ігнорується. Це пояснюється тим, що білок є джерелом приблизно 15% енергії, і його споживання залишається практично постійним усередині і між групами населення. Однак дослідження гіпотези про білок як головний визначальний чинник раціону харчування вказує не на значимість його калорій, а у використанні як важелю впливу – на обсяг споживання їжі [11]. Дослідження щодо ієрархії рівня насичення енергетичними макроелементами (жир, вуглеводи, білок), проведені наприкінці XX ст., дали можливість стверджувати, що тільки білок має різний короточасний ефект насичення, і після попереднього навантаження білком людина відчуває менше почуття голоду під час основного прийому їжі [12]. Найбільш відомою є дієта, запропонована лікарем П. Дюканом (Pierre Dukan), суть якої полягає у споживанні максимальної кількості білка. П. Дюкан стверджує, що для нормалізації ваги необхідно включати в раціон велику кількість білка, який через свою низьку калорійність змушує організм використовувати на перетравлення більше енергії, ніж під час споживання вуглеводів. Ця дієта базується на відсутності вуглеводів і споживанні в необмеженій кількості 100 видів натуральних продуктів, з яких 72 тваринного походження, а інші – рослинного [13]. Збільшення білка в раціоні викликає таке насичення, що згодом веде до зниження калорійності раціону, чого не можна сказати про інші макронутриєнти.

Персоналізація харчування враховує певні особливості людини і пропонує дієти для лікування вже існуючих хвороб, а рекомендації для здорових із медичного погляду людей мають включати не лише ідеальний за індивідуальними потребами раціон, а й складатися зі смачних і зовні привабливих страв [14]. У США та інших країнах із високим рівнем доходів рівень споживання м'яса і насичених жирів значно перевищує потреби у харчуванні і сприяє зростанню кількості хронічних захворювань, таких як серцево-судинні, цукровий діабет і деякі види раку. Заможні громадяни в країнах із середнім і низьким рівнями доходів також переходять на аналогічні дієти з високим вмістом м'яса і все частіше страждають від цих хронічних захворювань [15; 16]. Управління із санітарного нагляду за якістю харчових продуктів і медикаментів США в 2018 р. провело загальнонаціональне опитування з метою визначення сприйняття громадянами здорової їжі. Споживачі обґрунтовували корисність по низці різних параметрів або чинників, пов'язаних із тваринним походженням, зберіганням та свіжістю/обробкою. Що ж стосується окремих поживних речовин, то сприйняття корисності продукту, як правило, знижується за вмістом жиру, натрію і вуглеводів в їжі і збільшується за зростання вмісту білка (лише близько 2% респондентів оцінили високий вміст жирів і низький вміст вуглеводів як найбільш корисну для здоров'я комбінацію) [17].

Розширення знань про обмін білку в організмі змінює уявлення про його потреби організмом людини: згідно з рекомендаціями Академії наук, добові потреби

в білку в США зменшилися з 120 г до 56 г для чоловіків і 44 г для жінок, а європейське відділення ВООЗ розробило межі забезпечення організму людини харчовими речовинами, де частка енергії від білку має становити не більше 10–12% [18]. Добова потреба дорослого населення України в білках залежить від статі, фізичної активності та вікової групи. Якщо для чоловіків віком від 18 до 29 років із найнижчим коефіцієнтом фізичної активності (1,4) добові потреби у білку становлять 80 г (у т. ч. 40 г тваринних білків), то для п'ятої групи (коефіцієнт фізичної активності 2,5) ці потреби у білку зростають до 117 г (у т. ч. 58,5 г тваринних білків). Аналогічно зростають потреби у білку для жінок 18–29 років за збільшення коефіцієнта фізичної активності з 1,4 (добова потреба – 61 г, у т. ч. 30 – тваринні) до 2,2 (добова потреба – 87 г, у т. ч. 46 – тваринні) [19]. Таким чином, норми фізіологічних потреб населення України передбачають, що людині щоденно необхідно споживати близько 50% білків тваринного походження від їх загальної кількості.

Дослідження фактичного раціону харчування населення України, проведене у 2010 р., засвідчило виражений дисбаланс за основними групами продуктів: надмірне споживання (на 20,7%) висококалорійних вуглеводмістких продуктів (хлібобулочні, борошняні, макаронні вироби) та значний дефіцит продуктів, що забезпечують біологічну повноцінність їжі (м'яса і м'ясопродуктів – на 33,1%, молочних продуктів – на 36,83%, риби та рибопродуктів – на 24,8%, яєць – на 28,4%) [20]. Для більш повного розуміння сучасного стану харчування молоді було проведено анкетування респондентів вікової групи від 18 до 29 років (23 юнаки і 49 дівчат). Основними порушеннями режиму харчування є зменшення кількості та нерегулярність прийому їжі: 37,5% респондентів відзначили, що взагалі мають менше трьох прийомів їжі на день. Під час сніданку та обіду основний раціон становлять вироби з високим вмістом вуглеводів, а м'ясні та жирні страви споживають на вечерю, тобто основну кількість калорій організм отримує у вечірній час. Загалом до раціону входить незначна частина овочів, а фрукти нерегулярно використовуються для перекусів. Такий режим харчування молоді має негативний вплив на стан здоров'я та потребує відповідного коригування. Разом із тим молодь більш охоче ставиться до експериментів із харчовими продуктами та готова до вживання нових інгредієнтів, одним із яких може бути культивоване м'ясо.

Багато проблем, пов'язаних із виробництвом м'яса, може вирішити продукт, отриманий шляхом вирощування клітин тварин, а не самих тварин. Тканинна інженерія – це перспективна платформа для створення м'яса у контрольованому середовищі, де чисті м'ясні каркаси повинні бути створені з істотних біоматеріалів й імітувати сполучні тканини м'язів. Ці умови вимагають зміни параметрів оптимізації з наданням більшої уваги недорогим біоматеріалам, що не містять клітин тварин, тканинної інженерії внутрішньом'язового жиру і методам аналізу з головною увагою до показни-

ків харчової цінності й органолептичних властивостей [21]. Біологічні і токсикологічні науки на основі найважливіших наукових і технічних досягнень здатні оцінити можливі небезпеки для людини та застосовують нові інструменти, які дають змогу краще зрозуміти механізми, що призводять до побічних ефектів, моделювати більш точні прогнози біологічних реакцій і, таким чином, допомагають установити причинно-наслідковий зв'язок [22].

У сфері культивування м'яса існує загальний консенсус у тому, що культивоване м'ясо – це м'ясо в тому вигляді, в якому ми його знаємо завжди, хоча воно виробляється іншими способами і розроблено з альтруїстичними, соціальними та екологічними перевагами, при цьому найкращим терміном є «вирощене м'ясо» або «чисте м'ясо». Однак термінологічні значення створюються колегіально і вживане у галузі не обов'язково буде визнане і не змінене суспільством. Незважаючи на сучасний контекст глобальних переломних моментів, а також зростаючий попит на продукти тваринного походження, які явно створюють серйозні проблеми для існуючих методів виробництва м'яса, необхідно проявляти обережність для визнання системного характеру цих проблем і не розглядати культивування м'яса як єдино можливий варіант рішення [23]. Культивоване м'ясо може стати більш екологічно чистою альтернативою звичайному м'ясу, однак, окрім технологічних проблем, серйозною перешкодою для впровадження є неприйняття його споживачами через сприйняття як неприродне. Більше того, інформування потенційних споживачів про особливості методу виробництва культивованого м'яса та його переваги має парадоксальний зворотний ефект і збільшення визнання традиційного м'яса [24]. Під час аналізу чотирьох тверджень (чисте м'ясо є природним; споживання звичайного м'яса неприродне; натуральність неважлива або підкреслює переваги чистого м'яса; не доцільно зважати на природність продукту) вплив на посилення деяких критеріїв прийняття м'яса *in vitro* споживачами мало лише повідомлення про неприродність споживання звичайного м'яса [25]. Проведені дослідження в десяти країнах (Австралія, Китай, Англія, Франція, Німеччина, Мексика, Південна Африка, Іспанія, Швеція і США) свідчать про існування великих культурних відмінностей щодо прийняття культивованого м'яса, при цьому французькі споживачі сприйняли ідею із заміною звичайного м'яса більш негативно ($M = 37,9$), ніж споживачі у всіх інших країнах: Німеччина ($M = 44,9$) і США ($M = 45,8$) мають відносно низьку прийнятність культивованого м'яса порівняно з Мексикою ($M = 56,3$), Південною Африкою ($M = 52,6$), Англією ($M = 52,0$) і Іспанією ($M = 50,1$). Також споживачі Франції ($M = 27,0$), Швеції ($M = 28,8$), Німеччини ($M = 29,7$), Китаю ($M = 30,1$) та Іспанії ($M = 32,2$) визнали культивоване м'ясо найбільш штучним [26].

Ставлення молоді до культивованого м'яса в Україні, визначене шляхом опитування, указує на мінімальне бажання скуштувати вироби із цього продукту (рис. 1).

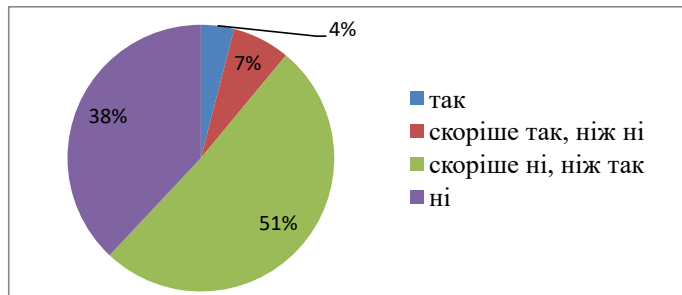

Рис. 1. Готовність респондентів скуштувати ферментоване м'ясо

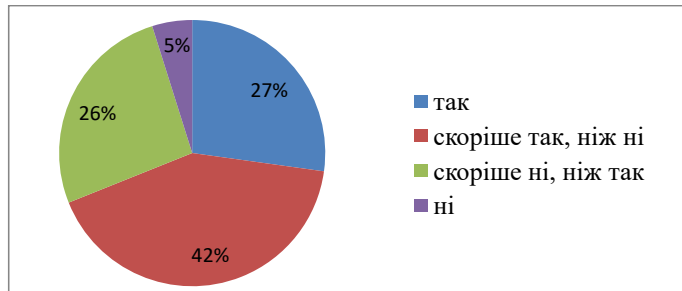

Рис. 2. Довіра респондентів до органів державного контролю у сфері харчової промисловості

Для визначення такої риси особистості, як харчова неофобія, що пов'язана із захистом людей від уживання невідомих продуктів, які можуть бути потенційно токсичними, було використано шкалу готовності респондентів скуштувати нові і незнайомі продукти, запропоновану П. Плінером (P. Pliner) і К. Хобденом (K. Hobden) [27]. Шкала харчової неофобії (FNS) складається з 10 пунктів, які були виміряні з використанням 7-бальної шкали Лайкерта (1 – категорично не згоден, 2 – помірно не згоден, 3 – злегка не згоден, 4 – ані згоден, ані не згоден, 5 – незначно згоден, 6 – помірно згоден, 7 – повністю згоден).

Отримані дані (табл. 1) свідчать про у цілому нейтральне ставлення респондентів до споживання нових та екзотичних харчових продуктів, що зумовлено обізнаністю в іноземних гастрономічних уподобаннях. Високі особисті бали частини учасників опитування означають перешкоду у споживанні певних продуктів,

а також несприйняття нових страв. Із точки зору респондентів, технології культивування м'яса знаходяться ще на початковому етапі промислових випробувань, що створює проблеми у сприйнятті цього продукту потенційними споживачами. У цьому контексті значний вплив на соціум має апетитна назва, яка повинна заохочувати клієнтів до придбання і передбачуваного задоволення від продукту. Нинішній науковий і технологічний стан вирішення проблеми промислового виробництва дає змогу організувати лише дрібносерійне виробництво, що утримує собівартість продукції на достатньо високому рівні. Іншим вагомим чинником для прийняття рішення споживачами стосовно нових видів харчових продуктів є довіра до органів державного контролю у сфері харчової промисловості (рис. 2), адже безпечність є основним пріоритетом для потенційних клієнтів.

Нині понад 50 компаній світу працюють над створенням культивованого м'яса, але найбільших успіхів досягли біотехнологічні стартапи: Memphis Meats (США), що працює над виробництвом яловичини і свинини; Perfect Foods (США) – виробництво лабораторних молочних продуктів; Mosa Meat (Нідерланди) – створили перший гамбургер in vitro; SuperMeat (Ізраїль) – вирощування культивованої курячої печінки. Отримана цими стартапами продукція вже використовується у різноманітних мережах фастфудів, а згаданий раніше стартап SuperMeat відкрив у безпосередній близькості від лабораторії у передмісті Тель-Авіва ресторан The Chicken, в якому подають куряче м'ясо, вирощене в лабораторних умовах із живих клітин (для просування на ринок м'ясо пропонують скуштувати безкоштовно, якщо клієнт залишить відгук у соціальних мережах про продукт). У найближчі кілька років культивоване м'ясо стане загальнодоступним і буде все більше використовуватись для приготування страв у закладах гостинності, тож компанії розраховують, що в першу чергу споживачі звичайних природних продуктів почнуть надавати перевагу їхній продукції.

Висновки. Пошук та запровадження технологій із заміни тваринництва на культивування м'яса, подібного до натурального за органолептичними і фізико-

Таблиця 1

Шкала харчової неофобії (FNS)

№	Питання	М	SD
1.	Я постійно куштую нові і різні продукти	3,5	±1,8
2.	Я не довіряю новим продуктам	2,8	±1,3
3.	Якщо я не знаю, що в їжі, то не буду її куштувати	3,6	±2,1
4.	Мені подобається їжа з різних країн	2,7	±1,3
5.	Етнічна їжа виглядає занадто дивно, щоб її можна було їсти	2,9	±1,4
6.	На званих обідах спробую нову їжу	3,1	±1,7
7.	Я боюся куштувати те, чого ніколи раніше не їв	2,3	±1,1
8.	Я дуже перебірливий в їжі, яку буду вживати	4,1	±2,0
9.	Я буду їсти майже все	3,3	±1,9
10.	Я люблю відвідувати нові етнічні заклади харчування	2,7	±1,4

хімічними показниками, дадуть змогу наблизитися до вирішення проблеми забезпечення людей звичними харчовими продуктами та стабілізувати ціни на них, а також значно зменшити вплив на навколишнє середовище. Зі зменшенням собівартості тенденція вико-

ристання культивованих харчових продуктів у закладах гостинності посилюватиметься з кожним роком, але більшість споживачів хоче робити свідомий вибір не лише серед дешевих продуктів, а й з урахуванням їх різноманітності та користі для здоров'я.

Список літератури:

- Alexander P., Brown C., Arneith A., Finnigan J., Moran D., Rounsevell M.D.A. Losses, inefficiencies and waste in the global food system. *Agricultural Systems*. 2017. Vol. 153. P. 190–200.
- Poore J., Nemecek T. Reducing food's environmental impacts through producers and consumers. *Science*. 2018. Vol. 360. Issue 6392. P. 987–992.
- Sebek L.B.J., Temme E.H.M. De humane eiwitbehoefte en eiwitconsumptie en de omzetting van plantaardig eiwit naar dierlijk eiwit. Human protein requirements and protein intake and the conversion of vegetable protein into animal protein. Lelystad : Animal Sciences Group, Wageningen UR, 2009. 19 p.
- Springmann M., Godfray H.C.J., Rayner M., Scarborough P. Analysis and valuation of the health and climate change cobenefits of dietary change. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. 2016. Vol. 113. Issue 15. P. 4146–4151.
- Al-Shaar L., Satija A., Wang D.D., Rimm E.B., Smith-Warner S.A., Stampfer M.J., Hu F.B., Willett W.C. Red meat intake and risk of coronary heart disease among US men: prospective cohort study. *The British Medical Journal*. 2020. Vol. 371. DOI: 10.1136/bmj.m4141.
- Bryant C., Barnett J. Consumer acceptance of cultured meat: A systematic review. *Meat Science*. 2018. Vol. 143. P. 8–17
- Rubio N.R., Xiang N., Kaplan D.L. Plant-based and cell-based approaches to meat production. *Nature Communications*. 2020. Vol. 11(1). P. 6276. DOI: 10.1038/s41467-020-20061-y.
- Faustman C., Hamernik D., Looper M., Zinn S.A. Cell-based meat: the need to assess holistically. *Journal of Animal Science*. 2020. Vol. 98. Issue 8. Skaa177. DOI: 10.1093/jas/skaa177.
- Hocquette A., Lambert C., Siquin C., Peterolf L., Wagner Z., Bonny S. P F, Lebert A., Hocquette J.F. Educated consumers don't believe artificial meat is the solution to the problems with the meat industry. *Journal of Integrative Agriculture*. 2015. Vol. 14. Issue 2. P. 273–284.
- Siegrist M., Sütterlin B. Importance of perceived naturalness for acceptance of food additives and cultured meat. *Appetite*. 2017. Vol. 113. P. 320–326.
- Simpson S.J., Raubenheimer D. Obesity: the protein leverage hypothesis. *Obesity Reviews*. 2005. № 6. P. 133–142.
- Poppitt S.D. et al. Short-term effects of macronutrient preloads on appetite and energy intake in lean women. *Physiology and Behavior*. 1998. № 64. P. 279–285.
- Дюкан П. Я не умею худеть. Москва : Эксмо, 2011. 320 с.
- Тарасюк Г.М., Чагайда А.О., Соколовська І.О. Розвиток wellness-індустрії в закладах гостинності на основі використання потенціалу інтелектуальних послуг. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія «Економіка і управління»*. 2020. Т. 31 (70). № 5. С. 71–76.
- Walker P., Rhubarb-Berg P., McKenzie S., Kelling K., Lawrence R.S. Public health implications of meat production and consumption. *Public Health Nutrition*. 2005. Vol. 8. Issue 4. P. 348–356.
- Micha R., Wallace S.K., Mozaffarian D. Red and processed meat consumption and risk of incident coronary heart disease, stroke, and diabetes mellitus. *Circulation*. 2010. Vol. 121. Issue 21. P. 2271–2283.
- Lusk J.L. Consumer beliefs about healthy foods and diets. *PLoS One*. 2019. Vol. 14(10). DOI: 10.1371/journal.pone.0223098.
- Смоляр В.І. Формула раціонального харчування. *Проблеми харчування*. 2013. № 1 (38). С. 5–9.
- Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 03.09.2017 № 1073. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-17#Text>.
- Гігієнічні аспекти харчування населення України / В.І. Ципріян та ін. *Медична наука України*. 2010. № 1. С. 76–83.
- Ben-Arye T., Levenberg S. Tissue Engineering for Clean Meat Production. *Front. Sustain. Food Syst.* 18 June 2019. DOI: 10.3389/fsufs.2019.00046.
- Lanzoni A., Castoldi A.F., Kass G.E., Terron A. Advancing human health risk assessment. *EFSA Journal*. 2019. Vol. 17. Issue S1. Special Issue: Proceedings of the Third EFSA Scientific Conference: Science, Food and Society. DOI: 10.2903/j.efsa.2019.e170712.
- Stephens N., Di Silvio L., Dunsford I., Ellis M., Glencross A., Sexton A. Bringing cultured meat to market: Technical, socio-political, and regulatory challenges in cellular agriculture. *Trends in Food Science & Technology*. 2018. Vol. 78. P. 155–166. DOI: 10.1016/j.tifs.2018.04.010.
- Siegrist M., Sütterlin B., Hartmann C. Perceived naturalness and evoked disgust influence acceptance of cultured meat. *Meat Science*. 2018. Vol. 139. P. 213–219.

25. Bryant C.J., Anderson J.E., Asher K.E., Green C., Gasteratos K. Strategies for overcoming aversion to unnaturalness: The case of clean meat. *Meat Science*. 2019. Vol. 154. P. 37–45.
26. Siegrist M., Hartmann C. Perceived naturalness, disgust, trust and food neophobia as predictors of cultured meat acceptance in ten countries. *Appetite*. 2020. Vol. 155. DOI: 10.1016/j.appet.2020.104814.
27. Pliner P., K. Hobden Development of a scale to measure the trait of food neophobia in humans. *Appetite*. 1992. Vol. 19(2). P. 105–120.

References:

1. Alexander P., Brown C., Arneith A., Finnigan J., Moran D., Rounsevell M.D.A. (2017) Losses, inefficiencies and waste in the global food system. *Agricultural Systems*, vol. 153, pp. 190–200.
2. Poore J., Nemecek T. (2018) Reducing food's environmental impacts through producers and consumers. *Science*, vol. 36, issue 6392, pp. 987–992.
3. Sebek L.B.J., Temme E.H.M. (2009) De humane eiwitbehoefte en eiwitconsumptie en de omzetting van plantaardig eiwit naar dierlijk eiwit. Human protein requirements and protein intake and the conversion of vegetable protein into animal protein. Lelystad: Animal Sciences Group, Wageningen UR. 19 p.
4. Springmann M., Godfray H.C.J., Rayner M., Scarborough P. (2016) Analysis and valuation of the health and climate change cobenefits of dietary change. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, vol. 113, issue 15, pp. 4146–4151.
5. Al-Shaar L., Satija A., Wang D.D., Rimm E.B., Smith-Warner S.A., Stampfer M.J., Hu F.B., Willett W.C. (2020) Red meat intake and risk of coronary heart disease among US men: prospective cohort study. *The British Medical Journal*, vol.371. DOI: 10.1136/bmj.m4141.
6. Bryant C., Barnett J. (2018) Consumer acceptance of cultured meat: A systematic review. *Meat Science*, vol. 143, pp. 8–17.
7. Rubio N.R., Xiang N., Kaplan D.L. (2020) Plant-based and cell-based approaches to meat production. *Nature Communications*, vol. 11 (1), 6276 p. DOI: 10.1038/s41467-020-20061-y.
8. Faustman C., Hamernik D., Looper M., Zinn S.A. (2020) Cell-based meat: the need to assess holistically. *Journal of Animal Science*, vol. 98, issue 8, skaa177. DOI: 10.1093/jas/skaa177.
9. Hocquette A., Lambert C., Siquin C., Peterolf L., Wagner Z., Bonny S.P.F, Lebert A., Hocquette J.F. (2015) Educated consumers don't believe artificial meat is the solution to the problems with the meat industry. *Journal of Integrative Agriculture*, vol. 14, issue2, pp. 273–284.
10. Siegrist M., Sütterlin B. (2017) Importance of perceived naturalness for acceptance of food additives and cultured meat. *Appetite*, vol. 113, pp. 320–326.
11. Simpson S.J., Raubenheimer D. (2005) Obesity: the protein leverage hypothesis. *Obesity Reviews*, no. 6, pp. 133–142.
12. S.D. Poppitt [et al.] (1998) Short-term effects of macronutrient preloads on appetite and energy intake in lean women. *Physiology and Behavior*, no. 64, pp. 279–285.
13. Ducan P. (2011) *Ia ne umeyu khudet'* [I can't lose weight]. Moscow: Eksmo. 320 p.
14. Tarasiuk G., Chahaida A., Sokolovska I. (2020) Rozvytok wellnes-industrii v zakladakh hostynnosti na osnovi vykorystannia potentsialu intelektual'nykh poslug. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskogo. Seria: Ekonomika i upravlinnia. [Development of the wellness industry in hospitality institutions based on the use of the potential of intellectual services. Scientific notes of V.I. Vernadsky TNU. Series: Economics and Management], vol 31(70), no. 5, pp.71-76.
15. Walker P., Rhubarth-Berg P., McKenzie S., Kelling K., Lawrence Public R.S. (2005) Health implications of meat production and consumption. *Public Health Nutrition*, vol. 8, issue 4, pp. 348-356.
16. Micha R., Wallace S.K., Mozaffarian D. (2010) Red and processed meat consumption and risk of incident coronary heart disease, stroke, and diabetes mellitus. *Circulation*, vol. 121, issue 21, pp. 2271–2283.
17. Lusk J.L. (2019) Consumer beliefs about healthy foods and diets. *PLoS One*, vol. 14 (10). DOI: 10.1371/journal.pone.0223098.
18. Smoliar V. (2013) Formula ratsionalnogo kharchuvannia [Balance nutrition formula]. *Nutrition problems*, no. 1 (38), pp. 5–9.
19. Pro zatverdzhennia Norm fiziologichnykh potreb naselennia Ukrainy v osnovnykh kharchovykh rechovynakh i enerhii : nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 03.09.2017 r. № 1073 [About the statement of Norms of physiological needs of the population of Ukraine in the basic nutrients and energy: the order of the Ministry of Health of Ukraine from 03.09.2017 y. № 1073]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-17#Text>.
20. Tsypraiian V.I., Velyka N.V., Anistratenko T.I., Bankovska N.V. (2010) Hihienichni aspekty kharchuvannia naselennia Ukrainy Medychna nauka [Hygienic aspects of nutrition of the population of Ukraine]. *Medical science of Ukraine*, no. 1, pp. 76–83.
21. Ben-Arye T., Levenberg S. (2019) Tissue Engineering for Clean Meat Production. *Front. Sustain. Food Syst.* DOI: 10.3389/fsufs.2019.00046
22. Lanzoni A., Castoldi A.F., Kass G.E., Terron A. (2019) Advancing human health risk assessment. *EFSA Journal*. Volume 17. Issue S1. Special Issue: Proceedings of the Third EFSA Scientific Conference: Science, Food and Society. DOI: 10.2903 / j.efsa.2019.e170712.
23. Stephens N., Di Silvio L., Dunsford I., Ellis M., Glencross A., Sexton A. (2018) Bringing cultured meat to market: Technical, socio-political, and regulatory challenges in cellular agriculture. *Trends in Food Science & Technology*, vol. 78, pp. 155–166. DOI: 10.1016/j.tifs.2018.04.010.

24. Siegrist M., Sütterlin B., Hartmann C. (2018) Perceived naturalness and evoked disgust influence acceptance of cultured meat. *Meat Science*, vol. 139, pp. 213–219.
25. Bryant C.J., Anderson J.E., Asher K.E., Green C., Gasteratos K. (2019) Strategies for overcoming aversion to unnaturalness: The case of clean meat. *Meat Science*, vol. 154, pp. 37–45.
26. Siegrist M., Hartmann C. (2020) Perceived naturalness, disgust, trust and food neophobia as predictors of cultured meat acceptance in ten countries. *Appetite*, vol. 155. DOI: 10.1016/j.appet.2020.104814.
27. Pliner P., Hobden K. (1992) Development of a scale to measure the trait of food neophobia in humans. *Appetite*, vol. 19 (2), pp. 105–120.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ НОВЕЙШИХ ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ В ЗАВЕДЕНИЯХ ИНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА

Согласно исследованиям последних лет, здоровье человека на 50–60% зависит от питания. Определяющим является употребление доступного и безопасного белка. В связи с изменением климата необходимо искать альтернативные животным источники белка, подобные натуральному мясу, но производство которых уменьшит негативное воздействие на окружающую среду. Важность животного белка в рационе установлена ведущими организациями здравоохранения мира, однако чрезмерное потребление животного мяса может приводить к различным неинфекционным заболеваниям. Более 50 компаний мира работают над созданием культивированного мяса, несмотря на данные опросов, свидетельствующие о неготовности потреблять такую продукцию (пищевая неофобия, культурные особенности), некоторые из них имели успех и опыт внедрения культивируемого мяса в заведениях индустрии гостеприимства. Так, новейшие пищевые продукты позволят приблизиться к решению проблемы обеспечения людей привычными продуктами и уменьшить негативное воздействие на окружающую среду.

Ключевые слова: заведения индустрии гостеприимства, животный белок, культивированное мясо, здоровое питание, защита окружающей среды.

DEVELOPMENT TRENDS AND PROSPECTS FOR THE INTRODUCTION OF THE NEWEST FOOD PRODUCTS IN THE INSTITUTIONS OF THE HOSPITALITY INDUSTRY

According to recent studies, human health is heavily dependent (50–60%) on nutrition. Eating affordable and safe protein is crucial. Due to climate change, it is necessary to look for alternative sources of protein to animals, similar to natural meat which production will reduce the negative impact on the environment. The importance of animal protein in the diet established by leading health organizations in the world, but excessive consumption of animal meat can lead to various diseases. The obesity epidemic is one of the most serious problems in the modern world, which health systems are trying to solve by changing the patterns of fat and carbohydrate consumption, while the role of protein is ignored. In high-income countries, the consumption of meat and saturated fats significantly exceeds the nutritional needs and contributes to the growth of chronic diseases such as cardiovascular disease, diabetes and some cancers. Switching to more plant-based diets that meet standard dietary guidelines can reduce global mortality and food-related greenhouse gas emissions. One way to solve many ethical and environmental problems is to commercialize the technology of cultivating meat grown in vitro from animal cells. In the field of meat cultivation, there is a general consensus that farmed meat is meat as we always know it, although it is produced in other ways and developed with altruistic, social and environmental benefits, while the best term is "grown meat" or "pure meat". Today, more than 50 companies in the world are working on the creation of cultured meat, despite the survey data indicating that they are not ready to consume such products (food neophobia, cultural features). According to the respondents, meat cultivation technologies are still at the initial stage of industrial testing which creates problems in the perception of this product by potential consumers. However today some of them have had success and experience in introducing cultured meat in the hospitality industry. Thus, the newest food products will make it possible to get closer to solving the problem of providing people with familiar products, as well as to reduce the negative impact on the environment.

Key words: hospitality industry, animal protein, cultivated meat, healthy nutrition, environment protection.

5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/71-1-10>

УДК: 332.1; 338.2

Костецька І.І.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та менеджменту,
Карпатський інститут підприємництва Університету «Україна»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5340-0145>

Стрільчук Р.М.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та управління бізнесом,
Рівненський державний гуманітарний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9287-5351>

Kostetska Iryna

Carpathian Institute of Entrepreneurship, University of Ukraine

Strilchuk Ruslan

Rivne State University of Humanities

КООПЕРАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ: ПРИКЛАДИ ПОЛЬЩІ

Статтю присвячено вивченню діяльності польських сільськогосподарських кооперативів, які є вагомим складником розвитку сільських територій. Наведено аналітичні дані щодо їх кількості, розмірів та залучених членів. Розглянуто процес часткової трансформації сільського господарства Польщі до вимог Спільної аграрної політики після вступу Польщі до Європейського Союзу і його переваги. Проведено аналіз програм сприяння і розвитку сільського господарства в Польщі, зокрема «Polska Smakuje» і «Poznaj Dobrą Żywność», які розроблені і підтримуються Міністерством сільського господарства та розвитку сільських територій Польщі. Сформовано висновки і внесено пропозиції для імплементації польського досвіду в Україні. Це є важливим питанням після завершення реформи децентралізації для забезпечення розвитку сільських територій у нашій країні.

Ключові слова: кооперація, сільськогосподарські кооперативи, сільські території, польський досвід, розвиток.

Постановка проблеми. Трансформація аграрного сектору в Україні зумовлює необхідність побудови спільних інтересів для розвитку сільських територій, а зміст кооперативного складника формується з урахуванням євроінтеграційних процесів. Це проявляється у процесі реформ, що передбачають концептуальні зміни системи державного управління та залучення безпосередньо сільських громад до формування й реалізації територіального розвитку на всіх рівнях.

Під час адміністративної реформи в Україні головними завданнями сільської громади є раціональне використання та розвиток існуючого потенціалу, розроблення комплексу заходів, спрямованих на створення умов для зменшення відтоку молоді з поселення шляхом створення робочих місць та збільшення її дохо-

дів. Політика місцевої влади спрямована на підтримку розвитку малого та середнього підприємництва. Очікується, що поширення кооперації в сільській місцевості збільшить згуртованість жителів, поліпшить рівень їхнього життя та підвищить ефективність сільськогосподарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційно склалося, що сільські території асоціюються лише із сільськогосподарською діяльністю. Проте все більше наголошується про потребу їх систематичної підтримки в напрямі багатофункціонального розвитку. Як стверджує польський учений А. Rosner, розширення несільськогосподарських функцій – це можливість поліпшити їх фінансове становище і знизити тенденцію депопуляції (за рахунок збільшення робочих місць) [8].

Розвиток сільських територій багато вчених убаचाє саме в просуванні кооперації. Процеси формування та функціонування сільськогосподарської кооперації висвітлено в багатьох працях вітчизняних учених, зокрема М.Й. Маліка [11], Ю.Я. Лузана [11], О.М. Соколовської [12], О.Г. Шпикуляка [12], а також зарубіжних S. Zawisza, M. Szkatulski [10]. Проте низка питань залишається не вирішеною, зокрема вивчення зарубіжного досвіду, що й зумовило необхідність даного дослідження.

Формулювання цілей статті. Мета статті – проаналізувати діяльність польських сільськогосподарських кооперативів для можливості їх імплементації в Україні. Запозичення досвіду дасть змогу сформувати пропозиції для розвитку сільських територій і підвищення їх ефективності.

Виклад основного матеріалу. Вступу Польщі до Європейського Союзу в травні 2004 р. передувала багаторічна підготовка. Це призвело до необхідності пристосування вітчизняного сільського господарства до вимог та принципів Спільної аграрної політики. Усі зміни відбувалися за консультативної підтримки відповідних установ. У Польщі найбільшими та найстарішими з них є Сільськогосподарські дорадчі центри, які також зазнали змін, щоб адаптуватися до нових вимог. Сільське господарство цієї країни розвивалося протягом декількох десятиліть у різних умовах економічного середовища, як результат, це спровокувало небажання діяльності підприємств за звичною формою господарювання. Тому для того щоб відновити можливість конкурентоспроможних фермерських господарств, постала необхідність підтримки процесів консолідації суб'єктів господарювання, що працюють у сфері агробізнесу [10].

На думку експертів, проривним у формуванні позитивної тенденції польських фермерських господарств був 1991 р. [4]. Саме тоді розпочався процес припинення діяльності ферм, які не здатні відновити виробничий потенціал.

Сільськогосподарські виробничі кооперативи (Rolnicze spółdzielnie produkcyjne – RSP) – це специфічна форма сільськогосподарських кооперативів, яка зустрічається лише в деяких країнах Європейського Союзу. Це багатосімейні ферми, члени яких поєднують роботу на своїй фермі з членством у кооперативі. Нині в країні діє 700 сільськогосподарських виробничих кооперативів, і кількість їхніх членів становить приблизно 42 тис. Близько 8 тис осіб – членів кооперативних сімей також працюють сезонно. Понад десяток тисяч фермерів постійно співпрацюють із виробничими кооперативами. Їх площа займає приблизно 250 тис га сільськогосподарських угідь. Переважає рослинництво, у тому числі вирощування зернових – 70% від загального обсягу виробництва. На другому місці – кооперативи з продукцією тваринництва, за ними йдуть кооперативи, що поєднують польові культури та тваринництво. Сьогодні середня площа сільськогосподарських виробничих кооперативів у Польщі становить 652 га сільсько-

господарських угідь. Середній загальний дохід з 1 га ріллі за останній рік становив близько 9 500 злотих. У середньому в кооперативі працюють чотири особи на 100 га, а продуктивність перевищує 73 тис злотих на людину [2].

Великі виробничі кооперативи також створюють власні комерційні мережі, це й роздрібні, й оптові торгові точки. Сервісна діяльність для окремих фермерів, транспортні, ремонтні та будівельні послуги. Агротуризм розвивається все більше і більше [3].

Групи сільськогосподарських товаровиробників (Grupy producentów rolnych (GPR) створюють нові можливості для фермерів на ринку, даючи їм змогу поліпшити прибутковість фермерських господарств, отримуючи кращі умови для реалізації продукції більшими партіями та спільного придбання засобів для виробництва з меншими витратами. На кінець червня 2013 р. в Польщі діяло понад 360 кооперативних груп сільськогосподарських товаровиробників. Ця форма кооперативу набуває все більшої популярності. Про це свідчить систематичний високий темп створення нових кооперативних груп. Із загальної кількості понад 220 груп сільськогосподарських товаровиробників, створених у 2011 р., понад 60 були створені у формі кооперативів, тоді як у 2012 р. із 230 створених груп 81 кооператив. Групи сільськогосподарських виробників отримують одноразову фінансову підтримку для створення та діяльності групи протягом перших п'яти років діяльності залежно від обсягу торгівлі товаром або групою продуктів, для яких вона була створена. Загальний ліміт цієї підтримки становить 390 тис євро на групу. Національна кооперативна рада проводить інтенсивні заходи, що підтримують організацію фермерів в економічні структури, з особливим акцентом на форму кооперативу шляхом навчальної, консультативної та видавничої діяльності. З 2007 р. в садибі Національної кооперативної ради працює Консультативний пункт для груп виробників сільськогосподарської продукції [3].

Люблінське воєводство – один із регіонів, для якого характерна значна роль сільськогосподарського сектору. Сприятливі умови для сільськогосподарської діяльності визначаються насамперед сприятливими ґрунтово-кліматичними чинниками та значною часткою сільськогосподарських угідь. Любельщина є лідером у багатьох сільськогосподарських та фруктових культурах, включаючи малину, смородину та агрус [2].

Розглянемо успішні приклади сільськогосподарських кооперативів, які функціонують на території Польщі. Станом на 2018 р. у країні діяло 68 садівничих та бджолярських кооперативів, 16 з яких входять до Ревізійного союзу садівництва та бджільництва [2]. Більшість кооперативів розташована у сільській місцевості. Вони збирають виробників овочів, фруктів, квітів, меду та супутніх продуктів. Деякі кооперативи продають розплідник та надають професійні поради щодо цього. При кооперативах є пункти збору фруктів та овочів.

До початку 90-х років кооперативне підприємство PHZ «Hortex» було флагманом польського кооперативного руху на світових ринках. Потенціал датсько-шведсько-фінського кооперативу DLG, який був основою для створення «М'ясного закладу» в Соколові-Підляському, спровокував розширення кооперативів на іншому березі Балтійського моря. Однак бренд залишився в Польщі. Сюди входять, наприклад, медовики «Póltorak», «Dwójniak» і «Trójniak», які входять у Люблінський кооператив «Apis», відомі й оцінені в країні та за кордоном. Кооператив продовжує вдосконалюватися та диверсифікувати своє виробництво, виводячи на ринок нові товари. Наприклад, мед «Монастирський» із додаванням тернового соку або «Ядвіга» з додаванням плодів малини та шипшини – це «варіації» за рецептами старих польських напоїв [3].

Кооператив «Samopomoc Chłopska» займається продажем харчових та промислових товарів. Профспілка кооперативу організовує курси та тренінги у галузі технологій, що використовуються у сільськогосподарському виробництві та переробці, торгівлі, збуті та управлінні. Беззаперечними є заслуги SC в оформленні процедур, щодо пошуку й отримання коштів від ЄС для сільських територій та малих міст. Цей напрям діяльності все ще продовжується у формі консультацій експертів у галузі програм розвитку ЄС та використання коштів під конкретні проекти [3].

Асоціація «Активне село» в Джевцях (Stowarzyszenie Aktywne Wieś w Drzewcach) є некомерційною організацією, яка є юридичною особою та інноваційною формою співпраці місцевих громад. Вона була створена за ініціативою багатьох фізичних осіб і неурядових організацій. Асоціація налічує приблизно двадцять звичайних та допоміжних членів. Асоціація «Активне село» в Джевцях реалізувала проєкт під назвою «З лісу, поля та саду – створення мережі з трьох освітніх доріжок вздовж маршруту «Велосипедна країна». Партнер, що підтримував реалізацію проєкту, – Коло сільських домогосподарок у Джевцях. Загальна мета проєкту – збільшення туристичного руху в районі, що підтримується шляхом запровадження нової туристичної пропозиції на основі місцевих природних та культурних ресурсів, що відповідає цінностям сталого розвитку [9].

Для розповсюдження інформації про виробників у Люблінському воєводстві було створено каталог виробників. Розробником системи «Polska Smakuje» є Національний центр сільськогосподарської підтримки [6]. Ураховуючи щораз більше зацікавлення споживачів до польських сільськогосподарських продуктів харчування та з метою збільшення визнання і побудови міцного бренду всі рекламні заходи, що проводяться Міністерством сільського господарства та розвитку сільських територій, Національним центром підтримки сільського господарства, а також іншими установами та організаціями відповідальних за просування польської їжі, вони реалізуються як частина послідовної

та єдиної комунікаційної стратегії. Це полягає у збільшенні ефективності інформаційно-пропагандистської діяльності агропродовольчого сектору. Програма, розроблена Міністерством сільського господарства та розвитку сільських районів, визначає основну ідею просування польської їжі під загальним брендом «Польща смакує» («Polska Smakuje») [6].

Для розвитку аграрного підприємництва Міністерством сільського господарства та розвитку сільських територій Польщі в 2004 р. була спеціально створена програма «Poznaj Dobrą Żywność» («Зустрінь гарну їжу») [5].

Метою програми «Poznaj Dobrą Żywność» є створення позитивного іміджу високоякісних сільськогосподарських продуктів харчування серед вітчизняних та іноземних споживачів. Розміщений на упаковці знак PDŻ допомагає споживачеві вирізнити їх серед багатьох подібних продуктів, які можна знайти на полицях магазинів. Споживач отримує інформацію про те, що вибраний ним продукт виготовлений із перевіреної сировини, що в ньому мало додаткових речовин і що він правильно маркований. Позначення товару логотипом PDŻ – це також можливість просувати товари та компанії як на території Польщі, так і за кордоном, зміцнюючи престиж компаній та репутацію продукції [1].

Виробники та переробники сільськогосподарської продукції незалежно від їх розміру та форми власності можуть подати заявку на відзнаку зі знаком Програми PDŻ. Однією з вимог до участі в Програмі є ведення бізнесу на території Європейського Союзу. Виробник, зацікавлений в отриманні знаку PDŻ для свого товару, може в будь-який час звернутися до міністра сільського господарства та розвитку сільських територій для ініціювання процедури присвоєння. Заявник може подати будь-яку кількість продуктів для отримання знаку якості [1].

Багато фермерів боялися конкуренції з боку більш розвинених країн, коли Польща вступила до Європейського Союзу. Однак швидко виявилось, що те, що спочатку викликало занепокоєння та створювало комплекси, стало перевагою. Фрагментація та низький ступінь хімізації польського сільського господарства означають, що воно має природну схильність виробляти високоякісні органічні та натуральні продукти харчування, які шукають на європейських столах. Завдяки специфічним знанням та навичкам, які передаються фермерам з покоління в покоління, виробники навчаються природному, екологічному землеробству вже в сімейному бізнесі. Вироблена таким чином сировина потім переробляється традиційним, унікальним способом, таким чином, стає продуктом найвищої якості та місцевою гордістю [7].

Висновки. Польща – країна, яка за природними умовами та сільськогосподарським виробництвом схожа на Україну. У цій галузі в обох країнах зайнято близько 20% робочої сили. Економіки Польщі та України є не лише сусідніми, а й досить схожими. Польща

подолала ті самі проблеми, що зараз є в Україні, тому використання досвіду в аграрній сфері може дати Україні потужний поштовх для розвитку. Отже, початковими завданнями для розвитку сільських територій із боку держави мають бути:

- підтримка дрібних виробників та кооперативних асоціацій, створення програм фінансування ефективного сільського розвитку;
- відродження кооперативного руху на селі, що дасть змогу скористатися перевагами великого товар-

ного виробництва та врахувати інтереси сільських товаровиробників;

- підтримка сталого розвитку сільських територій та створення мережі сільського туризму для збільшення добробуту за рахунок використання наявного потенціалу територій.

Очікується, що розширення кооперації за прикладом Польщі збільшить згуртованість сільських жителів, поліпшить рівень їхнього життя та ефективність сільськогосподарської діяльності.

Список літератури:

1. Aktualizacja Strategii zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa – Projekt diagnozy sytuacji społeczno-gospodarczej rolnictwa, rybactwa i obszarów wiejskich w Polsce. 2018 r. Ministerstwo Rolnictwa. Warszawa.
2. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa. URL: <https://stat.gov.pl/> (дата звернення: 02.01.2021).
3. Krajowa Rada Spółdzielcza. URL: www.krs.org.pl (дата звернення: 02.01.2021).
4. Michna W. Aktualizacja prognoz w zakresie struktury i liczby gospodarstw rolnych oraz pogłowia zwierząt gospodarskich w Polsce w perspektywie 2020 r. – w świetle wstępnych wyników PSR-2010 r. URL: <https://stat.gov.pl/> (дата звернення: 02.01.2021).
5. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. URL: <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/poznaj-dobra-zywnosc> (дата звернення: 02.01.2021).
6. Portal Polska smakuje. URL: <https://www.polskasmakuje.pl> (дата звернення: 02.01.2021).
7. Rolnictwo i gospodarka żywnościowa w Polsce. Praca zbiorowa pod redakcją Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej. Warszawa 2016. 193 str.
8. Rosner A. Zróżnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich. [w:] Nurzyńska I., Drygas M. (red.), Rozwój obszarów wiejskich w Polsce. *Diagnozy, strategie, koncepcje polityki*. IRWiR PAN, Warszawa, 2011. S. 155–174.
9. Stowarzyszenie Aktywna Wieś w Drzewcach. URL: www.aktywnawiesdrzewce.pl (дата звернення: 05.01.2021).
10. Zawisza S., Szkatulski M. Znaczenie grup producentów rolnych w rozwoju wsi i rolnictwa. *Perspektywy rozwoju grup producentów rolnych – szanse i zagrożenia*. 2010. S. 9–23.
11. Малік М.Й., Лузан Ю.Я. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК. *Економіка АПК*. 2010. № 3. С. 3–9.
12. Соколовська О.М., Шпикуняк О.Г. Розвиток сільськогосподарської кооперації в реальному секторі аграрної економіки. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 13–1. С. 68–73.

References:

1. Aktualizacja Strategii zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa – Projekt diagnozy sytuacji społeczno-gospodarczej rolnictwa, rybactwa i obszarów wiejskich w Polsce (2018), [Update of the Strategy for Sustainable Development of Rural Areas, Agriculture and Fisheries – Project for the diagnosis of the socio-economic situation of agriculture, fisheries and rural areas in Poland]. Ministerstwo Rolnictwa, Warszawa, 166 p.
2. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa. Available at: <https://stat.gov.pl> (accessed 02 January 2021).
3. Krajowa Rada Spółdzielcza. Available at: [https://www.krs.org.pl](http://www.krs.org.pl) (accessed 02 January 2021).
4. Michna W. (2010) Aktualizacja prognoz w zakresie struktury i liczby gospodarstw rolnych oraz pogłowia zwierząt gospodarskich w Polsce w perspektywie 2020 r. – w świetle wstępnych wyników PSR-2010 r.” [Update of forecasts regarding the structure and number of farms and livestock in Poland in the perspective of 2020 – in the light of the preliminary results of PSR-2010]. Available at: <https://stat.gov.pl> (accessed 02 January 2021).
5. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Available at: <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/poznaj-dobra-zywnosc> (accessed 02 January 2021).
6. Portal Polska smakuje. Available at: <https://www.polskasmakuje.pl> (accessed 02 January 2021).
7. Rolnictwo i gospodarka żywnościowa w Polsce [Agriculture and food economy in Poland] (2016) Praca zbiorowa pod redakcją Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej. Warszawa, 193 p.
8. Rosner A., Nurzyńska I., Drygas M. (2011) Spatial differentiation of rural areas, Rozwój obszarów wiejskich w Polsce. *Diagnozy, strategie, koncepcje polityki*. IRWiR PAN, Warszawa, pp. 155–174.
9. Stowarzyszenie Aktywna Wieś w Drzewcach. Available at: [https://www.aktywnawiesdrzewce.pl](http://www.aktywnawiesdrzewce.pl) (accessed 05 January 2021).
10. Zawisza S., Szkatulski M. (2010) Znaczenie grup producentów rolnych w rozwoju wsi i rolnictwa. *Perspektywy rozwoju grup producentów rolnych – szanse i zagrożenia*, pp. 9–23.
11. Malik M., Luzan Yu. (2010) Problemni pyannya rozvytku kooperatsiyi ta intehratsiynykh vidnosyn v APK [Problematic issues of cooperation and integration relations in the agro-industrial complex]. *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 3–9.
12. Shpikulyak O., Sokolovska O. (2017) Rozvytok sil's'kohospodars'koyi kooperatsiyi v real'nomu sektori ahraryoi ekonomiky [Development of agricultural cooperation in the real sector of agrarian economy]. *Prychornomors'ki ekonomichni studiy*, vol. 13–1, pp. 68–73.

КООПЕРАЦИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ: ПРИМЕРЫ ПОЛЬШИ

Статья посвящена изучению деятельности польских сельскохозяйственных кооперативов, которые являются важной составляющей развития сельских территорий. Приведены аналитические данные относительно их количества, размеров и привлеченных членов. Рассмотрен процесс частичной трансформации сельского хозяйства Польши с требованиями Общей сельскохозяйственной политики после ее вступления в Европейский Союз и его преимущества. Проведен анализ программ содействия и развития сельского хозяйства в Польше, в частности «Polska Smakuje» и «Poznaj Dobrą Żywność», которые разработаны и поддерживаются Министерством сельского хозяйства и развития сельских территорий Польши. Сформулированы выводы и внесены предложения для имплементации польского опыта в Украине. Это является важным вопросом при завершении реформы децентрализации для обеспечения развития сельских территорий в нашей стране.

Ключевые слова: кооперация, сельскохозяйственные кооперативы, сельские территории, польский опыт, развитие.

COOPERATION AS A TOOL FOR RURAL DEVELOPMENT: EXAMPLES OF POLAND

The paper aims to study the activities of Polish agricultural cooperatives, as an important component of rural development. We analyze data on their number, size and active members, as well as trace the process of partial transformation of Polish agriculture due to the requirements of the Common Agrarian Policy after Poland acceded to the European Union and benefits of such transformation. We demonstrate a number of successful examples of Polish agricultural cooperatives, for instance, (1) "Apis" in Lublin, which includes "Póltorak", "Dwójniak" and "Trójniak"; (2) Samopomoc Chłopska, which provides help for rural areas and small towns in search and applying process to obtain EU funds; (3) Association "Aktywna Wieś" w Drzewcach, which has about 20 regular and support members working on increasing tourism in the area, and creates new tourist offers based on local natural and cultural resources, affordable price ranges, and sustainable development. The special attention was paid to programs of agricultural promotion and development, in particular, "Polska Smakuje" and "Poznaj Dobrą Żywność", supported by the Ministry of Agriculture and Rural Development of Poland. The developer of "Polska Smakuje" is the National Agricultural Support Center. The program aims to promote Polish food under the cognominal brand. The goal of "Poznaj Dobrą Żywność", on the other hand, is to create a positive image of high-quality agricultural food products among domestic and foreign consumers. In conclusions, we draw recommendations for the implementation of the analysed Polish experience in Ukraine. In particular, the system of support small producers and cooperative associations, creation of special and effective financing programs, revival a cooperative movement in rural areas, support the sustainable development of rural areas and creation a network of rural tourism. We insist that the expansion of cooperation, following the Polish example, will increase the cohesion of rural residents and improve their living standards. It is also an important issue to ensure the development of rural areas in our country.

Key words: cooperation, agricultural cooperatives, rural territories, Polish experience, development.

6. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/71-1-11>

УДК 330.3:352.07

Петровська І.О.

кандидат економічних наук,
завідувач кафедри індустрії гостинності та сталого розвитку,
Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Шостак Л.Б.

доктор економічних наук,
професор кафедри індустрії гостинності та сталого розвитку,
Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Petrovska Iryna, Shostak Lilia

V.I. Vernadsky Taurida National University

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАВДАНЬ СТАЛОГО РОЗВИТУ В УМОВАХ ОБМЕЖЕННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ

У статті розглянуто проблеми функціонування реального сектору економіки України в умовах дефіциту фінансових ресурсів. Досліджено методи забезпечення сталого розвитку постпланової економіки. Здійснено пошук фінансового механізму державної політики задля забезпечення виконання завдань сталого розвитку в кризових умовах функціонування економіки. Запропоновано механізм формування секторальних (галузевих) інноваційних фондів для оновлення основних фондів і впровадження ресурсозберігаючих високо рентабельних виробництв. Для забезпечення сталого розвитку економіки країни, крім зменшення дефіциту фінансових ресурсів, потрібно підтримувати стійку збалансованість між прийнятним для задоволення обсягом суспільних потреб і розміром коштів, що накопичуються у загальнодержавному фонді.

Ключові слова: фінансові ресурси, фінансовий механізм, інноваційні фонди, фінансовий вплив, фіскальна політика, монетарна політика.

Постановка проблеми. Майбутнє України у світовому глобальному просторі залежить, насамперед, від місця, на яке національна економіка може претендувати у міжнародному розподілі праці і ресурсів, що зумовлюється конкурентоздатністю та усталеністю національного господарства. Світовою спільнотою сталий розвиток сприймається одночасно як добробут кожного громадянина, соціальна справедливість та певна якість життя (стан навколишнього природного середовища). Сталий розвиток підтримується національними урядами розвинених країн, постсоціалістичними державами та країнами, що розвиваються, але його втілення в життя відрізняється як засобами реалізації загальних принципів, так і обсягами коштів, що витрачаються на виконання завдань сталого розвитку. Проте й дотепер не розроблено науково обґрунтованого механізму фінансового забезпечення цільових завдань екологічної та соціальної політики, спрямованої на зростання суспільного добробуту і поліпшення конкурентних позицій національного господарства на світовому ринку.

Утілення у життя стратегічних пріоритетів сталого розвитку потребує значних матеріально-фінансових витрат, оскільки природоохоронні і соціальні програми боротьби зі злидарством хоча й несуть у собі велику суспільну корисність, економічно не рентабельні (безприбуткові), а здебільшого – витратні. Отже, пошук нетривіальних шляхів для забезпечення фінансового складника сталого розвитку в умовах дефіциту бюджетних коштів, зокрема у постпандемічний період, є вельми актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для створення передумов сталого розвитку потрібна глибока перебудова світової практики соціально-економічних відносин. Перетворення цих відносин можливе лише за умови, що на зміну теперішнім ціннісним орієнтирам, які припускають безупинне зростання матеріального споживання за будь-яку ціну, прийде інша система духовних цінностей [1–3]. Вона має бути побудована на якісному зростанні людського та природного капіталу: підвищенні професійних навиків, зміцненні

фізичного і духовного здоров'я нації та ощадливому споживанні природних ресурсів, тобто на подоланні психології індивідуалізму та ідеології ліберальної ринкової економіки [4; 5]. Подібні трансформації та зміна духовних орієнтирів суспільства є тривалим процесом, що зазвичай становить більше однієї епохи. Нинішні цільові настанови сталого розвитку, що задекларовані багатьма країнами світу, вимагають не менш фундаментальних змін у всіх сферах господарювання та громадського життя. Йдеться про опрацювання адекватній сучасним реаліям парадигми національного розвитку у просторі глобальних геополітичних, культурних і господарських відносин [6; 7]. Дослідженню цих проблем присвячено наукові доробки вітчизняних фахівців, а саме: А.М. Вергун, І.О. Тарасенко, Н.С. Маркової, В. Трегобчук, О.І. Тулай, І.П. Васильчук, М.В. Гончаренко, О.М. Ковалюк, В.Ф. Столяров, І.М. Вахович та ін.

У руках держави регулювання фінансових відносин стає важливим інструментом вирішення економічних і соціальних завдань, забезпечення стабільності, запобігання кризовим ситуаціям, стимулювання економічного росту і формування ринкових відносин [8–11]. Перетворення соціально-економічної ситуації за допомогою фінансів у тому чи іншому напрямі може здійснюватися тільки у ході певного процесу регулювання. Йдеться про організовану державою послідовність конкретних заходів щодо цілеспрямованого впливу на окремі сегменти відтворення.

Формулювання цілей статті. Головною метою дослідження є пошук засобів фінансового механізму державної політики для забезпечення виконання завдань сталого розвитку у кризових і посткризових умовах функціонування економіки.

Виклад основного матеріалу. Зміна соціально-економічних умов господарювання впливає на характер фінансових відносин. Так, радикальні макро-економічні перетворення, що почалися в республіках Радянського Союзу на початку 1990-х років і пов'язані з курсом на побудову ринкових відносин у знов утворених країнах, спричинили серйозні зміни у соціально-економічній сфері життя суспільства, позначившись і на фінансових відносинах. Зміни соціально-економічної ситуації у цих країнах найбільше інтенсивно відбувалися у 1992–1996 рр., їх причини полягали у вичерпанні запасу сталості тієї моделі відтворення, що сформувалася на базі обтяженої важкої промисловістю і ВПК структурно незбалансованої економіки республік Радянського Союзу під впливом її тотальної лібералізації на початку 1990-х років.

Для того щоб пристосуватися до нових економічних умов, усі суб'єкти фінансових відносин значною мірою змінили модель своєї господарської поведінки (порівняно зі своїми діями у плановій економіці), що змінило й характер фінансових відносин між ними. Зміни в характері фінансових відносин між державою і домашніми господарствами проявилися у формі зменшення обсягів та інтенсивності фінансових потоків, що направляються державою домашнім

господарствам, через скорочення асигнувань на охорону здоров'я, освіту, соціальне забезпечення, науку і культуру, що стало однією з основних причин різкого погіршення соціального стану в країні, зниження життєвого рівня населення. Так, якщо у структурі витрат державного бюджету СРСР у 1990 р. витрати на охорону здоров'я і фізичну культуру становили 5,6%, то в бюджеті незалежних держав – 1,5–2,0%, на освіту і науку відповідно – 11,7% і 1,5–3,8%, соціальне забезпечення – 9,7% і 1,1–2,3%. Підприємства стали приділяти більше уваги самостійному вирішенню своїх фінансових проблем, оскільки держава майже у п'ять разів скоротила фінансування економіки, що означало кардинальну зміну фінансових відносин між державою і господарюючими суб'єктами.

Для забезпечення сталого розвитку перехідної економіки, було вкрай необхідне розширення прямих заходів впливу на основні елементи відтворювального процесу, що, безумовно, вимагало збільшення розмірів фінансування необхідних суспільних потреб практично за кожним напрямом державних витрат. Оскільки в найближчій перспективі важко розраховувати на якісну зміну економічної кон'юнктури, зокрема під час глобальної економічної кризи в умовах пандемії, переорієнтація поточної моделі формування фінансових ресурсів може ґрунтуватися переважно на збільшенні оплати праці найманих робітників, участі сектору послуг і індивідуальних підприємств в утворенні загальнодержавних накопичувальних фондів, адекватних їхній частці у ВВП, а також мінімізації витрат від ухилення сплати податків.

Таким чином, саме процес фінансового регулювання, відбиваючи конкретну влаштованість діяльності, конкретний порядок її здійснення, свідчить про самий факт перерозподілу вартості через різноманітні фінансові форми і методи її відчуження і використання. Просуваючись у дослідженні фінансових відносин від конкретних боків прояву через узагальнення приватних властивостей до абстрактних способів вираження їхньої сутності, можна зробити висновок про наявність логічного взаємозв'язку між такими поняттями, як «суспільство», «система», «механізм» і процес його організації. Стосовно фінансового регулювання це виглядає як державна функція з пристосування фінансових відносин до коректування параметрів відтворення. Виявлений взаємозв'язок суспільних явищ дає змогу, на нашу думку, конкретизувати відносини окремих боків відтворення і державного фінансового регулювання сталого розвитку економіки й укласти, що присутність фінансів і фінансових методів регулювання економіки в суспільстві зумовлена у меншому ступені монетарною політикою, що має ґрунтуватися не на величині відсотку на кредитний капітал, на кількості грошей, які банки випускають в обіг, а більше пов'язано з розвитком матеріального виробництва, самої людини, її схильності до праці, та господарських відносин, що систематично відтворюють необхідність їх регулювання [12; 13]. Треба відзначити, що жор-

стке обмеження грошової маси в обігу практикувалося практично в усіх постсоціалістичних країнах згідно з рекомендаціями Міжнародного валютного фонду, але на відміну від країн із розвинутою ринковою економікою така політика не призвела до бажаних результатів у країнах із перехідною економікою, коли починаючи з 1992 р. державні витрати у реальному вираженні скоротилися більше ніж у три рази. Необхідно також підкреслити, що фінансові методи забезпечення сталого розвитку постпланової економіки залежать, насамперед, від наявності фінансових ресурсів. Серед них найважливішими є регулювання податкових ставок та їх диференціація: держава має істотно знижувати податок на прибуток корпорацій у період спаду та депресії, внаслідок чого прибуток комерційних фірм зростає і стає стимулом до розширення виробництва. У період піднесення, коли виробництво виходить за межі платоспроможного попиту, що загрожує кризою перевиробництва («перегрівання» економіки), держава має підвищувати податкові ставки з метою пригальмовування його зростання та впорядкування процесу відновлення рівноваги між пропозицією і попитом на товарних ринках. Тобто регулювання податкових ставок має циклічний характер, який слідує за виробничими циклами. Диференційний підхід до оподаткування має на меті підтримку нових фірм (підприємств), перспективних галузей виробництва та їх інновацій.

Іншим ефективним заходом є регулювання процентних ставок по кредитах комерційних банків: зниження ставок у період спаду та депресії призводить до збільшення підприємницьких доходів і чистого прибутку корпорацій, тому стимулює зростання виробництва. Підвищення процентних ставок у період економічного буму зменшує підприємницький дохід і тому обмежує надмірне зростання виробництва. За рекомендаціями Дж.М. Кейнса, зниження процентних ставок досягається шляхом «помірної інфляції», тобто випуску в обіг зайвої грошової маси, внаслідок чого пропозиція грошей перевищує попит на грошовий капітал, процент знижується і чистий прибуток зростає. У результаті з'являється стимул до інвестицій у виробництво. Проте рівень помірної інфляції має не перевищувати 6% річних.

Маючи у розпорядженні значні бюджетні кошти, держава має можливість вкладати гроші у будівництво шляхів, морських портів і аеропортів, нафто- і газопроводів, комп'ютерних та інших комунікаційних систем зв'язку, що забезпечують нормальні умови функціонування виробничих галузей і банківської системи. Держава має фінансувати більшу частину безприбуткових (фундаментальних) наукових досліджень і науково-технічних розробок, що мають окупитися протягом довгострокової перспективи, а також вкладати гроші у фінансування ризикованих (венчурних) підприємств. Державні капіталовкладення як у соціальну інфраструктуру, так і у закупівлю рухомого складу залізниць, залишків сільгосппродуктів та військової техніки також мають велике значення для

стимулювання рівноважного економічного зростання. Фіскальна політика є головним чинником стабілізації економіки, оскільки державні витрати забезпечують зростання сукупних витрат, що безпосередньо через збільшення споживчого попиту впливає на зростання виробництва, тобто на обсяг чистого валового продукту (ЧВП). Чинником зростання фінансових ресурсів можуть стати заощадження населення, але для цього необхідним виявляється цілеспрямований перерозподіл фінансування виробничих інвестицій. Для забезпечення сталого розвитку економіки країни, крім зменшення дефіциту фінансових ресурсів, потрібно підтримувати стійку збалансованість між прийнятним для задоволення обсягом суспільних потреб і розміром коштів, що накопичуються в загальнодержавному фонді. Тому формування нового механізму господарювання в Україні має передбачати не лише зміну пропорцій перерозподілу коштів між державою і суб'єктами господарювання, а й принципову зміну всієї сукупності інструментів і способів державного регулювання з метою вдосконалювання фінансового перерозподілу. При цьому ефективність функціонування механізму фінансового регулювання можна визначити ступенем їх відповідності потребам матеріального виробництва і соціального розвитку, а також здатності адаптуватися до поточної економічної ситуації. Отже, під час установа конкретних форм фінансового перерозподілу вартості обов'язковим повинний стати аналіз фінансових витрат і вигід від різних перерозподільних механізмів, їх співвідношення із суспільними втратами і компенсацією. Так, під час визначення принципів податкової політики з погляду сукупних соціальних інтересів більш прийнятною є орієнтація на оподаткування товарів із переважаючою еластичністю пропозиції у комплексі зі субсидуванням найменш забезпечених груп споживачів.

Рух до нової якості економічного росту неможливий без проведення структурних перетворень національної економіки. Важливим елементом концепції забезпечення сталого зростання повинна стати зміна капіталомісткої моделі розвитку на наукомістку з відповідним перенесенням пріоритетів на розвиток високотехнологічної обробної промисловості. У цьому процесі пропонується активно використовувати фінансові регулятори (інструменти) для переорієнтації економіки на виробництво споживчих товарів та інформаційних послуг, пристосування її до структури інноваційно-інвестиційного попиту.

Критерієм вибору конкретних методів і засобів фінансового впливу повинна бути здатність фінансових інструментів: (1) забезпечити формування прогресивних пропорцій суспільного відтворення; (2) підтримувати соціальну захищеність громадян; (3) відкрити простір для ініціативи і підприємництва кожному суб'єкту господарювання. Проте уряд повинен систематично контролювати економічну обґрунтованість співвідношення, що складається між доходами підприємницького сектору і громадян, та доходами,

що йдуть на утворення централізованих фондів. Окрім того, для доведення принципу матеріальної зацікавленості кожного учасника відтворювального процесу державі необхідно забезпечити їх відносну економічну справедливість, а також добровільність використання товаровиробниками різних фінансових регуляторів і методів, чому сприятиме впровадження таких заходів:

– створення правових умов повного відшкодування заподіяного збитку у разі порушення суб'єктами фінансових відносин щодо своїх зобов'язань, тобто впровадження системи штрафних санкцій за невиконання зобов'язань за платежами фізичних і юридичних осіб у бюджет і позабюджетні фонди, за необґрунтоване вилучення державою доходів у суб'єктів господарювання, а також за несвоєчасне і неповне перерахування їм державних коштів відповідно до законодавства;

– створення системи пільг під час фінансування й оподаткування встановленого кола інноваційних заходів чи суб'єктів господарювання за умови добровільної участі товаровиробників у виборі діяльності, що дає право на пільги, сприяє формуванню фондів коштів, виходячи з комерційних інтересів їхніх власників;

– формування прозорих фінансових відносин підприємств і організацій різних форм власності з бюджетом, застосування єдиних ставок податку і єдиних принципів бюджетного фінансування, що сприятиме створенню рівних умов їх господарювання, а також уніфікації фінансових відносин.

Тобто необхідною умовою ефективного застосування фінансових механізмів забезпечення сталого розвитку економіки є дотримання принципу спираючого на економічні інтереси суб'єктів господарювання. Окрім того, держава повинна додавати законодавчого характеру тільки тим перерозподільним відносинам, які виступають для суспільства як життєво необхідні та найбільш сутнісні.

Загальні підходи до визначення пріоритетів сталого розвитку постсоціалістичних держав викладено у національних стратегіях сталого розвитку нових незалежних держав, що утворилися на пострадянському просторі. Усі вони сфокусовані на побудові та забезпеченні сталого функціонування соціальної змішаної економіки. Упровадження цієї стратегії, як і в усьому світі, передбачає реалізацію конституційних прав громадян на сприятливе навколишнє середовище, прав майбутніх поколінь на стале використання природних ресурсів, а також підтримку соціально-економічного розвитку шляхом вирішення поточних завдань економічного зростання у нерозривному зв'язку з упровадженням адекватних засобів захисту, поліпшення стану навколишнього середовища та відновлення природних ресурсів.

Стратегія сталого розвитку базується на виконанні трьох головних завдань:

1. Забезпечення стабільності функціонування господарського механізму в умовах постковідної реальності.

2. Посилення державного регулювання природо-користуванням та стимулювання охорони природи на тлі формування інституту приватної власності на природні, зокрема земельні, ресурси.

3. Фокусування господарської діяльності на досягненні певних економічних результатів одночасно із забезпеченням екологічної безпеки.

Специфічні проблеми, які виникають на цьому шляху, становлять фундаментальні зміни структури суспільства внаслідок виникнення інституту приватної власності, що створює нестійкий і незбалансований у життєвих інтересах соціум. У цих суспільствах поки що не сформовано ядро середнього класу як соціально-політичної усталеної лояльної більшості. Скорочується чисельність зайнятих у науці та наукомістких галузях промисловості, зростає рівень безробіття, зменшується чисельність населення, погіршується стан його здоров'я, накопичується потенціал політичного протистояння; духовні ідеали суспільства розмиті, тенденція поляризації суспільства приймає наявні форми, тому вирішення проблем соціальної справедливості стає найбільш актуальним для забезпечення переходу до сталого розвитку всіх країн колишнього Радянського Союзу і зокрема незалежної України.

Кардинальна зміна парадигми подальшого соціально-економічного розвитку України є суттю стратегії, пріоритети якої з боку забезпечення усталеності соціального складника суспільства включають таке:

- кардинальне поліпшення соціальної структури;
- державне забезпечення життєво важливих інтересів його зубоженої більшості: задоволення потреб харчування, житла, охорони здоров'я, освіти та ін.;
- збалансованість загальних інтересів усіх прошарків суспільства;
- зменшення диференціації доходів населення введенням обмежень на більш ніж достатнє споживання;
- підвищення середнього рівня споживання тощо.

Програма дій щодо забезпечення сталого розвитку у сфері макроекономіки включає кардинальні зміни податкової та експортно-імпоротної політики, нормалізацію грошового обігу (курс на укріплення національної валюти), необхідні зміни у банківській системі.

Основні напрями забезпечення екологічної доктрини сталого розвитку включають таке:

- постійне зростання частки витрат держбюджету, що спрямовується на охорону навколишнього середовища та природних ресурсів;
- формування та поетапне впровадження економічного механізму захисту навколишнього середовища;
- поетапне формування нормативно-правового механізму щодо збалансованого розвитку всіх сфер суспільного виробництва і споживання;
- розроблення та дотримання стратегії зменшення ризику і пом'якшення наслідків природно-техногенних катастроф, соціальних та фінансово-економічних криз.

Для України підтримка високих темпів економічного зростання є найважливішою передумовою послі-

довного впровадження загальних пріоритетів сталого розвитку, тому підвищення ефективності ресурсокоористування та забезпечення інноваційного типу розвитку необхідно пов'язувати з відновленням та збереженням національного науково-технічного потенціалу (людського капіталу) та ресурсів життєзабезпечення (природного капіталу). Для України особливо прийнятним є пріоритет рамкового зобов'язання 2-ї Копенгагенської декларації із соціального розвитку щодо подолання зубожіння населення як передумови забезпечення світового сталого розвитку. Ця проблема безпосередньо пов'язана із соціальною напругою й є загрозою економічному зростанню та екологічній сталості господарювання, тому вагомим значення набувають стратегії, які спрямовані на забезпечення основних соціальних послуг, продовольчої безпеки, поширення сфери соціальної підтримки бідних верств населення, зростання добробуту кожного громадянина, що підвищує загальний рівень добробуту нації та сприяє залученню кожного до суспільного виробництва і дбайливого споживання природних ресурсів.

Збалансований підхід до соціальних, економічних і екологічних проблем виробництва та споживання передбачає комплексне використання регулюючих інструментів, економічних стимулів і соціальних мотивацій, створення організаційної інфраструктури, екологічне виховання, розвиток науки і техніки, адаптацію новітніх світових технологій та інноваційних фінансових інструментів.

Для прискорення необхідних змін стратегії розвитку з боку фінансового сектору треба здійснити такі кроки:

- створити досконалу рамочну політику добровільних економічних та регуляторних дій для підтримки фінансування інновацій внутрішніми резервами;
- забезпечити ефективність виробничих витрат із використанням інноваційних фінансових інструментів на національному та міжнародному рівнях;
- створити фонди розвитку для побудови науково-виробничих потужностей новітніх технологій і ноу-хау з метою їх ефективного використання в інноваційних моделях господарювання, виробництва та обслуговування;
- посилити міжбанківські мережі для широкого впровадження найкращої практики інвестування технологій та наукових здобутків, а також для захисту і поширення нових можливостей на міжнародних фінансових ринках.

Фінансові інструменти, які спрямовані на підтримку сталого розвитку, можуть мати превентивний характер, до них належать інструменти надання підприємствам і організаціям пільг під час упровадження ними маловідходних і ресурсозберігаючих технологій: інвестування в екологічно чисті технології підприємств, наукових і проєктних організацій (податкові інвестиційні кредити); пільговий режим прискореної амортизацій ресурсозберігаючого й очисного устаткування; дотаційне ціноутворення; пільгове оподат-

кування. До найбільш ефективних компенсаторних фінансових інструментів слід віднести екологічне страхування господарської діяльності, що передбачає майнову відповідальність страхувальника за можливий збиток третім особам унаслідок аварійної події, а також стимулює застрахованого суб'єкта економіки на попередження аварійних ситуацій.

Необхідною умовою ефективного застосування фінансових механізмів забезпечення сталого розвитку економіки є спирання на економічні інтереси суб'єктів господарювання. Окрім того, держава повинна додавати законодавчого характеру тільки тим перерозподільним відносинам, які виступають для суспільства як життєво необхідні та найбільш сутнісні. Критеріями вибору конкретних методів і засобів фінансового впливу повинна стати їх здатність: забезпечити оптимальне рішення стратегічних проблем економічного і соціального розвитку, а також формування прогресивних пропорцій суспільного відтворення; підтримувати стабільну соціальну захищеність громадян; відкривати простір для ініціативи і підприємництва.

Стимулююча фіскальна політика виявляється більш ефективною за сполучення відносно крутої лінії «інвестиції – заощадження» і відносно пологої лінії «ліквідність – гроші» (рис. 1).

У цьому разі ефект витіснення вельми малий, оскільки і підвищення ставок процента незначне, і коефіцієнти чутливості інвестицій та чистого експорту до динаміки ринкової ставки проценту також малі. Ефект витіснення значний, якщо інвестиції і чистий експорт високочутливі до динаміки процентних ставок, а попит на гроші малочутливий до динаміки процентних ставок.

Стимулююча фіскальна політика виявляється найменш ефективною, коли має місце сполучення відносно пологої прямої IS та крутої LM (рис. 2). У цьому разі приріст доходу (Y_0Y_1) незначний, оскільки і підвищення ставок процента, і коефіцієнти чутливості інвестицій та чистого експорту до динаміки ринкової ставки проценту вельми значні.

Ефективність стимулюючої монетарної політики визначається величиною стимулюючого ефекту від збільшення грошової маси і зниження процентних ста-

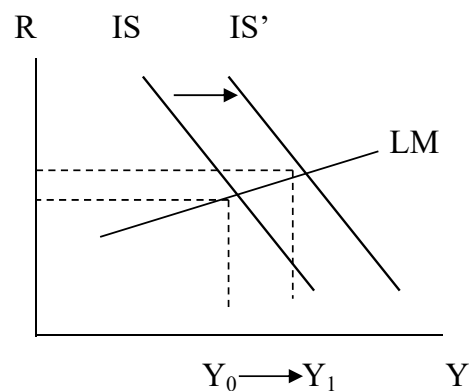

Рис. 1. Ефективна стимулююча фіскальна політика

вок на динаміку інвестицій та чистого експорту. Цей ефект протилежний ефекту витіснення, він відносно великий у двох випадках:

1) якщо інвестиції та експорт високочутливі до динаміки процентних ставок (крива IS відносно полого): у цьому разі навіть незначне зменшення ставки відсотку у відповідь на ріст грошової маси призводить до значного зростання інвестицій і експорту, що суттєво збільшує випуск;

2) якщо попит на гроші малочутливий до динаміки ставки відсотку (крива LM відносно крута): у цьому разі приріст грошової маси супроводжується зниженням процентних ставок, що сильно стимулює інвестиції та експорт.

Стимулююча монетарна політика найбільш ефективна за сполученням відносно крутої LM та пологої IS (рис. 3). У цьому разі і зниження процентних ставок вельми суттєво, і коефіцієнти чутливості інвестицій та чистого експорту до динаміки процента великі, тому приріст випуску (Y_0Y_1) відносно значний.

Стимулююча монетарна політика відносно неефективна за умови високої чутливості попиту на гроші до динаміки ставки відсотку, а також низької чутливості інвестицій і чистого експорту до відсотку. Вона найменш ефективна за одночасного сполучення крутої IS та пологої LM. У цьому разі ставка відсотку знижується доволі повільно і реакція на зниження проценту з боку інвестицій і чистого експорту вельми слабка, тому загальний приріст випуску незначний (рис. 4). Полога крива LM означає, що грошовий ринок приходиться до рівноваги за вельми незначного зниження ставки відсотку у відповідь на зростання грошової маси. Тому якщо інвестиції та експорт вельми чутливі до динаміки відсотку, такого незначного зниження ставок виявляється недостатнім, щоб суттєво збільшити інвестиції та чистий експорт. Крута IS означає, що навіть за значного зниження проценту інвестиції і чистий експорт зростають дуже мало, оскільки коефіцієнти чутливості інвестицій і чистого експорту до відсотку вельми мали. Тому загальний приріст випуску в обох випадках буде незначний, навіть у разі значної пропозиції грошей і сутнісного зниження ставок проценту.

За однократного та неочікуваного збільшення грошової пропозиції у короткостроковому періоді знижуються і реальна, і номінальна ставки відсотку, у довгостроковому – обидві ставки залишаються незмінними. Але в умовах тривалої зміни темпів росту грошової маси номінальна ставка збільшується внаслідок очікуваної інфляції, що не виключає короткострокових знижень номінальної ставки із-за поточних мір грошово-кредитної політики. Проте і фіскальна, і монетарна експансія викликає лише короткостроковий ефект збільшення зайнятості і випуску, не сприяючи зростанню економічного потенціалу.

Стимули до економічного зростання пов'язані не лише з політикою розширення сукупного попиту, а й із забезпеченням сукупної пропозиції товарів та послуг, що зумовлено потенціалом оновлення виробництва і його сировинною базою.

Висновки. Ураховуючи поточні матеріально-фінансові труднощі реального сектору економіки України та обмеженість зовнішніх фінансових ресурсів, на сучасному етапі розвитку доцільно сконцентруватися на пошуку внутрішніх резервів для оновлення основних фондів і впровадження ресурсозберігаючих високо рентабельних виробництв. Цьому сприяв би ефективний механізм формування секторальних (галузевих) інноваційних фондів засобами державної фіскальної політики, що сфокусований на впровадженні екологічного «зеленого» оподаткування ризикованих із погляду виробництва і споживання виробничих ресурсів чи продуктів. Кошти цих фондів мали б прозоро розподілятися між членами-учасниками (суб'єктами господарювання певного сектору або галузі) з визначенням пріоритетних заходів щодо соціальних та екологічних проблем технологічними засобами. Ефективність цієї фінансової інституції має спиратися на засоби примушення і стимулювання добровільних фінансових відрахувань із прибутку підприємств за збереження значущості екологічних податків у формуванні обігових фінансових ресурсів фонду.

Державний розподіл інноваційних коштів доцільно побудувати на принципі економічної ефективності

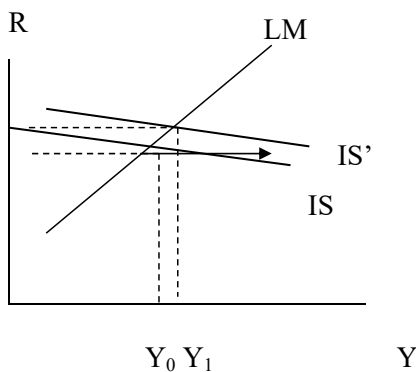

Рис. 2. Неефективна стимулююча фіскальна політика

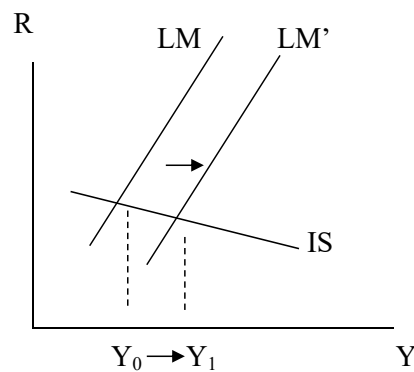

Рис. 3. Ефективна стимулююча монетарна політика

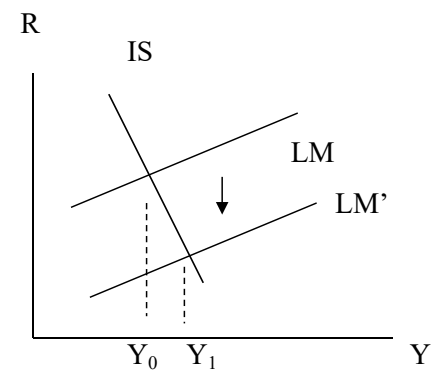

Рис. 4. Неефективна стимулююча монетарна політика

цільового призначення коштів для скорочення капітало- та ресурсомісткості виробництва з розглядом інноваційних проєктів на тендерних умовах та обгрун-

туванні рентабельності проєктів на підставі аналізу ефективності витрат щодо альтернативних проєктів і напрямках цільового використання грошей фонду.

Список літератури:

1. Вергун А.М., Тарасенко І.О. Концепція сталого розвитку в умовах глобалізації. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну*. 2014. № 2. С. 207–218.
2. Маркова Н.С. Застосування європейського досвіду при формуванні сталого розвитку в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua> (дата звернення: 26.11.2020).
3. Стратегія розвитку України «Україна 2020 : стратегія національної модернізації». URL: http://www.radakmu.org.ua/uk/news_and_report/1079.html (дата звернення: 26.11.2020).
4. Сприяння сталому розвитку в Україні : Міжнародний проєкт за ініціативи Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй та Агенції США з міжнародного розвитку. 2004. URL: <http://www.undpsust.kiev.ua.ua> (дата звернення: 26.11.2020).
5. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / НАН України ; Інститут економічного прогнозування. Київ, 2003. 1008 с.
6. Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України: (формування екологобезпечної економіки, ресурсо-екологічних і природоохоронних проблем). *Вісник Національної академії наук України*. 2002. № 2. С. 31–40.
7. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення / О.М. Алімов та ін. Київ : НАН України; Об'єднаний ін-т економіки, 2005. 540 с.
8. Тулай О.І. Державні фінанси і сталий людський розвиток: концептуальні домінанти та діалектична єдність. 2016. URL: irbis-nbuv.gov.ua.
9. Васильчук І.П. Фінанси сталого розвитку як відповідь на виклики постіндустріальної економіки. *Проблеми економіки*. 2015. № 2. С. 213–218. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2015_2_32 (дата звернення: 26.11.2020).
10. Гончаренко М.В. Сутність фінансового механізму реалізації стратегії сталого розвитку території. *Актуальні проблеми державного управління*. 2014. URL: irbis-nbuv.gov.ua (дата звернення: 26.11.2020).
11. Ковалюк О.М. Фінансовий механізм організації економіки України (проблеми теорії і практики) : монографія / за ред. О.М. Ковалюк. Львів, 2002. С. 22.
12. Столяров В.Ф. Основи формування фінансового механізму державного регулювання регіонального розвитку / за ред. В.Ф. Столярова, О.В. Шинкарук. URL: <http://zbirobnuk.bukuniver.edu.ua> (дата звернення: 26.11.2020).
13. Вахович І.М. Теоретико-методологічні засади формування та реалізації регіональної політики фінансового забезпечення сталого розвитку: автореф. дис. ... д.е.н. : 08.00.05. Одеса, 2008.

References:

1. Vergun A.M., Tarasenko I.O. (2014) Konceptsiya stalogo rozvytku v umovax globalizaciyi [The concept of sustainable development in the context of globalization]. *Visnyk Kiyivskogo nacionalnogo universytetu texnologiyi ta dizajnu*. Available at: http://www.radakmu.org.ua/uk/news_and_report/1079.html (accessed 26 November 2020).
2. Markova N.S. (2013) Zastosuvannya yevropejskogo dosvidu pry formuvanni stalogo rozvytku v Ukraini – Investyciyi: praktyka ta dosvid [Application of European experience in the formation of sustainable development in Ukraine – Investments: practice and experience]. Available at: <http://irbis-nbuv.gov.ua> (accessed 26 November 2020).
3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019) Stratehiia rozvytku Ukrainy «Ukraine 2020: stratehiia natsionalnoi modernizatsii» [Strategy of development of Ukraine "Ukraine 2020: strategy of national modernization"]. Available at: http://www.radakmu.org.ua/uk/news_and_report/1079.html (accessed 26 November 2020).
4. Spriannia stalomu rozvytku v Ukraini. Mizhnarodnyi proekt za initsiatyvy Prohramy rozvytku Orhanizatsii Obiednanykh Natsii ta Ahentsii SShA z mizhnarodnoho rozvytku (2004) [Spriannya steel development in Ukraine. International project for innovations Programm development of the Organization of the United States and the United States Agency for international development]. Available at: <http://www.undpsust.kiev.ua> (accessed 26 November 2020).
5. Ekonomika Ukrainy: stratehiia i polityka dovhostrokovoho rozvytku (2003) [Economy of Ukraine: strategy and policy of long-term development]. NAN Ukrainy; Instytut ekonomichnoho prohnozuvannia. Kyiv. 1008 p.
6. Tregobchuk V. (2002) Kontseptsiia staloho rozvytku dlia Ukrainy (formuvannia ekolohobezpechnoi ekonomiky, resurso-ekolohichnykh i pryrodookhoronnykh problem) [The concept of sustainable development for Ukraine (formation of environmentally friendly economy, resource-ecological and environmental problems)]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, no. 2, pp. 31–40.
7. Alymov O.M. (2005) Ekonomichni rozvytok Ukrainy: instytutsionalne ta resursne zabezpechennia [Economic development of Ukraine: institutional and resource provision]. Kyiv: NAN Ukrainy; Obiednanyi instytut ekonomiky. 540 p.
8. Tulaj O.I. (2016) Derzhavni finansy i stalyi liudskyi rozvytok: kontseptualni dominanty ta dialektychna yednist [Public finances and sustainable human development: conceptual dominants and dialectical unit]. Available at: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua> (accessed 26 November 2020).
9. Vasylichuk I.P. (2015) Finansy staloho rozvytku yak vidpovid na vyklyky postindustrialnoi ekonomiky [Sustainable finance in response to the challenges of the post-industrial economy.]. *Problemy ekonomiky*, no. 2, pp. 213–218. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2015_2_32 (accessed 26 November 2020).

10. Goncharenko M.V. (2014) Sutnist finansovoho mekhanizmu realizatsii stratehii staloho rozvytku terytorii [The essence of the financial mechanism for implementing the strategy of sustainable development of the territory]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*. Available at: <http://irbis-nbuv.gov.ua> (accessed 26 November 2020).

11. Kovalyuk O.M. (2002) Finansovyi mekhanizm orhanizatsii ekonomiky Ukrainy (problemy teorii i praktyky) : monohrafiia [The financial mechanism of organizing the economy of Ukraine (problems of theory and practice): monograph]. Lviv, p. 22.

12. Stolyarov V.F., Shynkariuk O.V. (2004) Osnovy formuvannia finansovoho mekhanizmu derzhavnoho rehuliuвання rehionalnoho rozvytku [Fundamentals of formation of the financial mechanism of state regulation of regional development]. Available at: <http://zbornuk.bukuniver.edu.ua> (accessed 26 November 2020).

13. Vakhovych I.M. (2008) Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia ta realizatsii rehionalnoi polityky finansovoho zabezpechennia staloho rozvytku [Theoretical and methodological principles of formation and implementation of regional policy of financial support of sustainable development]: (PhD Thesis), Odesa: Odesa National University.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЗАДАЧ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ ОГРАНИЧЕНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ

В статье рассмотрены проблемы функционирования реального сектора экономики Украины в условиях дефицита финансовых ресурсов. Исследованы методы обеспечения устойчивого развития постплановой экономики. Проведен поиск финансового механизма государственной политики для обеспечения выполнения задач устойчивого развития в кризисных условиях функционирования экономики. Предложен механизм формирования секторальных (отраслевых) инновационных фондов для обновления основных фондов и внедрения ресурсосберегающих высокорентабельных производств. Для обеспечения устойчивого развития экономики страны, кроме уменьшения дефицита финансовых ресурсов, нужно поддерживать устойчивую сбалансированность между приемлемым для удовлетворения объемом общественных потребностей и размером средств, накапливаемых в общегосударственном фонде.

Ключевые слова: финансовые ресурсы, финансовый механизм, инновационные фонды, финансовые последствия, фискальная политика, монетарная политика.

ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT TASKS IN CONDITIONS OF LIMITED FINANCIAL RESOURCES

Sustainable development is supported by the national governments of developed countries, post-socialist countries and developing countries, but its implementation differs both in the means of implementing the general principles and the amount of money spent. Implementation of strategic priorities of sustainable development requires significant material and financial costs, so the search for non-trivial ways to ensure the financial component of sustainable development in a budget deficit, especially in the post-pandemic period is very important. The priorities of state regulation of financial relations are to ensure stability, prevent crises, and stimulate economic growth. It is a series of specific measures organized by the state to purposefully influence certain segments of reconstitution. The identified relationship of social phenomena allows us to specify the relationship between individual aspects of reconstitution and public financial regulation of sustainable development. In particular, to conclude that the presence of finance and financial methods of economic regulation is due to a lesser extent to monetary policy, and more to the development of material production, man himself, his propensity to work, and the specifics of economic relations. As it is difficult to expect a qualitative change in the economic situation in the near future, especially during the global economic crisis in a pandemic, the reorientation of the current model of financial resources may be based mainly on increasing wages, participation of services and individual entrepreneurs in the formation of national savings funds, adequate to their share in GNI, as well as minimizing losses from tax evasion. To ensure the sustainable development of the country's economy, in addition to reducing the deficit of financial resources, it is necessary to maintain a stable balance between acceptable to meet the volume of social needs and the amount of funds accumulated in the national fund. Therefore, the formation of a new mechanism of the economic management in Ukraine should involve not only a change in the proportions of redistribution of funds between the state and business entities, but a fundamental change in the whole set of tools and methods of state regulation. The application of certain forms of financial redistribution is based on benefit-costs analysis of various redistribution mechanisms, their relationship with social losses and compensation. Thus, in determining the principles of tax policy in terms of aggregate social interests, it is more acceptable to focus on the taxation of goods with a predominant elasticity of supply in combination with subsidies to the poorest groups of consumers. The criteria for choosing specific methods and means of financial influence are the ability of financial instruments: (1) to ensure the formation of progressive proportions of social reproduction; (2) to maintain the social protection of citizens; 3) to open space for initiative and entrepreneurship to each business entity. A balanced approach to social, economic and environmental problems of production and consumption involves the integrated use of regulatory tools, economic incentives and social motivations, creating organizational infrastructure, environmental education, development of science and technology, adaptation of new world technologies and innovative financial instruments.

Key words: financial resources, financial mechanism, innovation funds, financial impact, fiscal policy, monetary policy.

7. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/71-1-12>

УДК 657.11

Оляднічук Н.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і оподаткування,
Уманський національний університет садівництва

Підлубна О.Д.

викладач кафедри обліку і оподаткування,
Уманський національний університет садівництва

Olyadnichuk Natalia, Pidlybna Olga

Uman National University of Horticulture

УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ Й АУДИТУ РОЗРАХУНКІВ ЗА ВИПЛАТАМИ ПРАЦІВНИКАМ

Удосконалення обліково-економічних процесів суб'єктами підприємництва продиктовано часом у зв'язку з постійними змінами і доповненнями законодавчих та нормативно-правових актів. У статті розглянуто актуальні питання обліку й аудиту розрахунків за виплатами працівникам, проаналізовано проблемні ділянки бухгалтерського обліку й аудиту. Проаналізовано сучасний стан обліку розрахунків за виплатами працівникам та його відповідність обліковій політиці підприємства. Розглянуто шляхи оптимізації та регулювання заробітної плати; упорядковано схему обліку праці, її оплати, оподаткування та виплати; розроблено алгоритм проведення внутрішнього аудиту розрахунків за виплатами працівникам. Викладені у статті результати дослідження мають практичне спрямування, тому можуть бути використані суб'єктами підприємництва у господарській діяльності.

Ключові слова: бухгалтерський облік, внутрішній аудит, розрахунки за виплатами працівникам, господарська діяльність, суб'єкт підприємництва.

Постановка проблеми. Питання бухгалтерського, податкового та статистичного обліку розрахунків ыз працівниками за відпрацьований і невідпрацьований (відпустковий та лікарняні виплати) час займають особливе місце в обліково-економічній роботі суб'єкта підприємництва. Облік відпрацьованого часу, нарахування та оподаткування і виплата заробітної плати відображають різнобічні інтереси двох учасників соціально-трудових відносин (роботодавця та найманого працівника). Тому належна організація обліку праці та розрахунків за виплатами працівникам потребує дотримання організаційно-економічної, фінансово-розрахункової дисципліни, своєчасного і правильного фіксування відпрацьованого часу та нарахованої оплати праці за обсяги виробленої продукції, виконаних робіт, наданих послуг, оподаткування нарахованих виплат з урахуванням пільгових категорій працівників та соціальних гарантій.

Нарахування та виплата заробітної плати, інших виплат вітчизняними суб'єктами підприємництва здійснюється та регламентується на підставі законодавчо-

правових, методичних та інших нормативних документів і регулюється власником підприємства. Організаційний процес оплати праці на кожному підприємстві здійснюється відповідно до тарифної системи, яка включає в себе тарифні ставки, тарифні сітки, схеми посадових окладів, тарифно-кваліфікаційні характеристики тощо.

Дотримання законодавчих та нормативно-правових актів щодо достовірності і своєчасності нарахування й виплати заробітної плати забезпечує безперерйне високоефективне функціонування виробничого процесу, задовольняючи потреби роботодавця і найманого працівника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження теорії, методології обліку праці та витрат на її оплату, а також вивчення питань формування облікової політики підприємства в частині оплати праці, запровадження внутрішнього аудиту суб'єктами підприємництва здійснили вчені, серед яких: О.М. Бунда, Ю.М. Матяш, Н.А. Іванова, С.О. Михайловина, О.М. Матрос, А.І. Кашперська,

А.Г. Струпова, Т.О. Меліхова, Н.С. Чкалова, Є.Є. Іващенко, Ю.Ю. Миронова, В.А. Панасенко, Л.М. Очеретько, К.О. Багрій, Н.М. Старченко та інші. Зважаючи на вагомий науковий напрацювання, невирішеною залишається низка проблем щодо нарахування оплати праці працівникам з особливими умовами праці, оподаткування зарплати працівників, які мають податкові соціальні пільги та форми і методи виплати (готівкові, безготівкові, платіжними інструментами тощо).

Ефективність діяльності суб'єкта підприємництва залежить від роботи найманих працівників, а їхня мотивація – від соціально-економічних умов праці. Проте сучасний вітчизняний механізм розрахунків за виплатами працівникам недостатньо ефективний і потребує вирішення низки проблем. Синтезуючи основні проблеми обліку праці та розрахунків за виплатами працівникам, які виділяють науковці Т.О. Меліхова, Н.С. Чкалова, Є.Є. Іващенко [4], Ю.Ю. Миронова, В.А. Панасенко [5], можна їх узагальнити у групи:

- недосконалість автоматизованих облікових систем розрахунків за виплатами працівникам, що ускладнюють процес формування звітності;
- недостатня організація процесу методичних аспектів розрахунків за виплатами працівникам у комплексі з вирішенням інших управлінських завдань;
- проблеми автономного регулювання процесу розрахунків за виплатами працівникам;
- недосконала структура низки первинних документів з обліку праці та її оплати, що вимагає додаткових зусиль на опрацювання обліково-економічної інформації.

Вирішення вищезазначених та інших проблем облікового характеру сприятиме формуванню якісних інформаційних масивів для здійснення внутрішнього аудиту та економічного аналізу з метою прийняття виважених управлінських рішень. Здійснення належного внутрішнього аудиту обліку витрат на формування фонду оплати праці та виплат працівникам забезпечить дотримання основних принципів бухгалтерського обліку в частині відповідності понесених витрат нарахованим доходам, своєчасності формування обліково-економічної інформації та відображення її у звітності.

Формулювання цілей статті. Метою написання статті є обґрунтування теоретичних і практичних проблемних питань обліку й аудиту розрахунків за виплатами працівникам та пошук шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про оплату праці» [12] визначає економічні, правові та організаційні засади оплати праці працівників, які перебувають у трудових відносинах, на підставі укладеного трудового договору (контракту) із суб'єктами підприємництва усіх форм власності та господарювання. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 26 «Виплати працівникам» (П(с)БО) [11] визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про виплати працівникам у грошовій і натуральній формах та розкриття її у фінансовій звітності.

О.М. Бунда, Ю.М. Матяш [1, с. 39] вважають, що основним завданням внутрішньої управлінської звітності розрахунків за виплатами працівникам є формування джерела інформації для аналізу розрахунків з оплати праці і прийняття ефективних управлінських рішень. Вважаємо, що проведенню ефективного аналізу розрахунків за виплатами працівникам передусім внутрішній аудит, який є вагомою складовою частиною внутрішнього контролю. Тому доцільно в кінці звітного періоду здійснювати внутрішню аудиторську перевірку з метою надання правдивої та неупередженої обліково-економічної інформації для економічного аналізу цієї ділянки обліку.

Ю.Ю. Миронова, В.А. Панасенко [5, с. 122] переконані в тому, що важливе значення під час визначення розміру заробітної плати має чітко організована облікова робота розрахунків за виплатами працівникам у структурних підрозділах і на підприємстві загалом. На думку авторів, процес організації праці базується на трьох основних елементах, таких як нормування праці, її тарифікація, системи і форми оплати. Нормування праці забезпечує кількісну оцінку, тарифікація – якісну, а системи і форми показують порядок нарахування заробітної плати.

На думку Н.М. Селіванової, Б.Б. Ветренюк [13, с. 96], одночасне застосування для групування інформації кількох аналітичних ознак розширяє її аналітичні можливості і дає змогу використовувати у різних процесах (нарахування заробітної плати, її узагальнення у розрізі структурних підрозділів, працівників, складання форм звітності із праці тощо). Багатоступенева ієрархічна структура робочого плану рахунків, розроблена кожним суб'єктом підприємництва та відображена в обліковій політиці підприємства, забезпечує узагальнення інформації на різних рівнях управління з метою проведення аудиту та здійснення послідовного, поглибленого аналізу динаміки структури фонду оплати праці та інших виплат працівникам.

Необхідність удосконалення та спрощення структури первинних документів вбачають Н.В. Оляднічук, О.Г. Шайко [7, с. 118], що забезпечить своєчасне, достовірне, неупереджене відображення облікових даних про витрати на оплату праці, зокрема у галузі тваринництва, та сприятиме зниженню трудомісткості облікових робіт і підвищенню якості економічної інформації.

На думку Н.А. Іванової, С.О. Михайловиної, О.М. Матрос [2], із метою належної організації праці та її оплати доцільно створити службу внутрішнього аудиту як окремий підрозділ управління підприємством, передбачивши у штаті необхідну кількість бухгалтерів-аудиторів. Тому, вважають автори, необхідно розробити єдині положення та методiku здійснення внутрішнього аудиту для суб'єктів підприємництва з урахуванням форм і методів господарювання.

А.І. Кашперська, А.Г. Струпова [3] досліджують організаційно-методичні аспекти внутрішнього аудиту розрахунків з оплати праці в сільськогосподарських

підприємствах. На думку авторів, процес організації внутрішнього аудиту має супроводжуватися необхідними інформаційними, технічними, людськими (підбір, тестування, виховання кадрів) ресурсами, розробленими організаційними регламентами. Організація внутрішнього аудиту передбачає діяльність працівників спеціалізованого структурного підрозділу (внутрішнього аудитора) суб'єкта сільськогосподарського підприємства, спрямовану на оцінювання ефективності, результативності, економічності та продуктивності процесів, пов'язаних із центрами утворення витрат.

У результаті наукових досліджень та пошуку шляхів вирішення вищевикладених проблем недостатньо дослідженими й не вирішеними залишаються питання як теоретичного, так і практичного характеру, серед основних такі: удосконалення облікової політики підприємства в частині обліку розрахунків за виплатами працівникам; документальне забезпечення та своєчасність формування первинних документів з обліку праці, її оплати, інших виплат працівникам; оптимізація регулювання процесу розрахунків за виплатами працівникам та схеми обліку праці, її оплати, оподаткування для задоволення потреб зацікавлених користувачів усіх рівнів; розроблення процедур та визначення об'єктів внутрішнього аудиту; формування алгоритму процесу внутрішнього аудиту розрахунків за виплатами працівникам.

Отже, науковий підхід до організації обліку й аудиту розрахунків за виплатами працівникам дасть змогу забезпечити інформацією про кількісні і якісні характеристики складу персоналу, використання робочого часу, продуктивність праці, нарахування заробітної плати, її оподаткування тощо. Сучасні соціально-економічні умови та тенденції розвитку обліково-економічної науки спонукають використовувати новітні технології та спеціальний інструментарій для вирішення завдань облікового характеру щодо діяльності людського капіталу, створення належних умов для ефективного функціонування цілісної системи бухгалтерського обліку.

Реформування бухгалтерського обліку заробітної плати та інших виплат працівникам передбачає поетапне та поступове вдосконалення діючої моделі бухгалтерського обліку: удосконалення первинних документів та пристосування їх до конкретних виробничо-облікових умов, оптимізацію структури аналітичного і синтетичного обліку. За таких умов матиме місце своєчасне формування та чітке розмежування за об'єктами обліку економічної інформації в результаті здійснення господарських операцій.

Удосконалення обліку розрахунків за виплатами працівникам має починатися з удосконалення облікової політики підприємства щодо цього об'єкта обліку, оскільки облікова політика є детальною інструкцією для обліково-економічної служби суб'єкта підприємництва. Для врегулювання питань щодо розрахунків за виплатами працівникам законодавством передбачено формування відповідних нормативних документів кожним суб'єктом підприємництва (рис. 1).

Отже, вдало сформована облікова політика підприємства забезпечує об'єктивність відображення інформації в обліку та звітності, ефективність прийняття управлінських рішень та планування стратегічних цілей.

Своєчасність формування первинних документів, впорядкованість їх руху та опрацювання має регулюватися графіком документообігу, складеним головним бухгалтером, дотримання якого є обов'язковим для відповідальних осіб. Дотримання виробничо-облікової дисципліни забезпечить неупереджене, своєчасне формування вхідних інформаційних масивів, їх опрацювання та отримання вихідної інформації, необхідної для потреб управління, аудиту, аналізу, стратегічного планування.

Удосконалення організації праці та обліку розрахунків за виплатами працівникам має здійснюватися шляхом оптимізації та регулювання заробітної плати (рис. 2).

Комплексне й систематичне регулювання праці та її оплати сприятиме покращенню якості процесу організації обліку розрахунків за виплатами працівникам

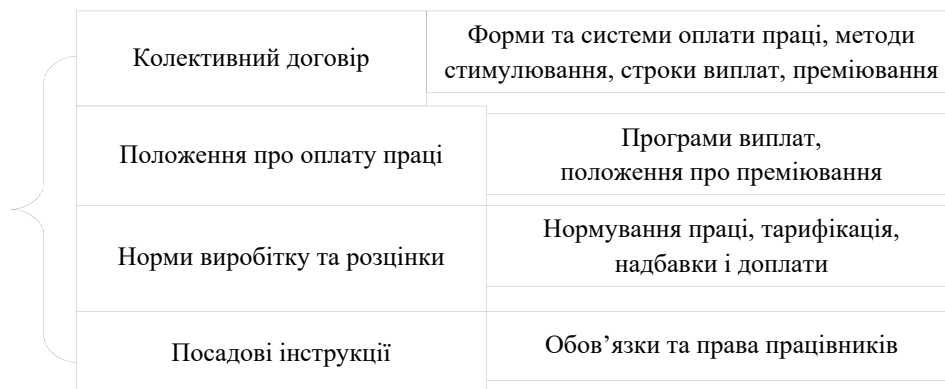

Рис. 1. Нормативне забезпечення обліку розрахунків за виплатами працівникам

Джерело: складено авторами

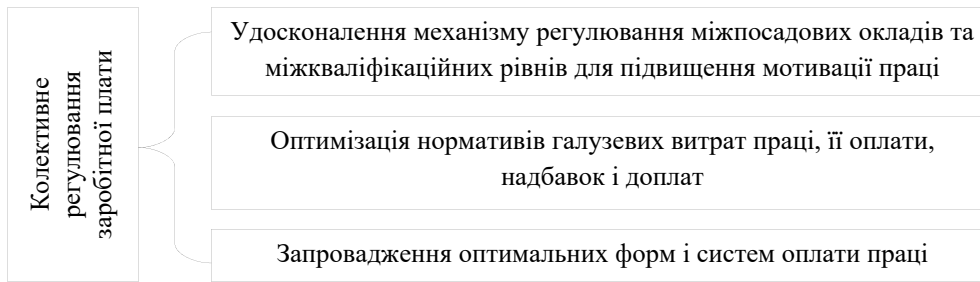

Рис. 2. Шляхи оптимізації та регулювання заробітної плати

Джерело: складено авторами

та підвищенню продуктивності праці. Сучасні інформаційні системи і технології в облікових процесах дозволяють оптимізувати роботу обліково-економічної служби. Завдяки модульній побудові сучасних технологій вирішення завдань з обліку розрахунків за виплатами працівникам дозволяє розрахувати оптимальний фонд оплати праці та інших виплат у розрізі структурних підрозділів, виявляти відхилення фактичних показників від планових із метою прийняття управлінських рішень. У кінці звітної періоду автоматично здійснюється перевірка розрахункової відомості, нарахувань та утримань, визначається кінцеве сальдо, яке слугує початковим для наступного звітної періоду. Упорядковану схему обліку розрахунків за виплатами працівникам наведено на рис. 3.

Облік розрахунків за виплатами працівникам потребує особливої уваги і виваженого підходу до здійснення господарських операцій, пов'язаних з обліком праці та її оплати.

З цією метою доцільно запроваджувати внутрішній аудит для встановлення достовірності облікових і звітних даних щодо нормування, документування, нарахування, оподаткування та видачі зарплати. Основні вектори внутрішнього аудиту розрахунків за виплатами працівникам такі:

– перевірка ведення обліку особового складу працівників;

– достовірність оперативного обліку використання робочого часу;

– обґрунтованість нарахування зарплати, інших виплат, оподаткування.

З метою забезпечення належного внутрішнього аудиту та досягнення мети його проведення необхідно чітко сформулювати об'єкти аудиту:

– елементи облікової політики (колективний договір, трудова дисципліна, система контролю тощо);

– операції з обліку (оплата праці, інші виплати, їх оподаткування);

– записи в регістрах обліку (аналітичний і синтетичний облік);

– інформаційні дані про результати інвентаризацій, ревізій (акти, протоколи, постанови).

Одним із основних завдань внутрішнього аудиту розрахунків за виплатами працівникам є визначення порядку проведення перевірки таких розрахунків, тобто розроблення алгоритму здійснення аудиту (рис. 4).

Важливим показником під час здійснення внутрішнього аудиту є продуктивність праці, її оплата та оподаткування. Під час перевірки первинних документів установлюється повнота заповнення необхідних реквізитів, наявність підписів уповноважених осіб, відсутність у документах виправлень та дописувань. Досліджується відповідність аналітичного обліку роз-

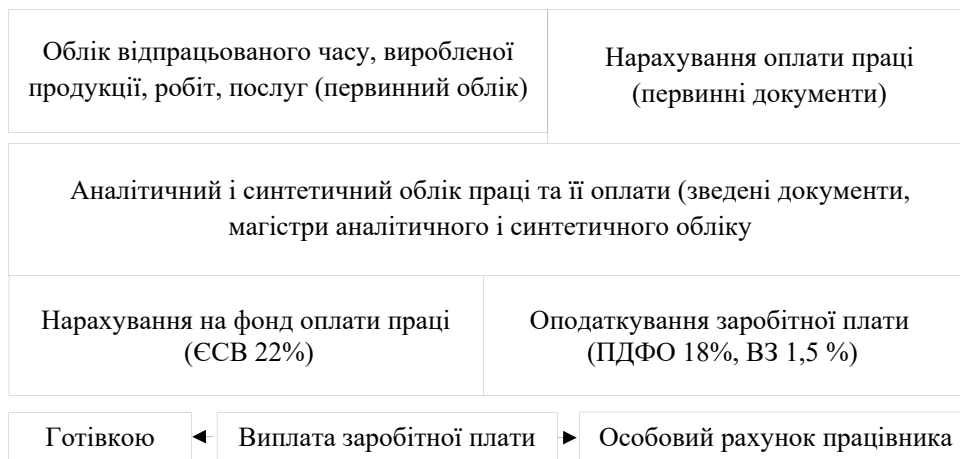

Рис. 3. Упорядкована схема обліку праці, її оплати, оподаткування та виплати

Джерело: складено авторами

Рис. 4. Алгоритм проведення внутрішнього аудиту розрахунків за виплатами працівникам

Джерело: складено авторами

рахунків за виплатами працівникам синтетичному обліку за рахунком 66 «Розрахунки за виплатами працівникам».

Висновки. Таким чином, удосконалення облікової політики підприємства в частині обліку розрахунків за виплатами працівникам, розроблення належного документального забезпечення, оптимізація та регулю-

вання заробітної плати, упорядкування схеми обліку праці, її оплати та оподаткування і видачі, розроблення основних векторів внутрішнього аудиту розрахунків за виплатами працівникам та алгоритм його проведення забезпечать комплексний підхід до вирішення проблемних питань з обліку й аудиту розрахунків за виплатами працівникам.

Список літератури:

1. Бунда О.М., Матяш Ю.М. Бухгалтерський облік розрахунків з оплати праці в управлінні підприємством. *Інтернаука*. 2016. № 12 (2). С. 38–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2010_4_15 (дата звернення: 21.12.2020).
2. Іванова Н.А., Михайловина С.О., Матрос О.М. Шляхи удосконалення внутрішнього аудиту розрахунків за виплатами працівникам. *Інтернаука*. 2020. № 9. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2020-9-6302> (дата звернення: 23.12.2020).
3. Кашперська А.І., Струпова А.Г. Організаційно-методичні аспекти внутрішнього аудиту розрахунків з оплати праці в сільськогосподарських підприємствах. *Інтернаука*. 2017. № 17 (39). 2 т. URL: <https://www.inter-nauka.com/issues/2017/17/?author=3738> (дата звернення: 28.12.2020).
4. Меліхова Т.О., Чкалова Н.С., Іващенко Є.Є. Удосконалення внутрішнього контролю розрахунків за виплатами працівникам для підвищення якості формування інформації в обліку. *Економіка та держава*. 2019. № 3. С. 95–101. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2019.3.95> (дата звернення: 05.01.2021).
5. Миронова Ю.Ю., Панасенко В.А. Проблеми організації обліку розрахунків з оплати праці на підприємстві. *Економіка і регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2016. № 1. С. 121–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econfig_2016_1_20 (дата звернення: 21.12.2020).
6. Михайловина С.О. Іванова Н.А. Внутрішній аудит: необхідність та впровадження на сільськогосподарських підприємствах. *Економічні студії*. 2019. № 1 (23) березень 2019. С. 44–48.
7. Оляднічук Н.В., Шайко О.Г. Удосконалення первинного обліку праці та її оплати у сільськогосподарських підприємствах. *Економіка АПК*. 2011. № 5. С. 116–120.
8. Очеретько Л.М., Багрій К.О. Удосконалення обліку витрат на оплату праці. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 23. С. 67–72.
9. Плахтій Т.Ф. Удосконалення моделі аналітичного обліку розрахунків за виплатами працівникам. *Науковий вісник ТДАУ*. 2016. № 4. С. 28–33.
10. Подолячук О.А. Облікова політика щодо заробітної плати. *Облік і фінанси*. 2018. № 1. С. 64–71.
11. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 26 «Виплати працівникам», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 28.10.2003. № 601. *База даних «Законодавство України»*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1025-03> (дата звернення: 12.12.2020).
12. Про оплату праці : Закон України від 23.01.97 р. № 29/97. *База даних «Законодавство України»*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/108/95-вр> (дата звернення: 12.12.2020).
13. Селіванова Н.М., Ветренюк Б.Б. Сучасні проблеми обліку оплати праці та шляхи їх вирішення. *Проблеми ринку та розвитку регіонів України в XXI столітті* : матер. VII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. м. Одеса, 05-09.12.2016 р., Одеса, 2016. С. 95–97. URL: <https://economics.opu.ua/files/science/ipreed/2016/95.pdf> (дата звернення: 28.12.2020).

14. Старченко Н.М. Удосконалення методики обліку виплат працівникам. *Економічні науки. Серія «Облік і фінанси»*. Вип. 9 (33). Ч. 3. 2017. С. 71–76.

References:

1. Bunda O.M., Matjash Ju.M. (2016) Bukhghaltersjkyj oblik rozrakhunkiv z oplaty praci v upravlinni pidpryjemstvom [Accounting for payroll in the management of the enterprise]. *Internauka*, no. 12 (2), pp. 38–41. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2010_4_15 (accessed 21 December 2020).
2. Ivanova N.A., Mykhajlovyna S.O., Matros O.M. (2020) Shljakhy udoskonalennja vnutrishnjogho audytu rozrakhunkiv za vyplatamy pracivnykam [Ways of improvement of internal audit of calculations are after payments to the workers]. *Internauka*, no. 9. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2020-9-6302> (accessed 23 December 2020).
3. Kashpersjka A.I., Strupova A.Gh. (2017) Orghanizacijno-metodychni aspekty vnutrishnjogho audytu rozrakhunkiv z oplaty praci v siljsjkgohospodarsjkykh pidpryjemstvakh [Organizationally-methodical aspects of internal audit of calculations are from the remuneration of labour in agricultural enterprises]. *Internauka*, no. 17 (39). 2 t. Available at: <https://www.inter-nauka.com/issues/2017/17/?author=3738> (accessed 28 December 2020).
4. Melikhova T.O., Chkalova N.S., Ivashhenko Je.Je. (2019) Udoskonalennja vnutrishnjogho kontrolju rozrakhunkiv za vyplatamy pracivnykam dlja pidvyshhennja jakosti formuvannja informaciji v obliku [Improvement of internal control of calculations after payments to the workers for upgrading of forming of information in an account]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 3, pp. 95–101. Available at: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2019.3.95> (accessed 05 January 2021).
5. Myronova Ju.Ju., Panasenka V.A. (2016) Problemy orghanizaciji obliku rozrakhunkiv z oplaty praci na pidpryjemstvi [Problems of organization of account of calculations are from the remuneration of labour on an enterprise]. *Ekonomika i rehiony. Serija: Ekonomika ta pidpryjemnyctvo*, no. 1. pp. 121–126. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2016_1_20 (accessed 21 December 2020).
6. Mykhajlovyna S.O. Ivanova N.A. (2019) Vnutrishnij audyt: neobkhdnistj ta vprovadzhennja na siljsjkgohospodarsjkykh pidpryjemstvakh [Internal audit: necessity and implementation in agricultural enterprises]. *Ekonomichni studiji*, no. 1 (23), March 2019, pp. 44–48.
7. Oljadnichuk N.V., Shajko O.Gh. (2011) Udoskonalennja pervynnogho obliku praci ta jiji oplaty u siljsjkgohospodarsjkykh pidpryjemstvakh [An improvement of primary account of labour and her payment is in agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, no. 5, pp. 116–120.
8. Ocheretjko L.M., Baghrij K.O. (2018) Udoskonalennja obliku vytrat na oplaty praci [An improvement of account of charges is on the remuneration of labour]. *Investyciji: praktyka ta dosvid*, no. 23, pp. 67–72.
9. Plakhtij T.F. (2016) Udoskonalennja modeli analitychnogho obliku rozrakhunkiv za vyplatamy pracivnykam [An improvement of model of the analytical accounting of calculations is after payments to the workers]. *Naukovyj visnyk TDAU*, no. 4, pp. 28–33.
10. Podoljanchuk O.A. (2018) Oblikova polityka shhodo zarobitnoji platy [Registration politics is in relation to a salary]. *Oblik i finansy*, no. 1, pp. 64–71.
11. Polozhennja (standart) bukhghaltersjkgogho obliku 26 «Vyplaty pracivnykam», zatverdzhene nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy vid 28.10.2003. no. 601. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1025-03> (accessed 12 December 2020).
12. Pro oplaty praci: Zakon Ukrainy vid 23.01.1997 no. 29/97. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/108/95-vr> (accessed 12 December 2020).
13. Selivanova N.M., Vetrenjuk B.B. (2016) Suchasni problemy obliku oplaty praci ta shljakhy jikh vyrishennja [Modern problems of account of remuneration of labour and ways of their decision]. *Proceedings of the Problemy rynku ta rozvytku rehioniv Ukrainy v XXI stolitti* (Odesa, December 05–09 2016), Odesa, pp. 95–97. Available at: <https://economics.opu.ua/files/science/ipreed/2016/95.pdf> (accessed 28 December 2020).
14. Starchenko N.M. (2017) Udoskonalennja metodyky obliku vyplat pracivnykam [Improvement of methodology of account of payments to the workers]. *Ekonomichni nauky. Serija «Oblik i finansy»*, vol. 9 (33), ch. 3, pp. 71–76.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕТА И АУДИТА РАСЧЕТОВ ПО ВЫПЛАТАМ РАБОТНИКАМ

Совершенствование учетно-экономических процессов субъектами предпринимательства продиктовано временем в связи с постоянными изменениями и дополнениями законодательных и нормативно-правовых актов. В статье рассмотрены актуальные вопросы учета и аудита расчетов по выплатам работникам, проанализированы проблемные участки бухгалтерского учета и аудита. Проанализировано современное состояние учета расчетов по выплатам работникам и его соответствие учетной политике предприятия. Рассмотрены пути оптимизации и регулирования заработной платы; систематизирована схема учета труда, его оплаты, налогообложения и выплаты; разработан алгоритм проведения внутреннего аудита расчетов по выплатам работникам. Изложенные в статье результаты исследования имеют практическое направление, поэтому могут быть использованы субъектами предпринимательства в хозяйственной деятельности.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, внутренний аудит, расчеты по выплатам работникам, хозяйственная деятельность, субъект предпринимательства.

IMPROVEMENT OF ACCOUNTING AND AUDIT OF CALCULATIONS FOR PAYMENTS TO EMPLOYEES

The issues of labor accounting and pay are always in the center of attention of scientists and practitioners, as they are of great socio-economic importance for the business entity and the employee. The purpose of the study is to substantiate the theoretical and practical problems of accounting and auditing of payments to employees and find ways to solve them. The need to improve the accounting and economic processes of business entities is dictated by time in connection with the constant changes and additions to laws and regulations. The article considers topical issues of accounting and audit of payments to employees, analyzes the problem areas of accounting and the use of effective internal audit. Accrual and payment of wages and other payments to employees for time worked and not worked by them, is carried out and regulated by domestic businesses on the basis of legal, methodological and other regulations and is regulated by the owner of the enterprise. Compliance with laws and regulations on the reliability and timeliness of accrual and payment of wages ensures the smooth and efficient operation of the production process, meeting the needs of the employer and employee. The modern domestic mechanism of payments for employees is not effective enough and needs to solve a number of problems: outdated automated accounting systems for payments to employees, which complicate the process of accounting and reporting; imperfect organization of the process of settlements for payments to employees in combination with the solution of other management tasks of the business entity; inability to autonomously regulate the process of payment of payments to employees; outdated and imperfect structure of a number of primary documents on labor accounting and its payment, which requires additional efforts to process accounting and economic information. As a result of scientific research and finding ways to solve the above problems, insufficiently researched and unresolved issues remain both theoretical and practical: systematic revision and improvement of accounting policies by business entities to account for payments to employees; observance of accounting discipline in relation to documentary support and timeliness of formation of primary documents on labor accounting and its payment; ensuring periodic regulation of the process of settlements for payments to employees and optimization of the scheme of labor accounting, its payment and taxation; development of procedures and identification of internal audit objects; formation of the algorithm of the process of internal audit of payments for employees. Thus, the proper organization of labor accounting and payments to employees requires compliance with organizational and economic, financial and settlement discipline, timely and correct recording of time worked and accrued wages for the volume of products, work performed, services provided, taxation of accrued benefits, taking into account privileged categories workers and social guarantees.

Key words: *accounting, internal audit, payments to employees, business activity, business entity.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Гоголь Марина Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку та оподаткування, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Гринчишин Ярослав Миколайович – доцент кафедри фінансового менеджменту, Львівський національний університет імені Івана Франка

Гуцуляк Вікторія Романівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та менеджменту, Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського

Коробка Світлана Василівна – кандидат економічних наук, доцент, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького

Краус Катерина Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління, Київський університет імені Бориса Грінченка

Краус Наталія Миколаївна – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів та економіки, Київський університет імені Бориса Грінченка

Костецька Ірина Іванівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та менеджменту, Карпатський інститут підприємництва Університету «Україна»

Манжура Олександр Васильович – доктор економічних наук, доцент, проректор, Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Масіна Людмила Олександрівна – кандидат економічних наук, старший викладач, доцент кафедри обліку та оподаткування, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Оляднічук Наталія Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування, Уманський національний університет садівництва

Остапенко Тетяна Геннадіївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств, Національний авіаційний університет

Петровська Ірина Олегівна – кандидат економічних наук, завідувач кафедри індустрії гостинності та сталого розвитку, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Підлубна Ольга Дмитрівна – викладач кафедри обліку і оподаткування, Уманський національний університет садівництва

Соколова Ольга Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри економіки підприємств, Університет державної фіскальної служби України

Соколовська Ірина Олександрівна – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри індустрії гостинності та сталого розвитку, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Стрільчук Руслан Миколайович – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та управління бізнесом, Рівненський державний гуманітарний університет

Тарасюк Галина Миколаївна – доктор економічних наук, професор, декан факультету бізнесу та сфери обслуговування, Державний університет «Житомирська політехніка»

Харченко Тетяна Борисівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри екологічного менеджменту та підприємництва, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Чагайда Андрій Олегович – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, Державний університет «Житомирська політехніка»

Шостак Лілія Борисівна – доктор економічних наук, професор кафедри індустрії гостинності та сталого розвитку, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

НОТАТКИ

Науковий журнал

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Економіка і управління

Том 32 (71). № 1, 2021

Коректура • *О. Скрипченко*

Комп'ютерна верстка • *Ю. Войтюк*

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

м. Київ, вул. Івана Кудрі, 33

Телефон редакції: +38 (095) 430 01 12

Електронна пошта: editor@econ.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.econ.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 9,01. Ум. друк. арк. 9,77.

Підписано до друку 05.01.2021. Замов. № 0221/51. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

03150, м. Київ, вул. Велика Васильківська, 74, оф. 7

Телефони: +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.